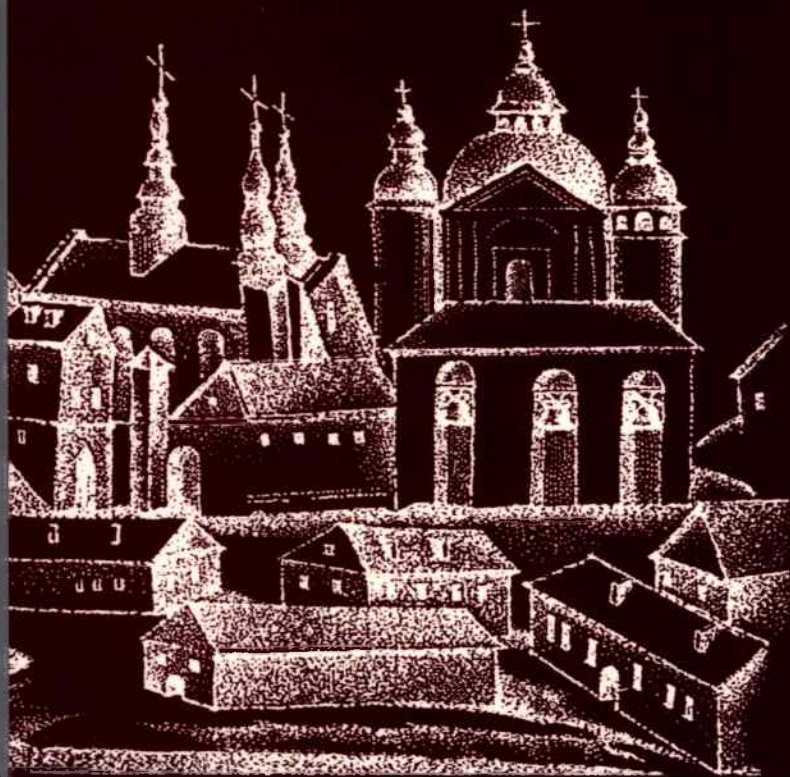

Богдан КОЛОСОК

ЕССЕСІА КАФЕДРАЛЬНІ
САТНЕДРАЛІС СПОРУДІ
ЛУСЕОРІЕНСІС ЛУЦЬКА

Богдан КОЛОСОК

ECCLESIA	КАФЕДРАЛЬНІ
CATHEDRALIS	СПОРУДИ
LUCEORIENSIS	ЛУЦЬКА

Історико-архітектурне дослідження

БІБЛІОТЕКА “ВОЛАННЯ З ВОЛИНИ”

Т. 28

ЦЕНТР ПАМ'ЯТКОЗНАВСТВА
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ
ТА УКРАЇНСЬКОГО ТОВАРИСТВА ОХОРОНИ
ПАМ'ЯТОК ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ

Богдан КОЛОСОК

ECCLESIA КАФЕДРАЛЬНІ
CATHEDRALIS СПОРУДИ
LUCIENSIENSIS ЛУЦЬКА

Історико-архітектурне дослідження

“ВОЛАННЯ З ВОЛИНИ”
БЛІЙ-ДУНАЄЦЬ–ОСТРІГ 2002

© Copyright by Bohdan Kołosok, Kijów 2002
© Copyright by Ośrodek „Wołanie z Wołynia”, Biały Dunajec 2002

Рекомендовано до друку Вченою Радою Центру Пам’яткознавства НАН
України та УТОПІК

Науковий редактор:

Олексій Шуба

*заступник завідуючого Відділом Апарату Верховної Ради України,
доктор політичних наук*

Рецензенти:

Леонід Прибега

проректор з наукової роботи АОМА, професор, кандидат архітектури

Дмитро Степовик

*доктор філософії, доктор мистецтвознавства,
професор Київської Духовної Академії*

Володимир Тимофієнко

академік Академії Архітектури України, доктор мистецтвознавства

Редактор книжкової серії:

О. Вітольд-Йосиф Ковалів

Коректа:

Ірина Андрощук, Владислава Криницька, Інна Шостак

Автор висловлює подяку працівникам Каси ім. Юзефа Мянвського
за допомогу в пошуках джерел для написання цієї праці
та єпископу Маркіану Трофим’яку за підтримку видання

ISBN 83-88863-05-3

**Ośrodek „Wołanie z Wołynia”
skrytka pocztowa 9
34-520 Poronin, Polska**

~~~~~
**“Воляння з Волині”
вул. Кардашевича, 1
35800 м. Острів, Рівненська обл.
Україна**

DRUKARNIA „AKCYDENSOWA”
Andrzej Dorosz – Kraków, ul. Balicka 7 – tel. 636-96-66

ЗМІСТ

ЛУЧЕСЬК ВЕЛИКИЙ НА СТИРІ – РИМ СХОДУ	7
ХРОНІКА ДОСЛІДЖЕНЬ	11
ПОРІВНЯННЯ ПОЗИЦІЙ ДОСЛІДНИКІВ	70
КОМЕНТАРІ ТА ДОПОВНЕННЯ	81
ПРО ПЕРШИХ ЄПИСКОПІВ І ЗАСНУВАННЯ КАФЕДРИ	81
ХВАЛЬЧЕВСЬКИЙ – ФАЛЬЧЕВСЬКИЙ	82
КАПЛИЦЯ, КОСТЕЛ, ДІМ КОСТЕЛЬНИЙ МУРОВАНИЙ, ДЗВІНИЦЯ	83
АНАЛОГИ КОСТЕЛУ СВ. ТРИЙЦІ	93
“БУДИНОК ПУЗИН” ЧИ “ДІМ КНЯЗЯ-ЄПИСКОПА”?	106
ДЕ ЗУПІНЯВСЯ КОРОЛЕВИЧ ВЛАДИСЛАВ?	123
ПЛАНІ МІСТА ПРО ЗАБУДОВУ І ЗЕМЕЛЬНІ ДІЛЯНКИ КАФЕДРИ	124
ЮЗЕФА ПОЛЯНОВСЬКА ТА ЇЇ БУДІВЕЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ ..	137
“МОНАСТІР ШАРИТОК” ЧИ... ?	141
ПРОБЛЕМА ДОМУ ГУЛЕВИЧА ТА БУДИНКУ № 31 ПО ВУЛ. БРАТКОВСЬКОГО	159
КОРОТКІ ДОВІДКИ	163
ДЗВІНИЦЯ	163
АПТЕКА	168
КАПЛИЦЯ НА РИМО-КАТОЛИЦЬКОМУ ЦВИНТАРІ	173
ПІСЛЯМОВА	178
БІБЛІОГРАФІЯ	181

ХРОНІКА ПОДІЙ	191
ПОКАЖЧИК ОСІБ	197
ПОКАЖЧИК ГЕОГРАФІЧНИХ НАЗВ	201
ПОКАЖЧИК СПОРУД І ЗАКЛАДІВ	203
СЛОВНИК ТЕРМІНІВ І ЗАСТАРІЛИХ СЛІВ	207
ПЕРЕЛІК ІЛЮСТРАЦІЙ	212

1. Єпископ Маркіян Трофим'як – перший у незалежній Україні ординарій Луцької римо-католицької дієцезії під час урочистостей інтронізації, що відбулася в костелі святих Петра і Павла 16 травня 1998 р.

Фото Б. В. Колоска.

2. Отець прелат Людвік Камілевський, колишній луцький декан, на долю якого випало піднімати з руїн і оживляти волинські костели, в тому числі кафедральні споруди. *Фото Б. В. Колоска.*

*Quis te praetereat, Luceoria, digna Camenis,
tu quoque sacrați praesulis ora Vides!*

*Któż mógłby pominąć Łuck, miasto wszak
pieśni godne co też ogląda biskupa oblicze!*

S. F. Klonowicz. Roxolania, 1584 r.

ЛУЧЕСЬК ВЕЛИКИЙ НА СТИРІ – РИМ СХОДУ

Луцьк є давнім адміністративним, економічним, культурним і релігійним центром Волині. Ці його ролі зумовлені багатьма чинниками, які впливали на розвиток міста і краю.

Волинь розташована посередині Європи, поруч з її геометричним центром. Звідси беруть свій початок ріки Балтійського та Чорного морів, безпосередньо сполучаючи водними шляхами цивілізації Півдня, Півночі, Заходу і Сходу. Західна Волинь і сусіднє з нею Подністров'я визнаються дослідниками як одна з найбільших і найважливіших контактних зон Європи. Наочно це видно на картах торгових шляхів, які тут були особливо інтенсивними.

Перебування волинян у цій зоні обумовлювало ряд особливостей їх політичного, економічного, культурного та релігійного життя. За володіння Волинською контактною зоною завжди велась боротьба. Намагаючись бути самостійними і зберегти свої традиції, волиняни приречені на сприйняття впливів, особливо зі Сходу і Заходу, а часом бути в центрі конфліктів між ними і стояти перед вибором, з ким бути. Протягом багатьох століть тут був актуальним вибір між двома християнськими віросповіданнями: православним і католицьким. За доказами відомого історика Ярослава Дашкевича правитель Галицько-Волинської держави князь Данило Романович отримав від папи корону правителя Русі. До з'єднання з Римом схилився Вітовт. І не випадково, що саме на Волині була знайдена і впровад-

3. Давній герб міста Луцька, знайдений Богданом Колоском серед рукописного тексту Опису Луцького замку 1552 року.

жена в життя компромісна форма співіснування і взаємодії двох гілок християнства – унія, проголошена в 1596 р. в Бересті.

Майбутнє людства багато в чому залежить від того, яка з ідеологій переможе – ідеологія непримиримості і боротьби чи ідеологія єдності й порозуміння. У сучасній незалежній Україні, де кількість релігійних течій має тенденцію збільшуватись, про подібний до зробленого в Бересті крок доводиться лише мріяти. Заради майбутнього держави він колись мусить бути зроблений. Цей шлях є актуальним не лише для України, а має і світове значення. До зближення і порозуміння церков закликає глава католицької Церкви Іван Павло II.

Важливу роль в історії Волині відігравав і відіграє Луцьк. Найдавнішою пов'язаною з ним датою, що фігурує в літературі, є 698 рік. То були часи формування на території Волині могутнього дулібського союзу племен під проводом легендарного Луки. Отже, в 1998 р. Луцьк повинен був би святкувати своє 1300-річчя.

З часом лідерство в краї бере на себе місто Волинь (перша згадка в літописі під 1018 р.), потім йому на зміну приходять Володимир (перша згадка в літописі під 988 р.), а з 50-х років XII ст. Луцьк знову домагається суверенності і поступово перетворюється в столицю Волині.

Автор Новгородського літопису, що висвітлював події XIV–XV ст., назвав місто “Лучеськ Великий на Стирі Іван”, підкреслюючи значення в його архітектурному обличчі кафедральної церкви Іоанна Богослова¹. Треба думати, що йшлося про Луцьк часів Любарта або Вітовта. Луцьк був улюбленим містом великого литовського князя і другою столицею могутньої русько-литовської держави.

Інтенсивним був розвиток міста і в пізніші часи, коли тут з'явилося, крім існуючих церков, ще й багато римо-католицьких монастирів з величними костелами, а про Луцьк стали говорити як про Рим Сходу² та Волинський Рим³.

У виразах “Лучеськ Великий” та “Рим Сходу” закарбовано дві величні епохи в історії міста: велич Луцька православного і велич Луцька римо-католицького. Не здійсненою залишилась реалізація уніатської величі міста.

Як столиця Волинського краю Луцьк виконував роль його релігійного центру. З часу прийняття християнства на Волині (988 р.) домінуючою вірою серед населення була православна, якої дотримувались переважно русичі. Проте поряд з ними в Луцьку мешкали люди багатьох інших національностей: євреї, караїми, вірмени, татари, поляки, німці, литовці, які мали власні релігійні осередки. Наприклад, завше значною була у Луцьку єврейська громада, що пояснюється вибором євреями переважно містоформуєчих професій (ремесло, торгівля). Певний час тут мешкало багато вірмен, караїмів.

Закономірною є поява на Волині, зокрема, в Луцьку римо-католицької кафедри⁴. Перше на Волині, у місті Володимирі,

---

¹ Колосок Б. В. *На Стирі Іван // Пам'ятники України*. – 1986. – Ч. 1. – С. 48–49.

² Wojnicz A. *Łuck na Wołyniu*. – Łuck, 1922. – S. 15.

³ Orłowicz M. *Ilustrowany przewodnik po Wołyniu*. – Łuck, 1929. – S. 104.

⁴ В Україні згідно з Брестською унією з 1596 р. було створено Греко-Католицьку Церкву, діяльність якої в даній праці не розглядається.

римське єпископство існувало, напевне, в 1078–1094 роках⁵. Відомо про заснування у Володимирі 1358 р. за Інокентія VI римо-католицької дієцезії. У 1375 р. за Григорія XI володимирський костел отримав кафедральні права⁶.

За великого литовського князя Вітовта 12 травня 1404 р. папа призначив луцького єпископа, а 21 грудня 1425 р. його резиденція переноситься до Луцька. Спочатку луцька дієцезія отримала латинську назву *Lucensis*, що повторювала вже існуючу в Італії. Цієї незручності позбулися в 1439 р. надавши для Луцька нову назву – *Luceoria*, а для єпископства, дієцезії – відповідно *Luceoriensis Episcopatus*, *Dioecesis luceoriensis*⁷.

Наявність єпископства сприяла славі міста. На це звертали увагу такі відомі історики, як Ян Длугош⁸ та інші.

Будівельна діяльність цього єпископства, яке збудувало у Луцьку костел Св. Трійці та ряд інших споруд, висвітлюється в даній праці. Історія будівництва цих споруд належить до маловивчених. Досі не складено їх бібліографії, точно не встановлено місце не існуючих вже споруд і не знайдено їх залишків, суперечливими є відомості про них.

Нижче розглядаємо відомі нам праці та джерела, що стосуються історії костелу Св. Трійці, простежимо, що було відомо попереднім авторам про інші кафедральні споруди, як накопичувались і використовувались відомості про них, а потім доповнимо їх деякими власними дослідженнями.

Потовщеними літерами в тексті відмічені перші згадки про авторів, а тонким курсивом – перші згадки ними об'єктів будівництва, закладів та цитати.

---

⁵ Hoffman Jakób. *W sprawie początków biskupstwa łacińskiego na Wołyniu // Sacrum Poloniae Millennium: Rozprawy–Szkice–Materiały Historyczne*. – Т. 7. – Rzym, 1960. – S. 457.

⁶ *Enciclopedia Cattolica*. – Città del Vaticano, Roma, 1948–1954. – Т. 7. – S. 1615.

⁷ Kraszewski J. I. *Wspomnienia Wołynia, Polesia i Litwy*. – Warszawa, 1985. – S. 181; *Słownik geograficzny królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*. – Т. 5. – Warszawa, 1884. – S. 784; Załęski Stanisław. *Jezuici w Polsce*. – Т. 4. – Cz. 2. – Lwów, 1904. – S. 932.

⁸ Długosz Jan. *Annales sen Cronikae inditi Regni Poloniae*. Libri I et II. – Varsoviae, 1964. – S. 172–173.

ХРОНІКА ДОСЛІДЖЕНЬ

Історія будівництва і архітектури – порівняно молода галузь знань на наших землях. Тому ми не знайдемо у давніх авторів праць на подібні нашій теми. Якщо вони мали потребу висвітлювати події на своїх чи сусідніх землях, то писали насамперед про значні політичні події, про взаємини між державами та їх володарями, про війни, а не про зодчество. І не лише тому, що на історію споруд не вистачало дуже дорогого тоді паперу. Отже, давні автори не були щедрими на потрібну для нашої теми інформацію. Тому кожне написане ними слово, що хоча б дотично стосується подій у Луцьку, а особливо римо-католицької кафедри є для нас цінним і заслуговує на увагу.

Важливою для літописців та хроністів подією стала облога Луцька польським королем Владиславом Ягайлом у 1431 р. та її наслідки. В описах цієї події у різних авторів знаходимо відомості про руйнацію міста та околиць, зокрема католицьких споруд. Латинською мовою про це можна прочитати в таких джерелах, як “*Rocznik Miechowski*”⁹ і “*Rocznik Świętokrzyski*”¹⁰. В першому описуються події від 947 до 1434 року, в другому – до 1490 року. Більш коротку інформацію знаходимо в “*Oratio contra cruciferos*”¹¹, виданому 1464 році.

До найдавніших авторів, які висвітлювали історичні події навколо Луцька та в ньому, належить також *Альберт Віюк-Коялович*. Хоча в його відомій праці “Литовська історія”, вперше виданій в Гданську в 1650 р.¹², не знаходимо відомостей про конкретні католицькі споруди у місті, описані ним події безпосередньо торкаються долі деяких з них. Так, описуючи події 1431 р., А. В. Коялович розповів про жорстокі військові

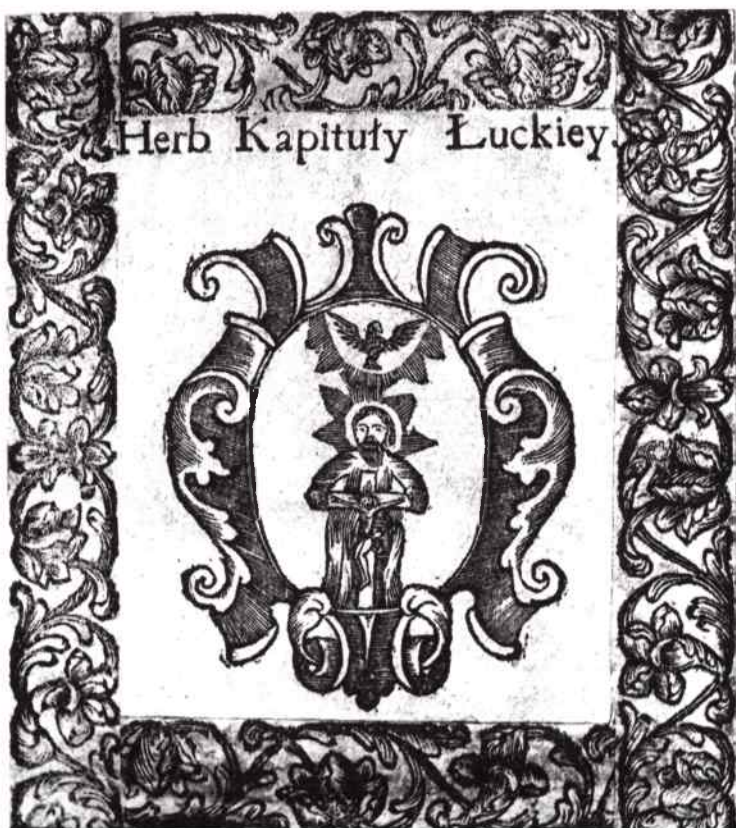
---

⁹ *Rocznik Miechowski // Pomniki dziejowe Polski / Wydał August Bielowski. – T. 2. – Warszawa, 1961. – S. 880–896.*

¹⁰ *Rocznik Świętokrzyski // Pomniki dziejowe Polski / Wydał August Bielowski. – T. 3. – S. 53–87.*

¹¹ *Oratio contra cruciferos (Thorunii, coram arbitris A.D. 1464 Habita) // Pomniki dziejowe Polski / Wydał Oswald Balzer. – T. 4. – Warszawa, 1961. – S. 192–195.*

¹² *Historia Litvanæ pars prior de rebus Litvanorum... libri novem auctore P. Alberto Wiuik Kojalowicz. Soc. Jesu S.T.H.D. Dantisci, 1650. Sumptibus Georgii Forsteri Bibliopole S.R.M. Cum Privilegio S.R.M. Poloniae et Sueciae.*

4. Герб Луцького капітулу.

звичаї, які вплинули на долю луцької римо-католицької кафедри та її споруд. Наступаючи на Волинь, польський король Владислав Ягайло знищує Володимир, а потім оточує Луцьк. Болеслав (Свидригайло мав католицьке ім'я Болеслав, а православне – Лев), який сидів у Луцькому замку, наказав спалити місто, щоб полякам не дісталась здобич¹³. Після тривалих неодноразових

¹³ На той час місто знаходилося перед Окольным замком. Див.: Колосок Б. В. *Функциональное зонирование Луцка (VII–XX)*. – К., 1976. – 17 с., іл. (Київ НДІТІ Держбуду СРСР); Колосок Б. В. *Градостроительное наследие Луцка: Развитие древнего города и проблема преемственности*. – Дис. на соискание

сутічок між ворогуючими сторонами лучани з метою психічного впливу на нападників стали показово перед польським військом мордувати місцевих католиків, а потім усіх повбивали¹⁴. Зрозуміло, що після цих подій у Луцьку не залишилось не лише католиків, але й усього, що про них нагадувало і ними було збудовано. Після відступу короля в Луцькій землі були знищені усі католицькі храми¹⁵.

У поетизованій формі відомості про міста Русі, зокрема Луцька, знаходимо в творі *Севастіана Фавіяна Клоновича* (Sebastian Fabian Klonowicz) “Roxolania”, виданій 1584 р.¹⁶ *Йоланта Данка* з *Лешком Кайзером* назвали його першим описом провінцій Русі¹⁷. Більшості міст автор присвячує лише по два віршованих рядка. Найбільш уваги і захоплення викликав Кам’янець-Подільський, якому він приділив аж 20 рядків. Про Луцьк Клонович говорить як про місто, яке гідне пісні і таке, що має можливість оглядати обличчя єпископа¹⁸. Бачимо, що наявність єпископа робила місто особливо почесним.

Показати красу краю та його поселень першої половини XVII ст. мала праця *Симона Старовольського* (Szymon Starowolski) “Polonia sive status Regni Poloniae descriptio”, перше видання якої здійснено в 1632 р. Книга писалась як рекламний довідник для іноземного читача, який цікавився Польщею. Вона складається з двох частин. В першій висвітлюються загальні відомості про географічне положення держави, клімат, наголошується на вартіх уваги місцевостях, краєвидах, “podług geometrii włoskiej” гарних будівлях, парках; в другій оповідається про політичний устрій, звичаї, законодавство, торгівлю, релігію, військо. Читач

ученої степені кандидата архітектури. – К., 1979. – 319 с.: ил. и табл. – Библиогр.: с. 196–232.

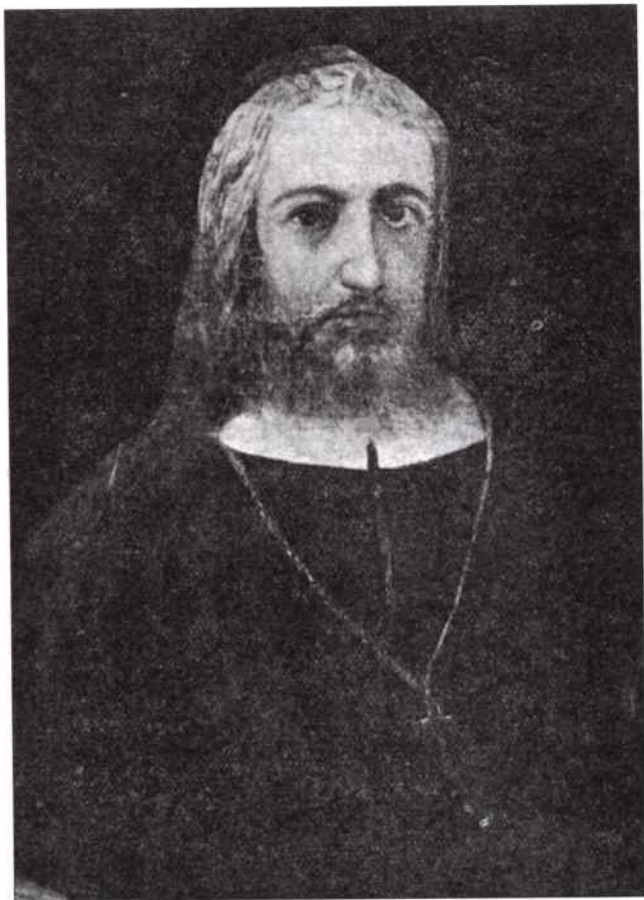
¹⁴ Vijūkas-Kojelavičius Albertas. *Lietuvos istorija. Pirma ir antra dalis. Is lotynu kalbos verte Leonas Valkūnas.* – Kaunas: Sveša. – 1989. – S. 435–438.

¹⁵ Соловьев С. М. *История России с древнейших времен.* – СПб.: Общественная польза. – Кн. 1. – Стб. 1101.

¹⁶ Klonowicz S. F. *Roxolania.* – Warszawa, 1584.

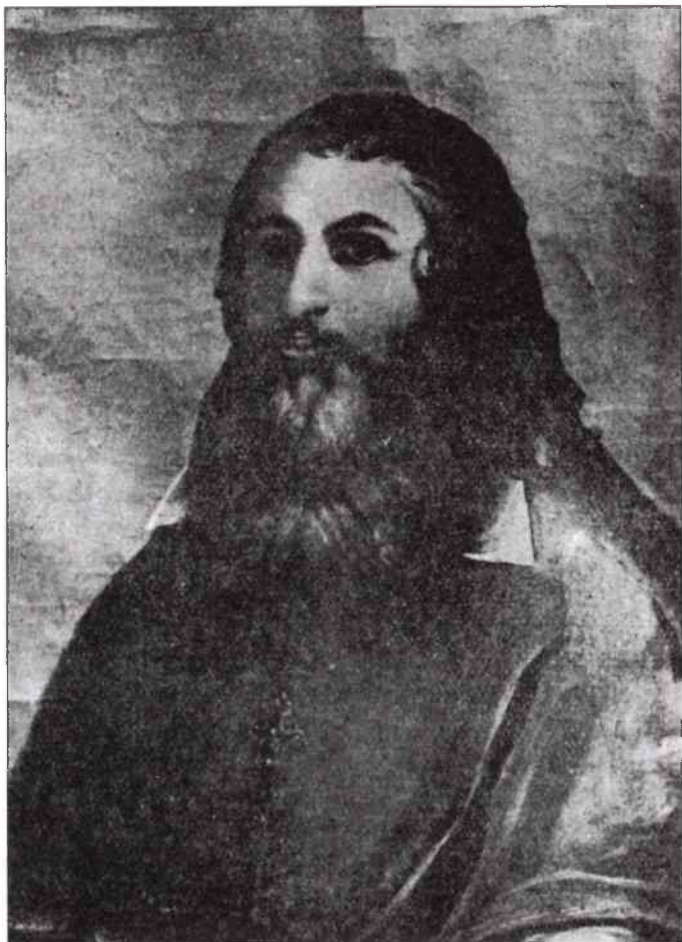
¹⁷ Danka J., Kajzer L. *Szymon Starowolski: Polska albo opisanie położenia Królestwa Polskiego.* – Warszawa, 1978. – S. 135.

¹⁸ Klonowicz S. F. *Roksolania czyli ziemie Czerwonej Rusi.* – Warszawa: Instytut Badań Literackich, 1996. – Рядки 1395–1396.

5. Isidorus Regularis (1375–1380). З книги Ф. Шнарбаховського.

мав ознайомитись з містами й містечками, замками, палацами, монастирями, костелами та іншими визначними об'єктами. Найбільш гідними уваги виявились Малопольща і Русь. Саме тут було найбільше вартих уваги міст і споруд. Саме таким був Луцьк. В описі міста знаходимо перші конкретні відомості про місцезнаходження *кафедри*. Після опису адміністративного поділу Волинського воєводства автор повідомляє, що Луцьк має трьох senatorів, серед яких луцький єпископ, *“котрий кафедру*

6. Andreas de Splawka stemmatis Leliwa (1425– бл. 1459). З книги
Ф. Шнарбаховського.

*свою з капітулом має на луцькому замку, де знаходиться також ксьондзів Товариства Ісуса колегіум для учнів*¹⁹.

У 1783 р. побачила світ “Історія польського народу від початку християнства”, яка потім неодноразово перевидавалась.

---

¹⁹ Starowolski S.: *Polska albo opisanie położenia Królestwa Polskiego.* – Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1976. – S. 97–98.

Автором її був вихованець єзуїтського ордену *Адам Нарушевич* (*Adam Naruszewicz*), в той час смоленський єпископ, а в 1790–1796 рр. – луцький. Був похований в місцевій колегіаті. Початки луцької кафедри він розглядав під 1375 р., де виклав рішення папи Григорія XI про поновлення давніх кафедр на прохання громадян²⁰. Адам Нарушевич нагадав, що *Несецький* (*Niesiecki*) в першому томі шляхетських гербів обох народів першим луцьким єпископом назвав Ізидора, який служив у 1375–1380 роках²¹.

У 1824 р. в пресвітерії колишнього костелу єзуїтів, на його північно-східній стіні, в круглій ніші, було вміщено текст *меморіальної довідки про історію луцької римо-католицької кафедри*²². У ній розповідається про перенесення католицької кафедри з Володимира до Луцька в 1428 р., про отримання луцьким костелом на Флорентійському соборі назви “*Lu-seogiensis*” і оздоблення титулом Пресвятої Трійці, про фундації великого литовського князя Вітовта, єпископа луцького і берестейського Георгія Хвальчевського (“*Georgio Chwalczewski*”)²³, про перенесення кафедри після пожежі до мурів колишнього костелу єзуїтів, які разом з іншими спорудами, що постраждали після пожежі, були відбудовані під керівництвом архідиякона луцької кафедри Йосифа Умінського (*Architect structuram dirigente Perli olim Josepho Uminski*). Далі в меморіальній довідці йдеться про освячення кафедри в новому приміщенні в 1787 р. луцьким єпископом суфраганом Яном Хризостомом Качковським (*Jan Chryzostom Kaczowski*).

Важливим джерелом для історії Луцька і, зокрема, його сакральних споруд є опублікований в 1936 р. волинським консерватором Збігневом Ревським рукопис “Опис міста Луцька

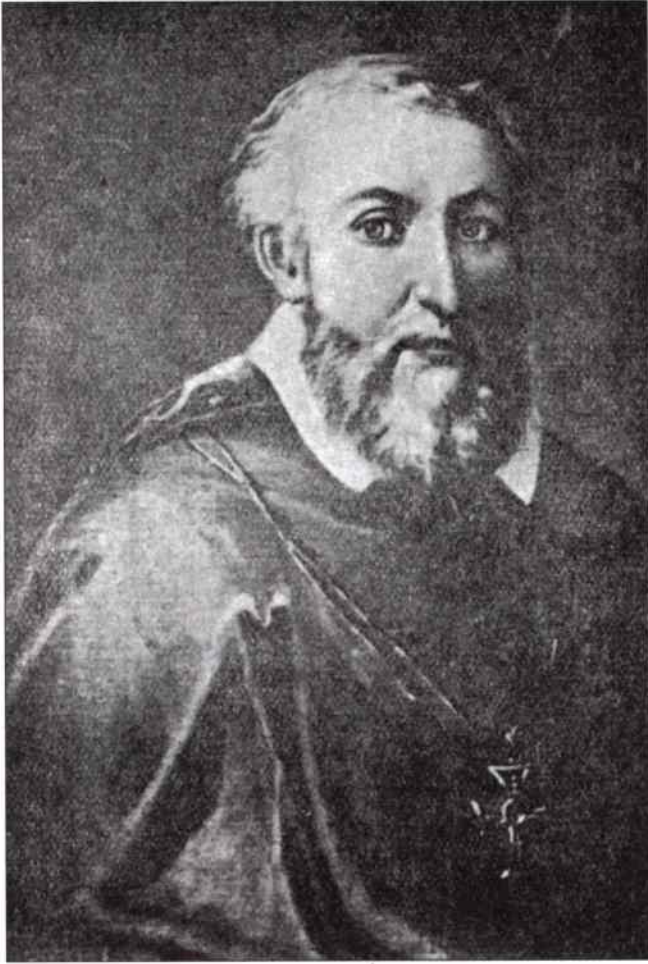
---

²⁰ Naruszewicz A. *Historia narodu polskiego, od początku chrześcijaństwa*. – Т. 7. – Warszawa, 1804. – S. 76.

²¹ Там же, с. 78.

²² Текст довідки див: Колосок Б. В. *Знайомство з Луцьким костелом Св. Трійці та св. Петра і Павла*. – К., 1996.

²³ В літературі існує дві форми написання імені та прізвища цього єпископа: *Georgio Chwalczewski* (український відповідник – Георгій Хвальчевський) і *Jerzy Falczewski* (український відповідник – Юрій Фальчевський). В кожному конкретному випадку намагаємося вживати той варіант, на якому наполягав цитований автор.

7. Georgius Falczewski stemmatis Trahy 1536–1549). З книги
Ф. Шнарбаховського.

і Волині”, що був написаний, на думку видавця в 1827–1831 рр. ченцем луцького Бернардинського монастиря на основі архівних матеріалів та давніх книг. Будемо називати цього автора **Бернардинським Анонімом**. Найдавніші відомості про латинську кафедру в цьому рукописі належать до 1364 р., коли вона була фундована польським королем Казимиром Великим і розміща-

8. Єпископ Бернард Мацейовський (1587–1600).
З книги К.-Р. Прокопа.

лась у місті Володимирі. У 1429 р., коли великим литовським князем Вітовтом кафедра вже була перенесена з Володимира до Луцька, а в Луцьку проходив конгрес трьох монархів (римського цезаря Сигізмунда, польського короля Владислава Ягайла і великого литовського князя Вітовта), приїжджих зустрічав четвертий луцький єпископ Сплавський.

У 1539 р. дванадцятий, за підрахунками автора, луцький єпископ Єжи Фальчевський вимурував *кафедральний костел* на тому місці, де за часів автора рукопису була *повітова школа*, а також вимурував зручну *резиденцію для місіонерів* і заклав

замок у єпископських володіннях у Торчині. Це повідомлення він закінчив зауваженням в дужках “(в тих мурах тепер сестри шаритки перебувають)”. Зауваження стосується не замку в Торчині, як слід було б читати, а резиденції для місіонерів у Луцьку. З цього фрагмента можна зробити висновок, що повітова школа збудована на місці кафедрального костелу, а приміщення резиденції для місіонерів в 1827–1831 рр. існувало і в ньому знаходився *монастир шариток*.

Двадцять четвертий луцький єпископ Ахаци (Achacy) Гроховський в 1630 р. привіз з Риму [моці] св. Мученика лицаря *Рецеса*, котрого місто обрало за свого покровителя. Після пожежі костелу в 1781 р. уцілілу реліквію перенесено до колишнього *костелу єзуїтів*. Останній був відремонтований після пожежі єпископом Павлом Турським, і до нього після касації ордену єзуїтів в 1773 р. перемістились кафедральні ксьондзи.

Автор рукопису згадує про *кафедральну кам'яницю*. Вона знаходилась перед *аптекою* на місці колишніх костелу і *монастиря боніфратрів*, від яких ще можна було бачити фундаменти²⁴.

Помітне місце у вивченні історії будівництва луцької католицької кафедри Св. Трійці належить *Ю.-І. Крашевському*. В своїх дослідженнях він опирався на латиномовні праці своїх попередників, зокрема Симона Старовольського²⁵ (1588–1656). Значне місце приділяє їй Ю. Крашевський в своєму широко відомому творі “Спомини Волині, Полісся і Литви”²⁶. Історію кафедри Ю.-І. Крашевський простежив від часу її перенесення до Луцька з Володимира великим литовським князем Вітовтом, якого вважав фундатором її будівництва. Цю подію він датував близько 1425 р. При цьому не вказував, з якого матеріалу міг бути збудований костел.

Другий відомий йому етап будівництва припадає на 1539 р., коли єпископ Єжи Фальчевський (Хвальчевський) костел Св.

---

²⁴ Rewski Z. *Nieznane źródło do dziejów Łucka*. – Znicz. – 1936. – N 11. – S. 145.

²⁵ Starowolski S. *Polonia. Dantisci*. – Gdańsk, 1652; Starowolski S. *Constantinones Synodales Dioecesis Luceoriensis...* – Warszawa, 1726.

²⁶ Kraszewski J. I. *Wspomnienia Wołynia, Polesia i Litwy*. – Warszawa, 1985. – 384 s.

9. Martinus Szyszkowski stemmatis Ostoja (1604–1607). З книги
Ф. Шнарбаховського.

Трійці “виставив” (в іншому місці пише: “змурував”) з “тесаного каміння”, а також “зручне приміщення для себе і ксьондзів”. Ю. І. Крашевський не пояснює, чи приміщення для єпископа було окремим будинком.

Третій етап припадає на часи діяльності єпископа Бернарда Мацейовського (Bernard Maciejowski) – кінець XVI ст. Тоді невідомо чому і ким спустошений костел (можливо, загонами Северина Наливайка), єпископ “значно приоздобив, вікна і дах

10. Paulus Wołucki stemmatis Rawicz (1607–1616). З книги Ф. Шнар-баховського.

новий збудував своїм коштом, *будинок вікарія і канцелярію фундував*". Автор приділив також увагу реліквіям, що зберігались в кафедрі. Це дає можливість простежити їх долю, пов'язуючи зі згадками інших авторів.

Четвертий етап зв'язаний з пожежею 14 червня 1724 р., коли єпископ Стефан Рупневський "двісті тисяч виклав на *нову будову*, яку покрив коштовною бляхою".

Ю. І. Крашевський помилково вважав, що “друга” пожежа сталася 1793 р. Ніби після неї “повністю врятовано реліквії і перенесено до нинішньої кафедри, колись костелу єзуїтів”. Таким чином, за Ю. І. Крашевським, 1793 р. слід вважати останнім роком функціонування кафедри в костелі Св. Трійці²⁷.

Якщо Ю. І. Крашевський писав, що 1539 р. єпископ Єжи Фальчевський-Хвальчевський “змурував” костел, то *М. Балінський з Т. Липинським* в “Старожитній Польщі” зазначили, що єпископ лише “почав близько 1540 р. будувати”. Вони також вказують на його будівництво з тесаного каменю. Наступними подіями було відновлення костелу з руїн після пожежі 1724 р. єпископом Стефаном Рупневським та перенесення кафедри після 1773 р. до колишнього єзуїтського костелу²⁸.

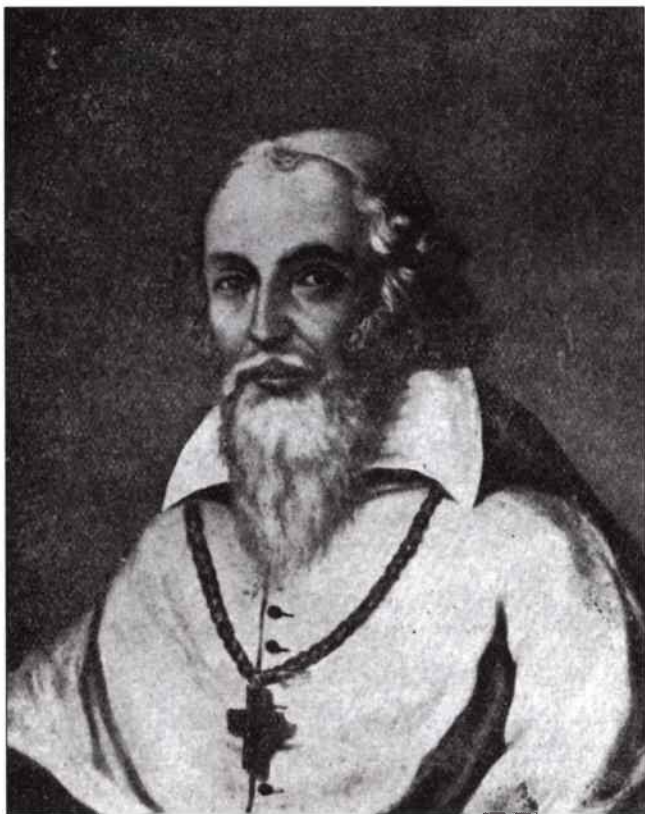
Олексій Перштейн, як видно з тексту його статті “Луцк и его древности”, ставив перед собою ідеологічне завдання відсунути на більш пізні часи проникнення католицьких організацій на Волинь. Можливо тому, в нього так багато помилок в датах. Першу згадку в актах луцької римо-католицької кафедри Св. Трійці він відніс до 1571 р., а її будівництво Юрієм Фальчевським – до 1574 р. Безперечно, що в останній даті міститься типографська помилка – поміняли місцями дві останні цифри без згоди автора. Тоді ми мали б датою спорудження костелу 1547 рік – рік смерті Юрія Фальчевського. Така версія підтверджується текстом експлікації доданого до статті плану міста Луцька, де під пунктом 21 значиться: “*Кафедральный костел 1547 года*”. З недовірою треба ставитись і до дати 1571 р.

Місцем будівництва костелу О. Перштейн називає двір монастиря шариток (сестер милосердя) і дворянського училища. Йому було відомо про відновлення споруди після пожежі 1724 р. єпископом, якого він називає Рупнівським, та про значне сприяння кафедрі Бернарда Мацейовського. Перенесення кафедри до колишнього єзуїтського костелу він датує 1793 роком²⁹.

²⁷ Kraszewski J. I. – S. 181–184.

²⁸ Baliński M., Lipiński T. *Starożytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym*. – Т. 2. – Warszawa, 1845. – S. 832.

²⁹ Перштейн А. *Луцк и его древности // Временник императорского Московского общества истории и древностей Российских*. – М., 1851. – кн. 10. – С. 35.

11. Achatius Grochowski stemmatis Iunosza (1627–1633). З книги
Ф. Шнарбаховського.

Іоакім Лелевель в “Польських старожитностях” повторив відомості з праці Ю. І. Крашевського “Спомини Волині, Полісся і Литви” про роль Юрія Фальчевського і Бернарда Мацейовського в будівництві костелу. Час заснування луцької кафедри він датував 1375 р. Кафедральний костел був спалений ворогом за часів Сигізмунда III (1566–1587–1632)³⁰ і мав завалитись, але єпископ Павел Волуцький (1608–1616 рр.) повністю відновив його. Подібне здійснив за Яна III (1629–1674–1696 рр.) єпископ

³⁰ Перша дата означає рік народження, друга – коронації, третя – смерті.

12. Adam I Stanisław Naruszewicz herbu Wadzicz (1790–1796).
З книги Ф. Шнарбаховського.

Станіслав Домбський (Dębski) (1676–1682 pp.), коли споруду костелу знищив вогонь. Після пожежі міста і костелу 14 червня 1724 р. єпископ Стефан Рупневський на відновлення будівлі виділив 240000 злотих. Він оздобив святиню і покритив, можливо вперше, бляхою. Повторна пожежа сталася 1793 р. Після неї кафедру перенесли до колишнього костелу єзуїтів³¹.

³¹ Lelewel J. *Starożytności Polskie ku wygodzie czytelnika porządkiem abecedowym zebrane*. – Poznań, 1852. – Т. 2. – S. 97.

13. Casper Kazimierz Cieciszowski herbu Kolumna (1798–1828).
З книги Ф. Шнарбаховського.

Історик і географ **Юзеф Лукашевич** в праці, присвяченій історії шкіл Польщі і Великого Литовського князівства, приділив увагу *школам* при луцькому колегіумі *єзуїтів*, а з ними – їх нащадкам після касації ордену. При цьому про Луцьк він пише як про містечко, в якому в 1780 р. навіть не було де розмістити школи. На його думку, врятував ситуацію капітул, який безкоштовно віддав під школи чудовий просторий *мурований дім*. Едукаційна Комісія наказала поділити його на чотири зали і розмістити в них *школи*. В тому ж будинку склали врятовану від

пожежі *єзуїтську бібліотеку* та кілька фізичних і математичних інструментів. Школи були під опікою академіків, але не мали успіху в молоді³².

Садок Баронч в своїх працях “Житіє славних вірмен” (1856 р.) і “Нарис вірменської історії” (1869 р.) розповідає історію про тимчасове надання головному костелу в Луцьку від вірмен маєтку Цеперів. Сталося це 1513 року³³.

Юліана Нємцевича, який відвідав Луцьк між 1811 і 1828 рр. під час подорожі по Волині і Поділля, а спогади видав в 1858–1859 рр., найбільше вразило руйнування міста, спричинене російськими військами, що займали в ньому усі найважливіші споруди. Про кафедру він згадує лише у зв’язку з її пожежею 1781 року³⁴.

З 1859 р. у Києві почала видаватись збірка документів “*Архив Юго-Западной России...*”, в багатьох томах якої знаходимо згадки про луцький кафедральний костел. Як видно з опублікованого там документу 1596 р., при луцькому головному костелі *Св. Трійці* існувала *школа*. Її учнів було так багато і поводити вони себе настільки незалежно, що осмілились відібрати у замкової залогі одного з присуджених на страту в’язнів, якого відправили потім до *конвенту* при кафедрі³⁵.

Автор статті про Луцьк, підписаний ініціалами *F.M.S.*, в “Загальній енциклопедії” (*Encyklopedyja powszechna*), виданій *С. Оргельбрандом* 1864 р., перенесення латинської кафедри з Володимиря до Луцька датує 1425 р., а з Луцька до Житомира – 1845, закладений Вітовтом дерев’яний кафедральний католицький костел – 1425 р., зведення його з тесаного каменю *Є. Фальчевським* – 1539 р. Цікавим є твердження про те, що тутешні

---

³² Łukaszewicz Józef (1799–1873). *Historia szkół w Koronie i w Wielkiem Księstwie Litewskim od najdawniejszych czasów aż do roku 1794.* – Т. 4. – Poznań, 1851. – S. 111–112.

³³ Barącz S. *Rys dziejów ormiańskich.* – Tarnopol, 1869. – S. 153; Barącz S. *Żywoty sławnych Ormian w Polsce.* – Lwów, 1856. – S. 345.

³⁴ Niemcewicz J. *Podróże historyczne po ziemiach polskich między rokiem 1811 a 1828 odbyte.* – Paryż–Petersburg, 1858. – S. 208.

³⁵ Архив Юго-Западной России, издаваемый комиссиею для разбора древних актов, состоящей при Киевском, Подольском и Волынском Генерал-Губернаторе. – Ч. 3. – Т. 1. – К., 1863. – С. 127–128.

єпископи з 1754 р. до перенесення кафедри до Житомира мешкали в монастирі бернардинів. Першою пожежею, що стосується латинської кафедри, названо 1781 р., коли згоріло 454 доми, обидві кафедри і кілька костелів. На його думку, не менші пожежі сталися 1793, 1800, 1803 рр., що знищили найзначніші міські споруди³⁶.

Ш. Конопацький підтримував висловлене Ю. І. Крашевським датування (1425 р.) перенесення латинської кафедри з Володимира до Луцька³⁷.

П. Семенов у довіднику “Географическо-статистический словарь Российской империи”³⁸ згадує не монастир, а “общину сестер милосердия”. Можливо, така форма вислову передбачала касацію монастиря.

Будівництво мурованого кафедрального костелу Ю. Фальчевським відбувалося в умовах наступу на католицизм реформаторів. Як писав **Михайло Максимович**, “В 16 веке католичество Польши находилось в таком упадке, что некоторое время в составе Сената было не более трех католиков”³⁹.

Багато згадок про костел Св. Трійці міститься в книзі **Тадеуша Стецького** “Луцьк стародавній і сьгоднішній”, виданій в 1876 р. У ній він детально розглядає історію костелу від часу перенесення кафедри з Володимира до Луцька. Ця подія, на його думку, сталася між 1425 і 1428 рр., при четвертому її єпископові Андрії Сплавському⁴⁰.

Т. Стецький вважав, що “первісна тутешня кафедра, що містилася в окольному замку, була збудована з дерева”. Погоджуючись з датою зведення костелу – 1539 р. і з його матеріалом стін – “тесаним камінням”, він додає, що нова споруда з’явилась “на тому місці, де стояла попередня”⁴¹. Тут же повторюється думка Ю. І. Крашевського про будівництво Ю. Фальчевським

---

³⁶ *Encyklopedyja powszechna*. – Warszawa: Nakład, druk i własność S. Orgelbranda, 1859–1868. – Т. 17. – S. 672–673.

³⁷ Конопацький С. ... S. 118.

³⁸ Географическо-статистический словарь Российской империи. – Т. 3. – СПб., 1866. – С. 108.

³⁹ Максимович М. А. *Собрание сочинений*. – Т. 1. – К., 1876. – С. 208.

⁴⁰ Stecki T. J. *Łuck starożytny i dzisiejszy*. – Kraków, 1876. – S. 49.

⁴¹ Там же, с. 159.

при кафедрі “для себе і для ксьондзів... помешкання”. Джерелом цих відомостей, як свідчить подальший текст, є згадка Шимона Старовольського про напис на надгробку Ю. Фальчевського в тій же кафедрі⁴².

Торкаючись ролі єпископа Бернарда Мацейовського, Т. Стецький пише, що він “*справу Фальчевського дуже прикрасив і оздобив*”, не деталізуючи яким чином⁴³.

Новою є інформація про вклад єпископа Станіслава IV з Любранця Домбського: “*кафедральну будівлю, пошкоджену в 1680 р. від пожежі, на значні кошти відреставрував*”⁴⁴.

Наслідки пожежі 1724 р. Т. Стецький викладає за Ю. І. Крашевським, однак, опускає відомості про характер будівельних робіт. “У 1726 р., – пише він, – Рупневський головував на скликаному до Луцька синоді”. Можна думати, що проходив він у щойно відбудованій і оздобленій єпископом кафедрі після пожежі 14 червня 1724 року. Тоді синод прийняв рішення про обмеження будівництва синагог.

Наступна пожежа датується автором 1781 р., коли єпископом був Фелікс Павел Турський. На цей раз вдалося вберегти лише реліквії, а від ремонту храму довелось відмовитись⁴⁵.

Потребує пояснення твердження Т. Стецького про те, що в мурах кафедрального католицького костелу “*міститься в останніх часах монастир сестер милосердя*”⁴⁶.

“*Словник географічний Польського королівства...*” в гаслі “Луцьк” вміщує окремий підрозділ “*Кафедральний костел*”⁴⁷. Порівняння цього гасла з текстом Т. Стецького з “Луцьку давнього і сьогоденного” вказує на одного автора цих двох праць.

Зокрема, в “Словнику...” Т. Стецький повідомляє, що кафедра уступила під школу для державної едукативної (освітньої) комісії безкоштовно *мурований дім*. Цей дім комісія наказала

---

⁴² Там же, с. 160.

⁴³ Там же, с. 161.

⁴⁴ Там же, с. 174.

⁴⁵ Там же, с. 195–196.

⁴⁶ Там же, с. 120.

⁴⁷ *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich.* – Warszawa, 1884. – Т. 5. – S. 784–786.

поділити на чотири зали для розміщення *школи*. На час написання довідки в ньому також знаходилась врятована від пожежі 1780 р. давня єзуїтська бібліотека і кілька фізичних та математичних інструментів. Школа користувалась значно меншим успіхом, ніж єзуїтські навчальні заклади, хоча й знаходилась під опікою академіків⁴⁸.

У статті Словника про Торчин наводиться витяг з привілею 1540 р. Сигізмунда I, в якому говориться не тільки про будівництво в цьому селі на кошти Ю. Фальчевського замку, але й про дозвіл у зв'язку з цим короля на перетворення села на місто. Торчину надавалось магдебурзьке право, встановлювався тижневий торг і три ярмарки. Для швидкого росту поселення король звільняв міщан від податків, мит мостового, гребельного і торгового⁴⁹.

“Церковный римско-католический указатель святой литургии и священнических молитв на високосный 1875 год” повідомив про відновлення Троїцького костелу до 1775 р. після пожежі.

Олександр Яблоновський, посилаючись на “Енциклопедію Оргельбранда”⁵⁰, відніс дату будівництва костелу з тесаного каменя замість дерев'яного до часів єпископа Ю. Фальчевського⁵¹.

Згідно з *“Encyklopedją kościelną... Michała Nowodworskiego”* 1879 р., на тексті якої про Луцьк відчувається вплив “Енциклопедуїа powszechna” 1864 р., єпископську кафедру в Луцьку заклав останній нащадок святого Володимира Юрій, син Андрія, який панував до 1335 р. В 1327 р. він посадив на неї першого єпископа Феодосія (Teodozjusz). Автор не пояснює, чому єпископську латинську кафедру довелось в 1428 р. перенести з Во-

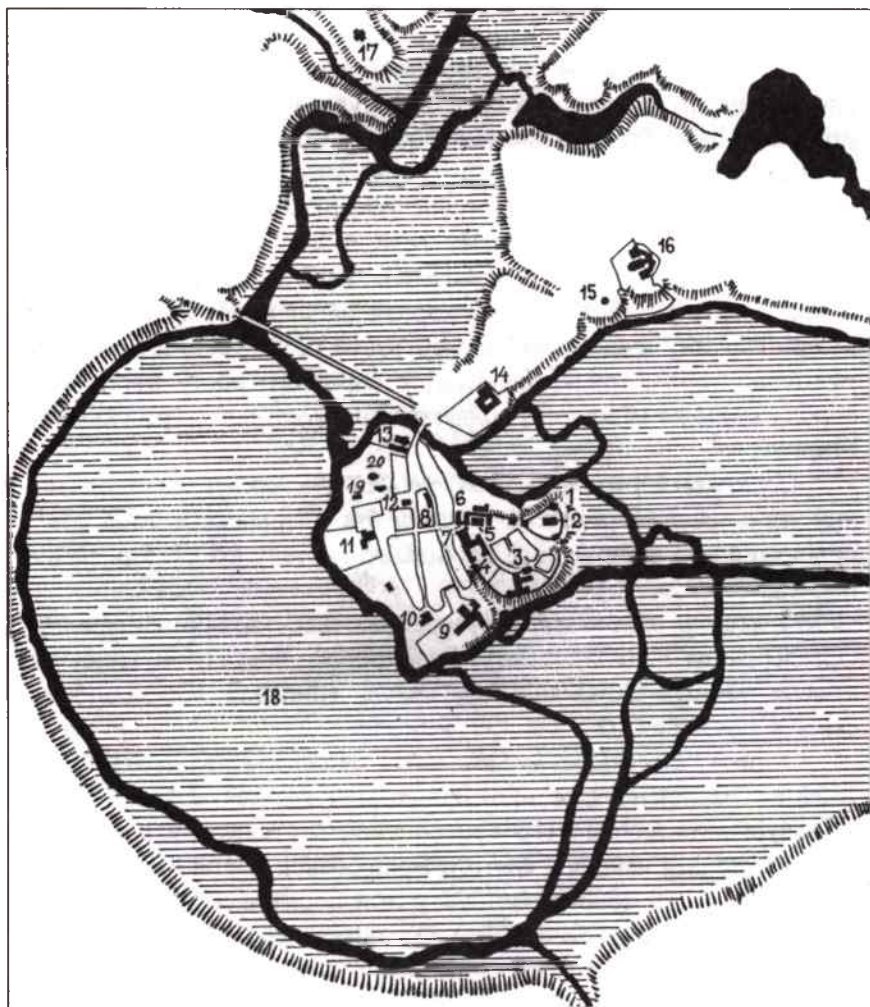
---

⁴⁸ Там же, с. 787.

⁴⁹ *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych Krajów Słowiańskich.* – Warszawa, 1892. – Т. 12. – S. 405.

⁵⁰ *Encyklopedyja powszechna.* – Т. 5. – Warszawa: Orgelbrand, 1859–1868. – Art. Julian Bartoszewicz.

⁵¹ Jabłonowski A. *Ziemia Wołyńska w połowie XVI wieku. Opis zamków. // Źródła dziejowe. Rewizja zamków ziemi Wołyńskiej w połowie XVI wieku.* – Warszawa, 1877. – Т. 6. – S. X.

14. Схема розташування основних давніх споруд Луцька. 1 – Верхній замок. 2 – Кафедральна церква Іоанна Богослова. 3 – Монастир бригідок з костелом. 4 – Колегіум та костел єзуїтів. 5 – Кафедральний костел Св. Трійці. 6 – Житловий будинок (Аптека пана Жолтовського). 7 – Дзвіниця кафедрального костелу Св. Трійці. 8 – Житлові будинки. 9 – Монастир і костели домініканців. 10 – Єврейська божниця. 11 – Монастир і костел кармелітів. 12 – Покровська церква. 13 – Братський (василіанів) монастир і церква Воздвиження Чесного та Животворящого Хреста Господня. 14 – Монастир тринітарів з костелом. 15 – Каплиця Скорботного Спасителя. 16 – Монастир і костел бернардинців. 17 – Спасопреображенська церква. 18 – Заплава річки Стир. 19 – Вірменська церква св. Степана. 20 – Монастир боніфратрів і костел св. Якова. *Опрацювання Б. Колоска.*

лодимира до Луцька. Ягайло в 1431 р. облягає Луцьк, після чого усі католицькі костели в місті і околицях були знищені. Цікавим для нас є повідомлення про мор в 1538 р. В короткій довідці про кафедральний костел читаємо, що 1539 р. було зведено мурований костел Св. Трійці замість попереднього дерев'яного. Він згорів дощенту 1781 р. Частина давньої капітульної забудови було перебудовано на школу, а в другій частині влаштовано *шпиталь і притулок для сиріт*, в котрому місцева жителька Юзефа Поляновська утримувала на власний кошт 70 старців, калік і сиріт. Після смерті Ю. Поляновської в 1829 р., яка залишила свій маєток на цю інституцію, єпископ Цецішовський виробив дозвіл на приїзд до Луцька сестер милосердя, котрі перебували в ньому до 1864 року⁵².

У статті цієї ж енциклопедії, присвяченій луцькому латинському єпископству, про його утворення в першій половині XIII ст. говориться як про задум, висловлений в буллі Інокентія IV 1254 р. до апостольського легата в Польщі абата де Мезано (de Mezano)⁵³. Перелік 48 луцьких єпископів починається автором з п'яти, які діяли до перенесення кафедри з Володимира до Луцька. Це: 1. Петро (Piotr), з проповідницького ордену, 1358; 2. Гінко (Hinko) буконенський з ордену пустельників св. Августина, 1371; 3. Ізидор (Izydor), чернець невідомого ордену, 1375–1380; 4. Рудян (Rudian), чернець, помер 1400; 5. Григорій із Бучкова (Grzegorz z Buczkowa), домініканин, помер бл. 1425.

Переніс єпископську столицю з Володимира до Луцька шостий єпископ Єнджей зі Сплавки (Jędrzej I ze Spławki, Spławski). Серед наведеної інформації про луцьких єпископів нас цікавить переважно та, що стосується або може стосуватись долі споруд. Це наступні відомості: за десятого єпископа – Станіслав I Ставський (Stanisław I Stawski), помер бл. 1488 р. – татари нищили дієцезію. Юрій I Фальчевський (Jerzy I Falczewski) в Луцьку вимурував кафедру з тесаного каменю, зручні помеш-

---

⁵² *Encyklopedia kościelna podług teologicznej encyklopedji Wetzera i Weltego z licznemi jej dopełnieniami przy współpracownictwie kilkanastu duchownych i świeckich osób* / Wydana przez X. Michała Nowodworskiego. – Warszawa, 1879. – Т. 12. – S. 609–610.

⁵³ Там же.

кання для себе і каноніків, а в Торчині – замок. Бернард I Маце-йовський (Bernard I Maciejowski) (єпископом у Луцьку був від 1588 р.) будував в дієцезії костели. Мартин Шишковський (Marcin II Szyszkowski) (у Луцьку з 1604 р.) почав будівництво колегіуму для єзуїтів і записав їм єпископські маєтки Болота⁵⁴ (Błota), Стриїв (Stryjów) і Лисище (чи Лисуха)⁵⁵ (Lisice). Павло III Волуцький (Wołucki) (1608–1616) відреставрував кафедральний костел. При закладанні костелу для єзуїтів на власних плечах виніс 12 копів землі. За Андрія III Гембіцького (Gębicki, 1638–1655) закінчено будівництво костелу в Олиці, а дієцезія зазнала спустошення козаками і татарами, а також мором. Станіслав IV з Любранця Домбський (Dąbski), що був у Луцьку до 1680 р., відреставрував кафедру, пошкоджену пожежею. Богуслав II Лещинський (Leszczyński) (1688–1691) на власні кошти збудував кілька костелів. Олександр I Виговський (Wychowski) (1703–1714) закінчив ремонт кафедри, а в Янові вимурував костел. Похований в луцькій кафедрі. Степан I Богуслав Рупневський (Stefan I Bogusław Rupniewski) (1722–1731) після пожежі міста і кафедри відбудував її, видавши на це 200000 злотих, він також відбудував костел і монастир бригідок. За часів єпископства Фелікса I Павла Турського (Feliks I Paweł Turcki) (1769–1790) у 1781 р. згоріла луцька кафедра із значною частиною міста. Михайло I Пивницький (Michał I Piwnicki) (1831–1845) на вимогу вищої влади в 1844 р. переніс свою резиденцію, *консисторію* і *семинарію* до Житомира, де збудував *єпископський* дім. Каспер II Боровський (Kasper II Borowski) (1848–1870) займався відновленням і будівництвом костелів, збільшив *семинарію*.

Написання прізвища чотирнадцятого за порядковим номером єпископа Chwalczewski енциклопедія визнала помилковим і рекомендувала форму Falczewski⁵⁶.

⁵⁴ У Заруднівській сільраді Любешівського району існував хутір Болотце. Більш близьких відповідників польській назві у нинішній Волинській області нами не знайдено.

⁵⁵ У Колківській сільраді Маневичького району існував хутір Лисище, а в Тоболівській сільраді Камінь-Каширського району – хутір Лисуха. Більш близьких відповідників польській назві „Lisice” в нинішній Волинській області нами не знайдено.

⁵⁶ *Encyklopedia kościelna... Michała Nowodworskiego.* – Warszawa, 1879. – Т. 12. – S. 615–618.

У статті про сестер милосердя повідомляється про скасування їх провінції в 1842 р. і діяльність деяких шпиталів до 1864 р. і навіть пізніше, фундацію шпиталю і будинку сиріт у Луцьку Юзефою Поляновською в 1792 р., запрошення Каспером Казиміром Цецішовським сестер милосердя до Луцька, купівлю на фондуш Поляновської та княжни Любомирської фільварку Доростаї, а другого фольварку – Трашковським⁵⁷.

Корисні для нашої теми відомості знаходимо в досить ґрунтовній праці *Є. Крижанівського* “Учебные заведения в русских областях Польши...”⁵⁸ та в додатку до неї. В них приділено увагу луцьким школам, створеним на основі колегіуму єзуїтів. Їх формування відбувалося як наслідок касації ордену єзуїтів і подальшої передачі їх будов едукативній комісії. У додатку “*Репорт Пресветлой Комиссии Просвещения о генеральном осмотре в 1789 г. школ*”⁵⁹, зокрема, повідомляється про дім, розташований “*всего в расстоянии менее трех локтей*” від школи, власний будинок луцького хорунжого Гулевича. Як можна зрозуміти з тексту, *трикласна школа* розмістилась в капітульному будинку після пожежі 1780 р., а вже по тому, до 1789 р., Гулевич спорудив свій дім, чим викликав значні незручності для школи. У шкільному коридорі стало темно, дощ і сніг з житлового будинку викликав сирість в школі, близькість коминів Гулевича загрожувала пожежею. Едукативна комісія відкрила в 1789 р. *конвікт*⁶⁰ для бідних шляхетських дітей. Він розміщався в трьох кімнатах. При школі була *бібліотека*, до якої мали прилучити давню бібліотеку єзуїтського колегіуму. Через нестачу місця для неї в 1784 р. обговорювалась можливість роздачі книг бажаючим їх отримати. Така ініціатива щодо книг йшла від капітулу⁶¹.

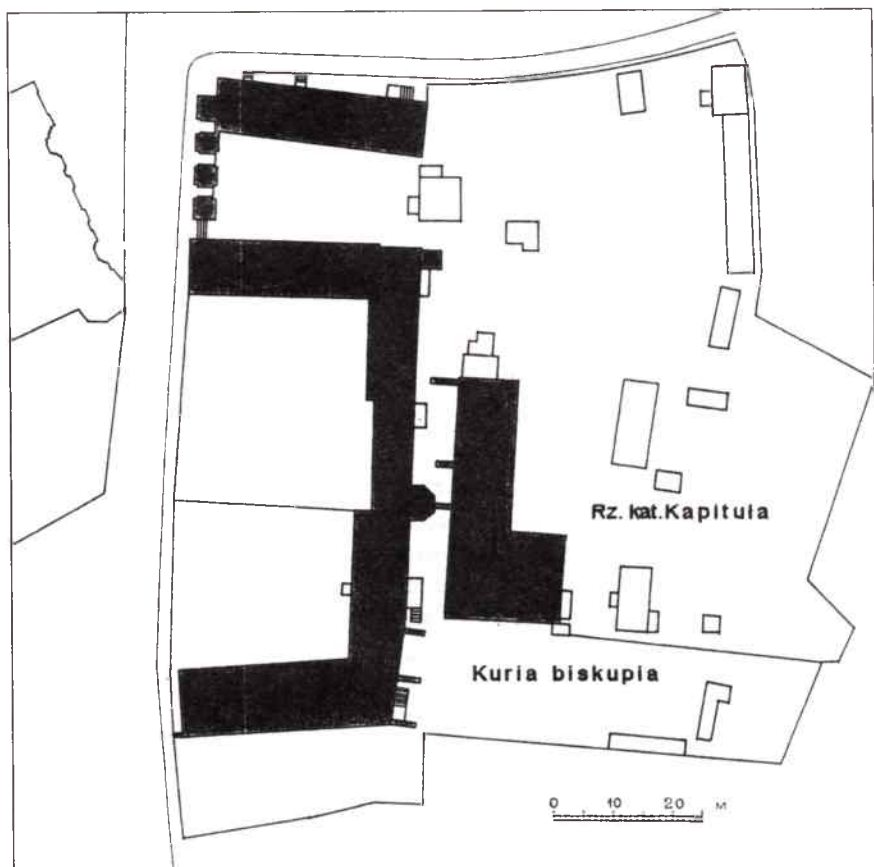
⁵⁷ *Encyklopedia kościelna...* Michała Nowodworskiego. – Warszawa, 1902. – Т. 25. – С. 380.

⁵⁸ Крыжановский Е. *Учебные заведения в русских областях Польши в период ея разделов* // Киевская старина, 1882. – Т. 1–3. – С. 262–300, 441–478.

⁵⁹ Репорт Пресветлой Комиссии Просвещения о генеральном осмотре в 1789 г. школ // Киевская старина, 1882. – Т. 2. – С. 274. Оригінал документу „Raporty wizyt generalnych od roku 1782 do roku 1793” знаходився в Варшавському Archiwum Główne Akt Dawnych.

⁶⁰ Конвікт – бурса, інтернат, пансіон.

⁶¹ Крыжановский Е. *Учебные заведения в русских областях Польши в период ея разделов* // Киевская старина, 1882. – Т. 1–3. – С. 291–297.

15. Територія з будинками римо-католицького капітулу (більша частина двору і споруд) та єпархіального управління (курії) станом на 1939 р. *Опрацювання Б. Колоска.*

Микола Петров в книзі “Волынь. Исторические судьбы Юго-Западного края” торкнувся лише дати перенесення латинської кафедри до Луцька – 1427 рік⁶².

Лука Орда безпідставно вважав, що дерев’яний кафедральний костел згорів у 1787 році. Розміщав він його у дворі діючого

⁶² Петров Н. И., Малышевский И. И. *Волынь. Исторические судьбы Юго-Западного края.* – Спб., 1888. – С. 66.

при житті автора *міського училища*. Він перший звертає увагу читача на *муровану кафедральну дзвіницю*, що залишилась від пожежі⁶³.

Як видно з праці “*Девятисотлетие православия на Волини*”, відновлене братство Чесного і Животворящего Хреста Господня цінувало “*прекрасный по звуку*”⁶⁴ дзвін при кафедральному костелі.

Ряд праць про Волинь написав *Юзеф Дунін Карвицький* (Józef Dunin Karwicki). В історичному огляді Луцька, вміщеному в книзі “*Начерки звичаєвий та історичний*” (“*Szkice obyczajowe i historyczne*”) (1882 р.) нашої теми стосується твердження, що первісна латинська кафедра була зведена з тесаного каменя луцьким єпископом ксьондзом Є. Фальчевським близько 1530 року⁶⁵. У пізнішій праці “*З затуманеної і недавньої минувщини*” (“*Z zamglonej i niedawno minionej przeszłości*”) він нагадав, що перенесення кафедри з Володимира до Луцька відбулося 1427 р. за буллою папи Мартина V, якої домігся великий литовський князь Вітовт. Вітовта названо також фундатором луцької кафедри. Автор вказав на причини перенесення кафедри: руйнування *володимирського замку* литовцями під керівництвом Кейстута, постійні напади Литви й Русі (Мар’ян Луковський трохи пізніше причиною вважав часті напади татар⁶⁶). Ю. Дунін Карвицький розмістив кафедру там, “*де в останніх часах пам’ятаємо монастир сестер милосердя і повітову школу*”⁶⁷.

Станіслав Заленський (Stanisław Załęski) в своїй праці “*Jezuici w Polsce*” (1900–1906 pp.) розповів про висловлену літом 1604 р. єпископом Мартином Шишковським ініціативу утворити в Луцьку колегіум єзуїтів. Того ж року отці Сигіздунд Обріціус (Zygmunt Obricius) і Микола Ястковський (Mikołaj Jastkowski) заклали *місійний дім*. Передбачалось, що спочатку вони жити-

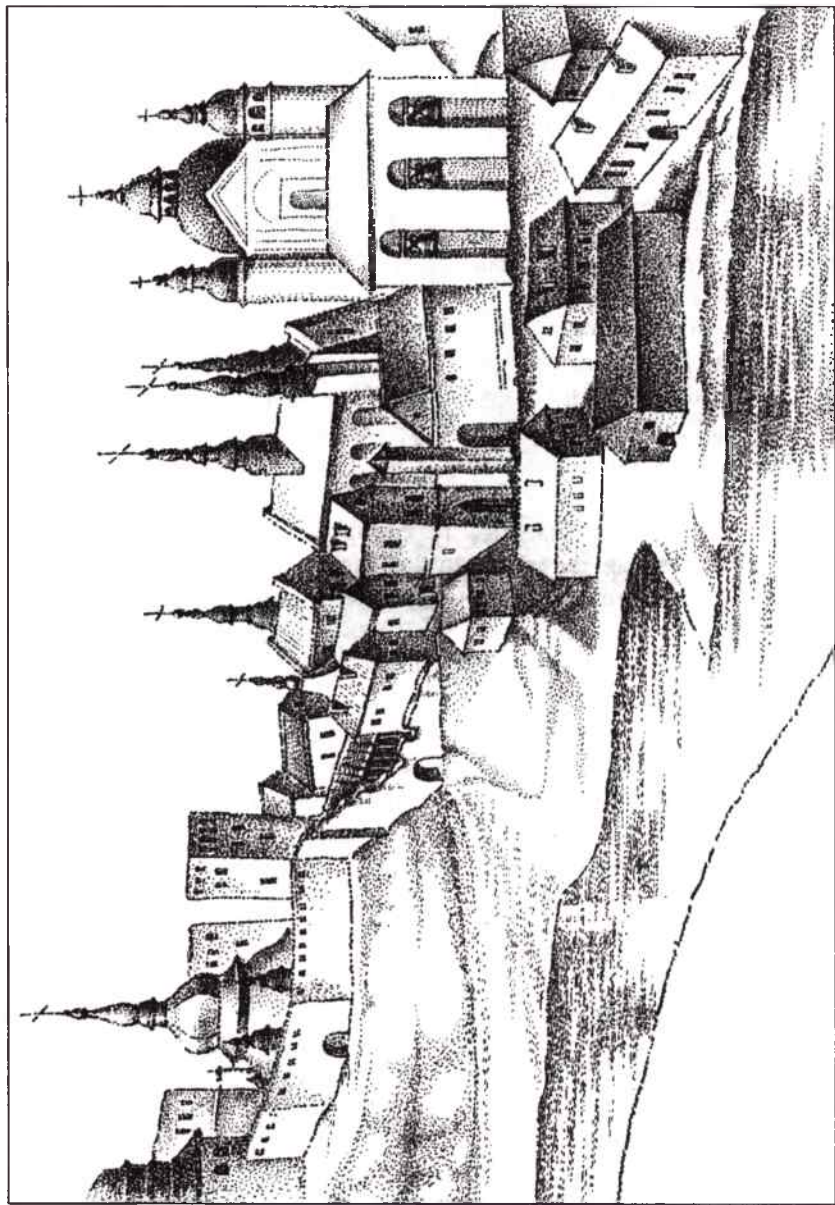
⁶³ Орда Л. *Краткий исторический очерк Луцка и памятники старины, поныне в нем сохранившиеся*. – Луцк, 1897. – С. 20.

⁶⁴ *Девятисотлетие православия на Волини*. – Житомир, 1892. – С. 149.

⁶⁵ Karwicki Dunin Józef. *Szkice obyczajowe i historyczne*. – Warszawa, 1882. – S. 153.

⁶⁶ Łukowski M. *Katedra Łucka. // Po ziemi ojczystej*. – Kraków, 1912. – Dział 1. – Zeszyt XIV–XVII. – S. 253.

⁶⁷ Karwicki Dunin Józef. *Z zamglonej i niedawno minionej przeszłości: Wołyńskie opowiadania historyczne*. – Warszawa, 1901–1902.

16. Фрагмент ікони св. Ігнатія середини 18 ст. з одним з найдавніших зображень кафедрального костелу Св. Трійці та оточуючих його споруд. *Опрацювання Б. В. Колоска.*

муть при *єпископському палаці*, а працюватимуть при костелі Св. Трійці. Для цієї мети єпископ віддав їм одну з *каплиць кафедрального костелу* і кафедральний амвон⁶⁸. У 1608 р. місійний дім був замінений на *колегіум*. Єпископ віддав єзуїтам *верхню каплицю* (capellam superiorem) і вівтар зі сторони євангелії в наві кафедри та подарував *будинок з плацем при дзвіниці*. Вже без єпископа М. Шишковського єзуїти відкрили в цьому будинку два класи з граматики. В ньому ж (якщо вірити С. Заленському) пізніше мешкало по 30 і навіть 45 ксьондзів, магістрів і братів⁶⁹. Плацу при дзвіниці не вистачало для будівництва нового приміщення колегіуму, тому король Сигізмунд III привілеєм від 6 лютого 1609 р. дав дозвіл єзуїтам на купівлю плаців в нижньому замку. Реалізуючи цей привілей єзуїти покинули територію латинської кафедри⁷⁰.

За висновками *Михайла Грушевського*, “*Вітовт хотів зробити з Володимира латинську кафедру для цілої Волині, надав їй маєтності і піддав їй також землю Луцьку, Белзьку і Берестейську, але пізніше заіменовано, можливо – на бажання Ягайла, особного єпископа в Луцьк, і справа скінчилася тим, що в 1420-х рр. володимирську кафедру прилучено до луцької й передано їй дотації (1428 р.)*”⁷¹.

При написанні згадуваної праці Є. Крижанівського (1882 р.) були використані *звіти державної едукаційної комісії*, що приймала у єзуїтів навчальні заклади, а потім наглядала за ними. У 1906-1914 рр. ці документи були опубліковані. Знаходимо в них деякі додаткові подробиці про будівлі луцької кафедри, які капітул обміняв на колишні єзуїтські приміщення, що задовольняло обидві сторони.

Спочатку едукаційна комісія угоду з капітулом сприймала в рожевому світлі. В 1783 р. вона зазначала, що “*академічного стану*” “*школи для навчання і колегіум для мешкання профе-*

---

⁶⁸ Załęski S. *Jezuici w Polsce*. – Lwów, 1904. – Т. 4. – Cz. 2. – S. 931.

⁶⁹ Op. cit. – S. 934.

⁷⁰ Op. cit. – S. 935.

⁷¹ Грушевський М. *Історія України-Руси*. – Львів, 1905. – Т. 5. – С. 430–431. Відомості про дотаційні грамоти запозичено в опублікованих М. Довнаром-Запольським “Актах литовско-русского государства”, частини 5 і 9.

сорів знаходяться близько кафедри, вони вимуровані тутешнім капітулом за угодою з державною едукаційною комісією. На школи три зали, на бібліотеку одна. Костелом для студентів є тутешня кафедра, де студенти мають для себе визначену каплицю. Колегіум має один новий мурований поверх, покої на 7 професорів. *Конвіктів* тут було два, один давній, другий перенесений з Острога, обидва утримували 20 вихованців. Ті конвікти від 1781 р. зачинені, о котрих громадяни розпитують”. На стадії будівництва знаходилась *фабрика*. Імовірно, під фабрикою розумілось створення виробничої бази для наступного будівництва. При бібліотеці єзуїтського колегіуму існував *музей*. Реєстр колегіуму і шкіл мав після завершення будівництва зберігатись разом з їх абрисом і планом⁷². У генеральній таблиці рапорту констатовувалось, що колегіум і школи є новозведеними⁷³.

У 1784 р. комісія зазначила, що шкільний “*дім потребує кімнатки для сторожа і кухаря, каналу до антикамер...*”. На той час існував погоджений проект-абрис, за яким капітул мав закінчити “*дім*” для громади і, очевидно, тоді ж мали вирішитись питання з кімнатами сторожа, кухаря і каналом. На той час книжки та шафи для них ще залишались в бібліотеці *давнього колегіуму*⁷⁴.

Наступного, 1785 р., шкільний будинок “*був виставлений наново згідно з угодою, вчиненою з едукаційною комісією*”. До того часу, однак, не був вимурований канал, що мав йти до річки на віддалі 30 кроків від *нового колегіуму*. Не зовсім зручно були зроблені приміщення для керівництва і вчителів. Не усі печі були поставлені, частина мала поганий кахель, деякі були притулені до мурів, що значно забирали тепло. Дуже щуплий двір не дозволяв виставити приміщення для челяді. Комісія наполягала на перенесенні зі старого до нового колегіуму бібліотеки з книжковими шафами. Вона зробила висновок, що луцький капітул

---

⁷² Wierzbowski T. *Raporty generalnych wizytatorów z roku 1783*. – Zeszyt 26. – Warszawa, 1910. – S. 59–60.

⁷³ Там же.

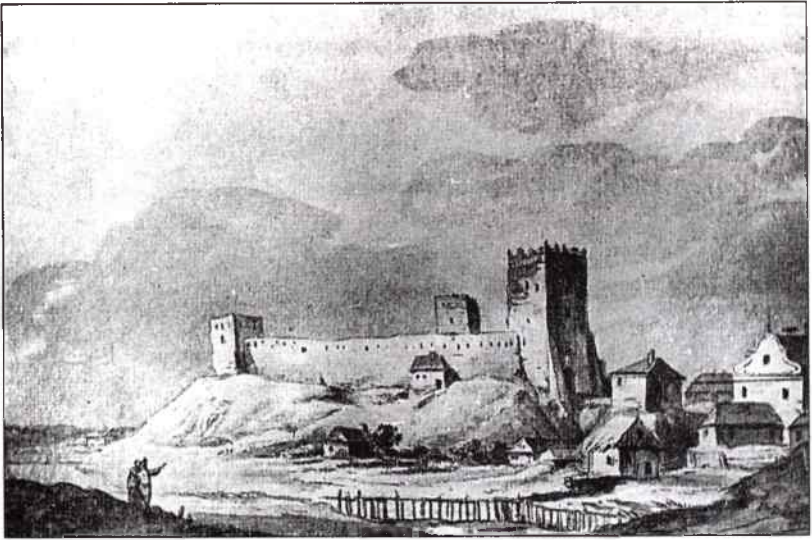
⁷⁴ Wierzbowski T. *Raporty generalnych wizytatorów z roku 1784*. – Zeszyt 27. – Warszawa, 1911. – S. 56.

17. Видгляд забудови урочищ Хмельник, острова Луцьк і долини р. Стир.
Фото Б. В. Колоска 1990 р.

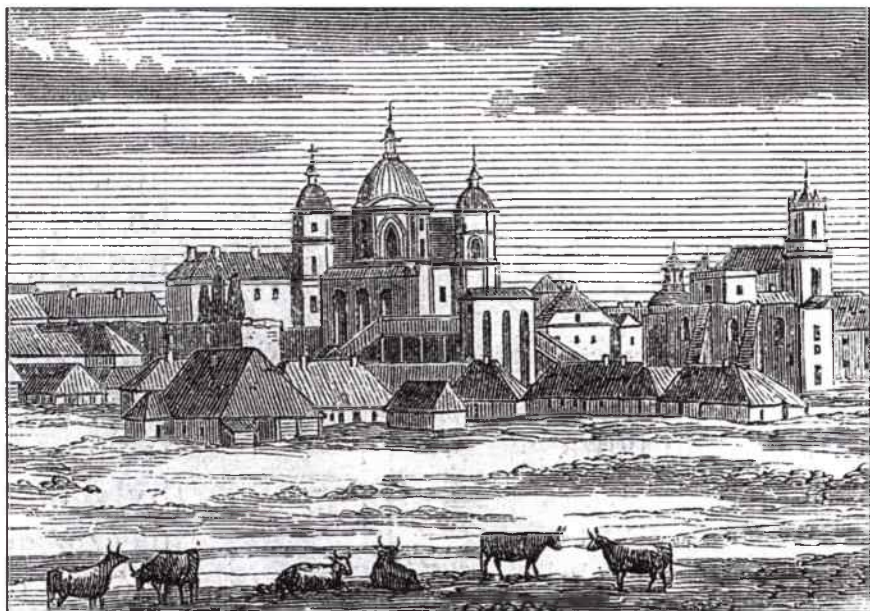
18. Видгляд забудови північно-західної частини острова Луцьк з місця, близького до того, з якого малювалась ікона св. Ігнатія. *Фото Б. В. Колоска 1963 р.*

19. Забудова Луцька з Верхнім замком, домом князя єпископа Юрія Хвальчевського і академічною школою на акварелі *К. Войняківського* 1797 р.

20. Фрагмент малюнка Михайла Кулеші з Ворітною вежею Верхнього замку, Домініканським костелом, колегіумом і костелом єзуїтів, а також домом князя єпископа Юрія Хвальчевського, гімназією, монастирем шариток і колишньою анелікою. *Літографія* 1852 р.

21. Забудова Луцька з фрагменту твору 1865 р. А. Лещинського (?), А. Козарського, К. Крижанівського. *Tygodnik ilustrowany*. – 1872. – N 289. – S. 124–125.

вчинив громаді “значну кривду”, виставивши дуже щуплий і не-вигідний для вчителів дім в обмін на відступлений їм обширний і розкішний колегіум і костел єзуїтів⁷⁵. Таке зауваження було запізнілим, адже проект нової будівлі для школи був погоджений з едукативною комісією⁷⁶.

Незадоволення комісії якимсь чином вдалося уладнати. У 1786 р. вона відмітила, що “дом і шкільні зали – ті будівлі знаходяться в доброму стані”. Проте бібліотека досі не була перенесена, і місце на неї навіть не було призначене. Цього разу занотовано, що вона містила понад 2000 книжок. Через відсутність приміщення для челяді не вдавалось влаштувати спільний стіл. Комісія пропонувала виставити новий будинок для челяді

⁷⁵ Wierzbowski T. *Raporty generalnych wizytatorów z roku 1785*. – Zeszyt 28. – Warszawa, 1914. – S. 20–22.

⁷⁶ Wierzbowski T. *Raporty generalnych wizytatorów z roku 1784*. – Zeszyt 27. – Warszawa, 1911. – S. 56.

22. Фрагмент малюнка з видання П. М. Батюшкова “Памятники старины в западных губерниях империи” 1868 р. Зліва бачимо вежу Домініканського костелу, перед нею колегіум єзуїтів, ще ближче – споруди школи і колишня анеліка, справа домінує костел єзуїтів.

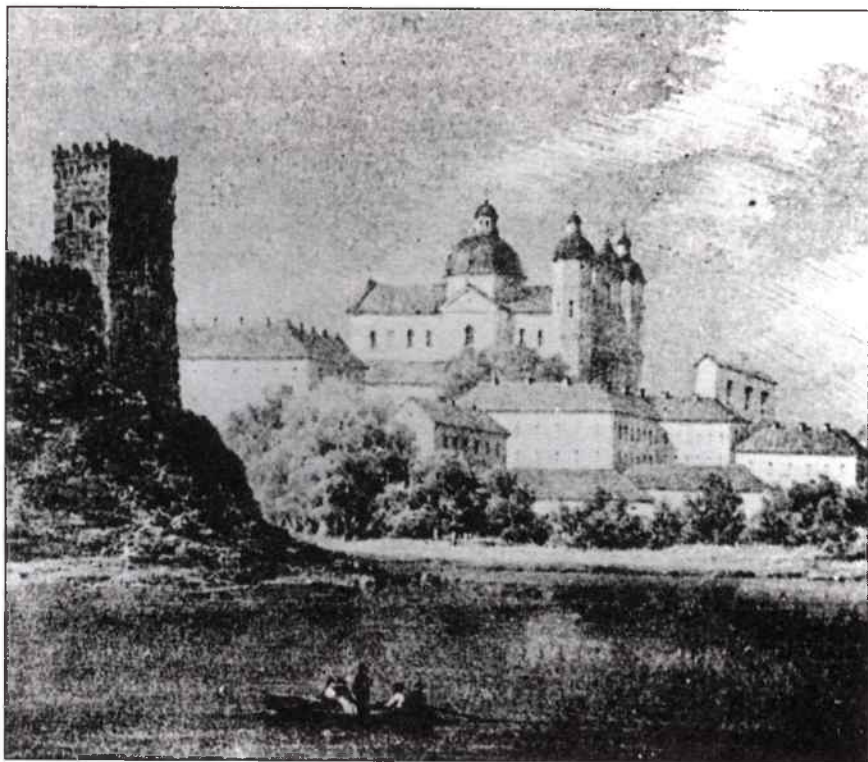
або перепланувати для неї приміщення вздовж *бульвару* і приклала відповідний проект⁷⁷.

Як видно з “*Instrukcje dla wizytatorów generalnych Szkół...*”, в 1785 р. не вистачало *приміщення для челяді*. Його, як і перенесення бібліотеки з давнішого колегіуму та переробка полиць для неї, комісія рекомендувала спорудити за рахунок *sarta tecta* – суми, призначеної для підтримки будови в постійній справності⁷⁸.

Таким чином, в документах державної едукативної комісії йде мова про нові приміщення для школи (3 зали), новий колегіум для помешкань професорів, канал до антикамер, приміщення для

⁷⁷ Wierzbowski T. *Raporty generalnych wizytatorów z roku 1786*. – Zeszyt 29. – Warszawa, 1914. – S. 65.

⁷⁸ *Instrukcje dla wizytatorów generalnych Szkół Komisji Edukacji Narodowej 1774–1794*. Opracowały Kalina Bartnicka i Irena Szybiak. – Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: PAN, 1976. – S. 60.

23. Фрагмент малюнка Наполеона Орди з забудовою острова Луцьк. Видання 1876 р.

бібліотеки (1 зал) і челяді, фабрику. Школу будували в два етапи. До 1781 р. за угодою з едукативною комісією було вимуровано будинок на 3 шкільні зали і один бібліотечний, а також однопверховий колегіум для мешкання 7 професорів (в 1786 р. їх було 3). В 1785 р. школу було збудовано “*наново*”. Під цим виразом можна розуміти як цілком нове будівництво, так і реконструкцію недавно збудованої споруди, яка чимось не задовольняла замовника.

У “*Підручній костельній енциклопедії*” статті “*Łuck*” і “*Łuckie biskupstwo*” підписані скороченням “*Ch.*”, що вказує на їх автора і редактора – Сигізмунд Хелміцький (*Zygmunt Chelmicki*). В обох статтях він торкається проблеми заснування в Луцьку

латинського єпископства. У першій він вказує на заснування її в 1325 р. Юрієм (Jerzy) з роду святого Володимира, який в 1327 р. посадив на столицю першого єпископа Феодосія⁷⁹, у другій – на сліди ще володимирського єпископства в XIII ст., яке фактично засноване згідно з буллою папи Григорія XI з 1375 р., що відновила давні кафедри. Помилково в енциклопедії стверджується, що “первісно кафедра була в Луцьку, але в 1428 р. на побажання Вітовта перенесена до Луцька”.

На Флорентійському соборі 1439 р. назву *Lucensis* було замінено на *Luceoriensis*. Ряд луцьких єпископів тут почато з домініканця Петра (1358 р.), другим названо Гінка (Hinko) з ордену пустельників св. Августина, третім – ченця Ізидора (1375–1380), четвертим – ченця Ругіона († 1400), п’ятим – домініканця Григорія з Бучанова († бл. 1425), шостим – Андрія (Jkdrzej) І Сплавського, який переніс єпископську столицю з Володимира до Луцька в 1428 р. і т.д. Тобто, автор вказаних статей енциклопедії до луцьких єпископів зарахував перших володимирських, підкреслюючи цим їх спадковість.

Завершення будівництва луцької кафедри з тесаного каменю датується ним близько 1547 року⁸⁰.

У своїй праці “Луцька кафедра” *Мар’ян Луковський* опирався на архівні документи самої кафедри⁸¹. Це дало йому змогу внести ряд уточнень в історію закладу. Основні турботи по перенесенню кафедри з Володимира він поклав на володимирського єпископа Андрія з Сплавка (а Piasko) Сплавського, який виконував побажання великого князя Вітовта. Перенесення відбулося 1428 р. На той час в Луцьку вже два роки, з 1426 р.,

---

⁷⁹ *Podręczna encyklopedia kościelna*. Opracowana pod kierunkiem ks. ks. Stanisława Galla, Jana Niedzielskiego, Henryka Przeddzieckiego, Czesława Sokołowskiego, Antona Szlagowskiego, Jerzego Gantier i redaktora ks. Zygmunta Chełmickiego. – Warszawa–Kraków, 1911. – T. 25. – S. 114.

⁸⁰ *Podręczna encyklopedia kościelna*. Opracowana pod kierunkiem ks. ks. Stanisława Galla, Jana Niedzielskiego, Henryka Przeddzieckiego, Czesława Sokołowskiego, Antona Szlagowskiego, Jerzego Gantier i redaktora ks. Zygmunta Chełmickiego. – Warszawa–Kraków, 1911. – T. 25. – S. 115–116.

⁸¹ Зокрема: *Acta Capit. Ecclesia Cathedralis Luceoriensis*. 1649–689. Status...; *Transsumpt. Testamenti Episc. Chwalczewski*. *Bibl. Ecclesia Cathedralis Żytom. Arm.* 15. N 8C.

24. Вигляд на північно-західну частину колишнього острова Луцьк. Фото 1930-х рр.

існувала *дерев'яна каплиця* під назвою Св. Трійці. “Після нападу татар, в 1538 р., луцький єпископ Єжи Фальчевський (Jerzy Falczewski vel Chwalczewski) гербу Труби не знайшов вже й сліду кафедри”, – пише М. Луковський, наводячи латинську цитату з заповіту єпископа. Змушений будувати новий костел, єпископ вів широку підготовчу роботу по зміцненню економічної бази єпископства. Він купив села Став, Орле, Зломисьль, Рудник, Рожнів, збудував замок і містечко Торчин, закупивши при цьому сусідні села Садів, Гордвин та інші. Лише через 9 років керівництва єпархією, близько 1544 р., він зводить муровану кафедру Св. Трійці, єпископський палац і будинки для духовенства⁸².

Ксьондз Мар'ян Луковський розповів також історію згоди між Народною едукативною комісією і кафедрою про обмін

⁸² Łukowski M. *Katedra Łucka. // Po ziemi ojczystej*. Kraków, 1912. – Dział 1. – Zeszyt XIV–XVII. – S. 253–254.

приміщеннями після касації ордену єзуїтів і успадкування комісією їх будівель. Комісія відступила колегіум і костел кафедрі на прохання луцького єпископа Фелікса Турського. Єпископ і капітул зобов'язались віддати *половину* кафедральних споруд на повітову школу, при тому відбудувати їх власним коштом за поданим планом⁸³.

Орест Левицький в своїх “Волинських оповіданнях” описує атмосферу проведення в кафедральному костелі сеймикових засідань 1575 р., під час яких були потрошені костельні лави. Після цього сеймикові збори були перенесені до “судового дому” в “замку” (Верхньому)⁸⁴. Яскраво описані ним події серпня 1648 – зими 1649 рр., коли деякі луцькі костели й монастирі повністю, а інші частково були знищені. Кафедральний костел був тоді пограбований⁸⁵. Має певне відношення до нашої теми і його повідомлення в більш ранній праці “Луцкая старина” про напис на одній з цеглин Луцького замку: “1781 d. 5 7-bris Łuck zgorzał”⁸⁶.

Видана у Ватикані “Католицька енциклопедія” зазначає, що переніс єпископію з Володимира до Луцька Андрій Сплавський у 1428 році⁸⁷.

Ретельно вивчав і публікував архівні документи, що стосуються заснування луцького єпископства та його давньої історії, **Владислав Абрахам**. Серед його праць є присвячені безпосередньо луцькому єпископству. На жаль, в них не вдається віднайти безпосередньої інформації по темі будівництва і архітектури споруд, які належали латинській кафедрі в Луцьку. Проте дотичні факти, встановлені Владиславом Абрахамом все ж є корисними для нашої теми.

У 1921 р. Владислав Абрахам опублікував “Звіт з пошуків у римських архівах і бібліотеках до історії Польщі в середніх віках за 1899–1913 роки”. Йому вдалося встановити нові дати

⁸³ Там же, с. 254–255.

⁸⁴ Левицький О. *Волинські оповідання з життя XVI і XVII вв. З портретом Анни-Алоїзи Острозької*. – Київ, 1914. – С. 117.

⁸⁵ Там же, с. 159.

⁸⁶ Левицький О. *Луцкая старина // Чтения в историческом обществе Нестора летописца*. – К., 1891. – С. 58.

⁸⁷ *Enciclopedia Cattolica*. – Città del Vaticano. – Т. 7. – S. 1615.

подій, пов'язаних з заснуванням луцької кафедри і прізвища осіб, причетних до неї. Спроба створити окреме луцьке єпископство була вчинена ще за папи Боніфация IX. Ним 12 травня 1404 р. був призначений луцьким єпископом Святослав-Ярослав (Swantolaus Jaroslai karmelita IV). Між ним і володимирським єпископом Григорієм, володіння якого мали в зв'язку з цим поділити, вибухнула суперечка. Вона затримала поділ володимирської дієцезії. По смерті Григорія в 1424 р. латинська кафедра була перенесена до Луцька, а єпископом 21 грудня 1425 р. став Андрій-Станіслав (Andreas Stanislai de Plansko)⁸⁸.

Як можна зрозуміти з опублікованого В. Абрахамом фрагмента пергаментного рукопису, 10 грудня 1455 р. були виділені кошти на мурування в Луцьку монастиря⁸⁹.

У пізніших працях В. Абрахам значно уточнює політичну ситуацію навколо перенесення кафедри та деякі факти. Дізнаємося, наприклад, що луцьким єпископом 12 травня 1404 р. став папський капелан Святослав, син Ярослава, здається за походженням з Чехії. За своєю формою було це призначення місійного єпископа⁹⁰.

Олександр Прусевич приймав за дату перенесення кафедри з Володимира до Луцька 1428 рік, а останньою пожежею кафедрального костелу св. Трійці, після якої кафедру змушені були перенести до костелу єзуїтів, – пожежу 1774 року⁹¹.

Час заснування монастиря шариток (сестер милосердя) він визначав 1829 роком, а 1864 р. – часом їх скасування. На його думку, монастир знаходився “*позаду капітульних домів і нині до капітулу належить*”⁹². “Позаду”, мабуть, треба розуміти так, що він знаходився не в капітульних будинках.

Адам Войнич розміщав первісну луцьку латинську кафедру напроти єзуїтського костелу за дзвіницею, знизу, в напрямку до

---

⁸⁸ Abracham W. *Sprawozdanie z poszukiwań w archiwach i bibliotekach rzymskich do dziejów Polski w wiekach średnich za lata 1899–1913*. – Kraków, 1921. – S. 7.

⁸⁹ Abracham W. *Sprawozdanie...* S. 50.

⁹⁰ Abracham W. *Z dziejów dawnego biskupstwa łacińskiego w Łucku*. – Lwów, 1937. – S. 8, 5.

⁹¹ Prusiewicz A. *Klasztory katolickie w diecezji Łuckiej*. – Łuck, 1922. – S. 5.

⁹² Там же. – Łuck, 1922.

25. Вид на Замкову площу з Ворітної вежі Верхнього замку. П-подібний в плані будинок справа – це колишня академічна школа і капітул, за яким дзвіниця. У дворі – залишки фундаментів кафедрального костелу Св. Трійці. *Фото Б. В. Колоска 1986 р.*

р. Глушець, а колишні капітул й приміщення духовенства – в мурах поруч кафедри. Історичні події він викладав за Т. Стецьким. Ширше, ніж останній, він висвітлив використання тих кафедральних споруд, де колись містився капітул і клер. Після 1781 р. в них знаходились *богадільня* для старців і калік, *шпиталь*, монастир шариток і чотирикласна повітова шляхетська школа. Шпиталь і богадільню на 70 осіб в 1782 р. заклала місцева жителька Юзефа Поляновська. Після її смерті єпископ Цецішовський в 1829 р. домігся в російського царя дозволу на запрошення до Луцька шариток, котрі опікали шпиталь і бога-

дільню. Шариток скасували 1866 р., а з ними усі їх заклади. У 1869 р. повітова шляхетська школа також була скасована⁹³.

Із статті Адама Войничча “До історії луцьких шкіл”, написаної з нагоди спорудження в 1931 р. нового приміщення гімназії, дізнаємося про урочистості її відкриття 6 грудня 1832 р. Тоді вона мала шість класів (Лука Орда писав, що в 1832 р. вона мала 7 класів⁹⁴), містилася при вулиці Кафедральній № 6 (адреса на часи А. Войничча), “*тобто в будинку, з котрого недавно випровадилася наша коєдукаційна*⁹⁵ *гімназія до нового корпусу*”⁹⁶.

У стислому вигляді основні етапи становлення луцької кафедри викладені в повторюваному виданні “*Elenchus Ecclesiarum ...*”. У ньому перелік володимирських і луцьких єпископів починається з Петра (1358 р.), перенесення кафедри до Луцька датується 1427 р.⁹⁷ і 1428 р.⁹⁸, основною формою написання прізвища єпископа, який 1539 р. заклав мурований костел, прийнято “*Chwalczewski*”, а рік його смерті – 1549⁹⁹.

Дзвіниця стала об’єктом досліджень лише з взяттям її на облік у якості пам’ятки архітектури. У міжвоєнні часи вона вже вважалася пам’яткою, гідною уваги і огляду. У довіднику “*Луцьк у світлі цифр і фактів на 1926 рік*” звертається увага на те, що дзвіниця при тодішньому кафедральному костелі раніше “*належала до кафедри Св. Трійці, яка знаходилась за дзвіницею вниз до річки (1428 р.)*”. За ознаками побудови речення, дата 1428 р. має відноситись до дзвіниці. Такий висновок можна зробити і з того, що весь абзац присвячено саме їй¹⁰⁰. Як видно з доданого до цього довідника плану міста, в міжвоєнний час в колишньому монастирі шариток містилась жіночо-чоловіча школа професій-

⁹³ Wojnicz A. *Łuck na Wołyniu*. – Łuck, 1922. – S. 15–16.

⁹⁴ Орда Л. *Страничка из истории просвещения на Воляни*. – Луцк, 1903.

⁹⁵ Коєдукаційна гімназія – гімназія з сумісним навчанням.

⁹⁶ Wojnicz A. *Do historii szkół łuckich // Jednodniówka ku uświetnieniu uroczystości poświęcenia nowego gmachu w Łucku im. Tadeusza Kościuszki 25 marca 1931 r.* – Łuck, 1931. – S. 23–24.

⁹⁷ *Elenchus Ecclesiarum et Cleri Saecularis et Regularis Diecesis Luceoriensis pro anno domini 1928*. – Luceoriae – Typis curtae episcopalis. – S. 22.

⁹⁸ Op. cit., S. 9.

⁹⁹ Ibid.

¹⁰⁰ *Łuck w świetle cyfr i faktów na rok 1926 / Monografie redagował Bolesław Zieliński*. – Łuck, 1925. – Dział I. – S. 50.

26. Замкова площа в Луцьку з колегіумом і костелом єзуїтів, дзвіницею і колишньою академічною школою. *Фото Б. В. Колоска 1989 р.*

ного навчання, а в будинку при дзвіниці – “komenda P. P.” (комендатура державної поліції). За іншими відомостями тут знаходилась каса медичного страхування.

Оригінальна думка щодо дзвіниці була висловлена в альбомі “*Луцьк в образах*” під фотографією, зробленою з Ворітної вежі Верхнього замку, з зображенням комплексу колишнього костелу єзуїтів та сусідньої забудови: “*кафедра із дзвіницею (добудована за російських часів) спотворює вигляд на костел*”¹⁰¹.

Отець Фелікс Шнарбаховський пояснив політичну та військову ситуацію, що склалася на початку XV ст. на Волині¹⁰². Усвідомлюючи небезпеку для кафедри в Володимирі, великий литовський князь Вітовт отримав в 1427 р. від папи Мартина V відповідний дозвіл і переніс кафедру до Луцька. Автор відрізняв

¹⁰¹ Zieliński B. *Łuck w obrazach*. – Łuck, 1926.

¹⁰² Sznarbachowski Feliks. *Początek i dzieje rzymsko-katolickiej diecezji Łucko-Żytomierskiej obecnie Łuckiej w zarysie*. – Warszawa, 1926. – S. 42.

володимирських і луцьких єпископів. До перших він відносив Петра (1358 р.), Гінка (Hinko, Rynko, Hynko, 1371 р.), Ізидора, Кугіяна (Kugian), Григора (Grzegorz) і Андрія I зі Сплавкі (Je-drzej I ze Spławki), котрий переніс єпископську столицю до Луцька в 1428 році¹⁰³. Фелікс Шнарбаховський не схильний дотримуватись позиції автора праці “Facies Rerum publicarum” та Т. Стецького, які не визнавали Петра і Хінка володимирськими єпископами через їх місце проживання поза Володимиром¹⁰⁴. Він вважав помилковим написання прізвища єпископа “Chwalczewski”. Важливою особливістю праці Ф. Шнарбаховського є наявність в ній портретів володимирських і луцьких єпископів. З питань, що стосуються стану будівель луцької кафедри, відмітимо такі: за часів єпископства у Луцьку Станіслава I Ставського († 1488 р.) татари знищили луцьку дієцезію;¹⁰⁵ Бернард Мацейовський (1588–1600 рр.) значно прикрасив і оздобив луцьку кафедру;¹⁰⁶ Павел III Волицький (1608–1616 рр., помер 1622 р.) відреставрував кафедральний костел¹⁰⁷, його дім мав вигляд і риси монастиря;¹⁰⁸ Станіслав IV з Любранця Домбський (1675–1680 рр.) значним коштом відреставрував в 1680 р. пошкоджену пожежею споруду кафедри;¹⁰⁹ Олександр I Виговський (1703–1714 рр.) закінчив ґрунтовну реставрацію луцької кафедри; Стефан I Богуслав Рупневський (1722–1731 рр.) приступив до відбудови кафедри після пожежі, надавши на це 200000 злотих;¹¹⁰ за єпископства Фелікса I Павла Турського в 1781 р. загорілась кафедра¹¹¹.

Едвард Хваленик в двотомній праці 1926–1927 рр. “Zbiory Polskie” перелічує архіви й бібліотеки, а також найцінніші художні твори, якими володіли капітул і кафедра. Це – *капітуль-*

---

¹⁰³ Sznarbachowski Feliks. *Początek i dzieje rzymsko-katolickiej diecezji Łucko-Żytomierskiej obecnie Łuckiej w zarysie.* – Warszawa, 1926. – S. 48, 52.

¹⁰⁴ Op. cit., 48.

¹⁰⁵ Op. cit., 52.

¹⁰⁶ Op. cit., 56–58.

¹⁰⁷ Op. cit., 60.

¹⁰⁸ Op. cit., 62.

¹⁰⁹ Op. cit., 82.

¹¹⁰ Op. cit., 86.

¹¹¹ Op. cit., 93.

ний архів з документами від XVII ст., капітульна бібліотека з 1000 книжок, зокрема з монастирів домініканців і єзуїтів, а також з портретом Бальтазара Тишки і образом “Хрест Вітовта”, кафедральна бібліотека з альбомом усіх волинських родів від 1658 р. до 1856 р. і портретом брацлавського скарбника Павла Майковського, фундатора монастиря тринітаріїв у Луцьку, *епіскопський палац* (на той час знаходився за межами Окольного замку) містив ряд портретів луцьких єпископів. Кафедра містила образи Францішка Смуглевича (портрети і образ святого Яна Канта), Кунігцера (інакше Коніча) (“Свята Трійця”, “Вознесіння Богоматері” і “Архангел Михайл”), Вівіано (“Свята Магдалена” і “Тайна Вечеря”), отця тринітара Йосиф Прехтля (“Святий Рецес” і “Святий Ян Непомук”), В. Герсона (“Святий Станіслав”). Серед портретів виділялось зображення бригідки Анни Омецінської, з надгробків – єпископів Каспара Казимира Цецішовського і Яна Канта Подгороденського. Багатою була *скарбниця*¹¹².

За *Мечиславом Орловичем* перша дерев'яна кафедра була фундована 1427 р. Вітовтом і стояла в межах пригородка, напроти існуючої за життя автора кафедри, що знаходилась в колишньому костелі єзуїтів. Кам'яна споруда була збудована 1539 р. на місці дерев'яної. М. Орлович перший називає стиль цієї будівлі – *ренесанс*. Після пожежі 1724 р. вона була перебудована в *бароковому стилі*. Розібрали її після 1781 року¹¹³.

Автор стверджував, що в “приміщенні давного монастиря шариток” на час видання книги знаходилась “*гімназія*, що містилася разом з *відділковою школою*”¹¹⁴.

Становлення польських освітніх закладів у Луцьку відображено в збірнику статей “*Akcja kulturalno-oświatowa...*”. Знаходимо там відомості про споруди, до будівництва або володіння якими причетна латинська кафедра. У збірнику під фотографією будинку по вулиці Драгоманова, 23 (нині приміщення дирекції Луцького історико-культурного заповідника) читаємо: “*Державна гімназія ім. Т. Костюшки*”, а в тексті “... міститься в *капітуль-*

---

¹¹² Chwaleńnik Edward. *Zbiory Polskie*. – Warszawa–Kraków, 1926. – S. 443–444.

¹¹³ Orłowicz M. *Ilustrowany przewodnik po Wołyniu*. – Łuck, 1929. – S. 116.

¹¹⁴ Orłowicz M. *Ilustrowany przewodnik po Wołyniu*. – Łuck, 1929. – S. 112.

ному будинку при вулиці Домініканській, передана державі 1921 року”¹¹⁵. Під фотографією так званого “Монастиря шариток” читаємо: “*Торгова школа* міститься в приміщенні *початкової школи ім. Королеви Ядвіги* при Кафедральній площі в 1921 р.”¹¹⁶. Спочатку вона називалась “2-річна *купецька школа*”, але не мала успіху і була реорганізована в “3-річну *торгову школу*”. У 1922 р. її перенесли на вулицю Воеводську¹¹⁷.

Консерватор Луцького округу *Юзеф Дуткевич* в статті про Луцький замок Любарта згадав про “*zbudowany przez biskupa Falczewskiego pałac t. zw. książęcy*”¹¹⁸.

Доктором *Ксаверієм Пивоцьким* за матеріалами *Якуба Гоффмана* були написані розділи про пам’ятки архітектури в чотиристоронньому путівнику по Польщі. Костел кафедральний дерев’яний Св. Трійці в ньому датується 1428 р., мурований – 1539 р., а його пожежа – 1781 року. Варто процитувати опис дзвіниці: «Дзвіниця дивної форми: 3 з’єднані угорі лагідними арками муровані *стовпи*, з арок же тих звисали 3 дзвонні балки»¹¹⁹. Звертаємо увагу читача на кількість стовпів в цитаті.

Відомості про давню кафедру *Тадеуш Свіщовський* подав у формі хроніки, а також звичайним текстом під гаслом “Дзвіниця”. Він наводить три відомі дати: 1427, 1539, 1781. Перша стосується перенесення кафедри, друга – будівництва, третя пожежі й перенесення. Про згадувану раніше реліквію св. мученика лицаря Рецеса він додає, що привезена вона 1630 р. єпископом Гроховським з Риму¹²⁰.

“*Польський Біографічний Словник*” (“*Polski Słownik Biograficzny*”) вніс певну ясність в походження прізвища єпископа Хвальчевського (від села Chwalczewa), вказав на жалюгідний стан луцького єпископства до того, як його очолив Хваль-

---

¹¹⁵ Akcja kulturalno-oświatowa Polskiej Macierzy Szkolnej w Łucku od 1917 r.: Zarys historyczny z okazji 10-lecia Szkoły Handlowej i Bursy. – Łuck, 1931. – S. 12.

¹¹⁶ Op. cit. – S. 14.

¹¹⁷ Op. cit. – S. 15.

¹¹⁸ Dutkiewicz Józef. *Zamek Lubarta w Łucku* // Kurier literacko-naukowy N 47. Dodatek do nr 321 „Ilustrowanego Kuryera Codziennego z dnia 19 listopada 1934 r. – S. 11.

¹¹⁹ *Przewodnik po Polsce w 4 tomach*. – T. 2. – Warszawa, 1937. – S. 260.

¹²⁰ Świszczowski T. *Miasta Wołyńskie*. – Łuck, 1937. – S. 40–41, 51–54, 82.

27. Вулиця Братковського з костелом єзуїтів, дзвіницею і будинком при ній – аптекою пана Жолтовського. Фото Б. В. Колоска 1969 р.

чевський. Дієцезія, яка обіймала Полісся, Волинь і Брацлавщину, кафедрою мала лише дерев'яну каплицю в Луцьку. Через що єпископи змушені були проживати в Янові на Підляшші. Поблизу Луцька католицьких парафій не існувало. Георгій Хвальчевський був проголошений луцьким єпископом 28 квітня 1536 р., а в травні прийняв єпископські володіння. Споруджувана ним в Луцьку мурована кафедра була освячена 1544 р., а згоріла 1781 р. З допомогою королеви Бони Хвальчевський домогся передачі йому 9 жовтня 1536 р. від свого попередника поліських сіл: Staw, Orle, Złomyśl, Rudniki. Поблизу кафедри він збудував свій палац і дома для каноніків і ксьондзів, а в селі Торчин – костел і єпископський замок, забезпечивши його зброєю та необхідним обладнанням. Навколо замку були викуплені маєтки: Sadyw, Kossow, Kutu, Bujany, Boratyn та інші. В них заклали сади, рибні стави, млини та вчинили інші заходи по вдосконаленню господарської діяльності. 10 липня 1540 р. Хвальчевський отримав від Сигізмунда I привілей на підняття Торчина до статусу міста, що сприяло його швидкому розквіту. Давні маєтки Bylin, Skupin, Steble, Kołodziejne, Kołodziejńska Wola, Krasna Wola і Młyńska Wola у 1547 р. за чинш були передані королеві Боні. У біографічному словнику повідомляється також про *колегіум восьми вікаріїв*, кафедральну школу, будівництво *костелів* у Крем'янці (1538 р.), Рівному (1548 р.), Ковелі (1551 р.) та інші сторони діяльності єпископа. Помер Георгій Хвальчевський 15 лютого 1549 р. і похований у луцькому кафедральному костелі¹²¹.

Герман Ранняпорт у статті, присвяченій єзуїтському шкільництву на Волині, згадав про переданий після касації єзуїтів під нижчу школу і бібліотеку “*досить обширний*” кафедральний дім¹²².

Кілька праць з історії Луцька написав варшавський історик *Мар'ян Малушинський*. Найбільшою з них є рукопис на 77 сторінках машинопису, виконаний на замовлення луцького відділу Польського краєзнавчого товариства. Він має назву “Луцьк в середніх віках” і охоплює події до 1569 року. Латин-

¹²¹ *Polski Słownik Biograficzny*. – Т. 4. – Kraków, 1938. – С. 1–2.

¹²² Rappaport H. *Przyczynek do historii szkolnictwa jezuickiego na Wołyniu // Ziemia Wołyńska*. – Łuck, 1938. – С. 163.

ській кафедрі він присвятив у своїх працях несподівано мало уваги. Він дотримувався думки, що Ю. Фальчевський не завершив будівництва кафедри, хоча “поставив мурований костел у 1539 році. Викінченим став набагато пізніше, ще в 1579 р. згадується про його будову”. Цю ж думку він підкреслив у брошурі “З історії Луцького замку”: “єпископ Фальчевський почав мурувати католицьку кафедру, первісно збудовану з дерева”. До латинського єпископства, за даними М. Малущинського належало “два плаци в Окольному замку і 13 будинків у місті”¹²³. Останні відомості він запозичив з інвентаря луцького замку і староства 1663–1664 рр.¹²⁴

Леоніда Маслова мало цікавила дата перенесення римо-католицької кафедри до Луцька і він її заокруглив, написавши: до “початку XV ст.”. Він згоден був з тим, що вона була на той час дерев’яна і що 1539 р. Ю. Фальчевський “поставив” нову святиню з тесаного каміння. Дослідник визначив місце розташування кафедри досить приблизно – “недалеко ворітної вежі, з дзвіницею”, а останню пожежу – в 1774 році. Він першим з відомих нам авторів датував спорудження дзвіниці (“мабуть у XVIII ст.”¹²⁵) і, що цікаво, зробив це правильно, на відміну від багатьох наступних авторів.

Г. Ліковському вдалося встановити прізвище будівельного радника і організатора робіт при будівництві кафедри в 1725 р. Ним був послушник ордену реформаторів “Architekta strenuns per provinciám” **Матеуш Осецький** (помер 29.07.1741 року)¹²⁶.

Станіслав Лоза в своїй праці “Архітектори і будівничі в Польщі” не розрізняв споруди кафедрального костелу, збудовані Є. Фальчевським і єзуїтами. В статті цієї праці про Лукаша з Прешова повідомляється про причетність останнього

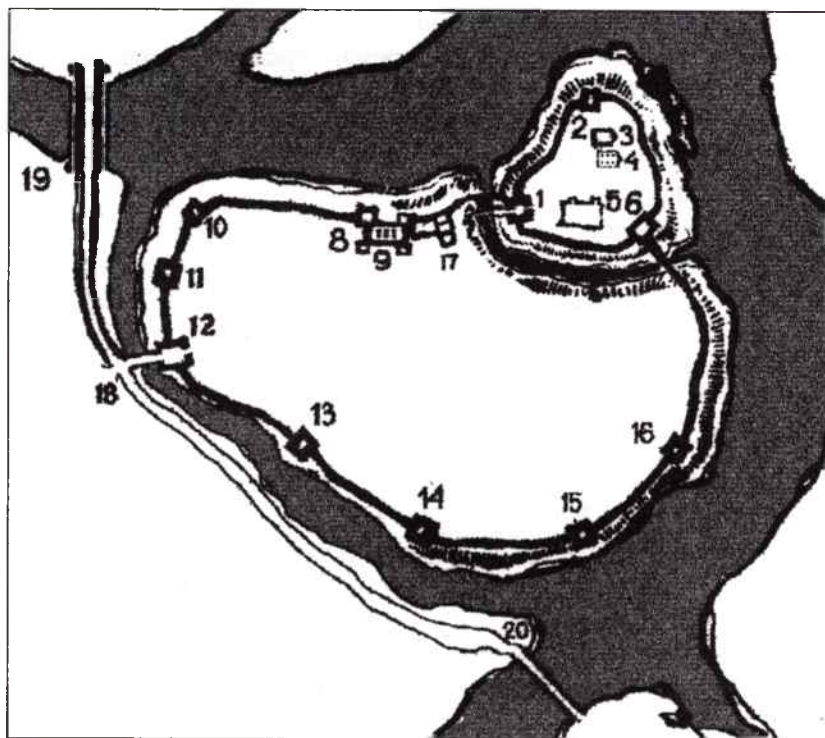
---

¹²³ Małuszyński M. *Łuck w wiekach średnich*. – Warszawa, 1938. – Rkps. – S. 50; Małuszyński M. *Z dziejów zamku Łuckiego*. – Łuck, 1938. – S. 8.

¹²⁴ Львівська Наукова Бібліотека (ЛНБ). – Archiwum Luba-Radzimińskich. – N 117. – Sygn. 1. 2. – Lustracja starostwa Łuckiego. – K. 7–8; Warszawa. – Archiwum Główne Akt Dawnych. – ASK – XLVI – 17. – S. 22–23.

¹²⁵ Масло Л. *Архітектура старого Луцька*. – Львів, 1939. – С. 29.

¹²⁶ Likowski H. *Brat Mateusz Osiecki* // *Kurier Poznański*. – Nr. 452. – 30. 09. 1926. – S. 8; Łoza S. *Architekci i budownicowie w Polsce*. – Warszawa, 1954. – S. 223.

28. Реконструкція Верхнього та Окольного замків, виконана Г. Н. Логви-
ним. 1 – Любартова вежа. 5 – Королівський будинок. 7 – Міст Любартового
замку. 8 – Блудовська вежа. 9 – “Костел Божий”. 17 – Будинок єпископа.

та луцького і брестського єпископа Є. Фальчевського до будів-
ництва і оздоблення ряду споруд у луцькому замку¹²⁷.

Єжи Ключовський в праці “*Kościół w Polsce*” повідомив про
відкриття в Луцьку в 1714 р. нової семінарії¹²⁸ і пожежу міста
в 1779 році¹²⁹.

До підсумкових праць з проблем появи єпископства на Во-
лині належить стаття *Якуба Гоффмана*, опублікована в 1960 р.

¹²⁷ Łoza S. *Architekci i budowniczości w Polsce*. – Warszawa, 1954. – S. 38,
183, 223, 318.

¹²⁸ *Kościół w Polsce*. – Kraków, 1969. – Т. 2. – S. 192.

¹²⁹ Op. cit. S. 978.

в Римі в “Sacrum Poloniae Millennium”¹³⁰. В ній він викладає позиції своїх попередників і, зокрема, торкаючись аналізу архітектури міст Володимира і Галича, пропонує власні висновки. Наведемо їх з деякими скороченнями:

1. У Володимирі на Волині існувало римське єпископство в 1078–1094 рр.

2. Те єпископство не було і не могло бути польським.

3. Те єпископство було безпосередньо залежне від Риму.

4. Немає підстав вважати існування юрисдикції любубських єпископів над католиками на Русі.

5. Говорячи про римське єпископство в Володимирі, не варто навіть висловлювати гіпотезу, чи було воно латинським, чи православним з римською літургією¹³¹.

Важливим джерелом відомостей для істориків можуть бути мемуарні твори. Свідком діяльності Юзефи Поляновської в стінах кафедральних споруд був уродженець Радома **Олександр Костянтин Козерадський**. У виданих 1962 р. його спогадах про шкільні роки з 1820 до 1831, проведені в сусідніх з Поляновською приміщеннях є опис її зовнішності та створеного нею закладу. Прочитуємо найважливіші для нас відомості: “Кафедральне духовенство в Луцьку віддало під її розпорядження багато мурів так званих поезуїтських, в котрих вона свій заклад розмістила. Того закладу частинами були:

1. Інфірмерія або шпиталь для хворих убогих і притулок для калік і старців без засобів утримання перебуваючих.

2. Фабрика штучних квітів, в котрій були зайняті убогі дівчата, які вчилися одночасно інших робіт і готувалися на добру прислугу.

3. Платна школа для дівчат громадян, при котрій було завше кілька дівчат зубожілих родин і звиклих до кращого побуту; ті бідні дівчата, таким чином, коштом багатших готувалися на гувернанток.

---

¹³⁰ Hoffman Jakób. *W sprawie początków biskupstwa łacińskiego na Wołyniu // Sacrum Poloniae Millennium: Rozprawy-Szkice-Materiały Historyczne.* – Т. 7. – Rzym, 1960. – S. 449–458.

¹³¹ Op. cit. – S. 457.

4. Особи, що потребували термінового притулку, по можливості за оплату, або без оплати, знаходили в тому закладі помешкання та інші вигоди; обов'язком тих була добра поведінка під загрозою видалення з закладу¹³².

Після смерті старостянки Поляновської луцький єпископ одночасно митрополит Цецішовський постановив зробити тривалий пам'ятник цій жінці. Подарував 100 тисяч злотих за запровадження Зборів Сестер Милосердя в мурах, зайнятих закладом старостянки Поляновської. Ці мури луцька кафедра за прикладом свого пастиря подарувала на громадські справи. Первісний подарунок, збагачений внесками, за короткий час дав змогу здійснитися наміру побожного пастиря і подовжити пам'ять засновниці. Луцьк став гаванню для бідних, сиріт і хворих з цілої волинської провінції – не на довго, на жаль!”¹³³.

Автори “Історії міст і сіл Української РСР” за час заснування у Луцьку єпископської кафедри прийняли 1428 рік¹³⁴.

У списку “Пам'ятники архітектури Української РСР, що перебувають під державною охороною”, затвердженому постановою Ради Міністрів УРСР від 23 березня 1956 р. № 320, дзвіниця має охоронний номер 6/2, віднесена до комплексу монастиря єзуїтів і датована 1539 роком¹³⁵. У поновленому і значно скороченому переліку – “Списку пам'ятників архітектури Української РСР, що перебувають під охороною держави”, затвердженому постановою Ради Міністрів УРСР від 24 серпня 1963 р. № 970 змінився лише охоронний номер пам'ятки і став № 77/2¹³⁶. Датування дзвіниці XVI століттям перейшло із списку пам'яток до праць деяких авторів.

Тими ж списками пам'яток архітектури 1956 і 1963 рр. будинок при дзвіниці під назвою “жилий будинок” і охоронним

---

¹³² Kozieradzki Aleksander. *Wspomnienia z lat szkolnych 1820–1831*. – Wrocław–Warszawa–Kraków, 1962. – S. 8.

¹³³ Op. cit. – S. 10.

¹³⁴ Історія міст і сіл Української РСР: Волинська область. – К.: УРЕ, 1970. – С. 56.

¹³⁵ Пам'ятники архітектури Української РСР, що перебувають під державною охороною. – К., 1956. – С. 14.

¹³⁶ Законодавство про пам'ятники історії та культури: Збірник нормативних актів. – К., 1970. – С. 252.

№ 14 в першому списку та № 82 в другому датується XVI–XVII ст.¹³⁷.

Виходячи з однакових розмірів цегли дзвіниці та сусіднього, примурованого до неї будинку по вул. Братковського 35, *група київських реставраторів* в 1959 р. датувала ці об'єкти XVI ст., а фасадні площини цоколю і частково стіни першого поверху цього будинку (наслідок ремонтів) – XVII ст. Таким чином, цеглу розмірами (29,5–30)×(13,5–15)×(6–7) см вони датували XVI ст., а цеглу (26–26,5)×(13–13,5)×(6–6,5) см – XVII ст.¹³⁸.

Пізніше, в 1970 р., *львівські реставратори* до датування будинку при дзвіниці поставились обережніше, називаючи орієнтовну дату XVII ст.¹³⁹, а київські в 1985 р. ще продовжували відстоювати дату XVI–XVII ст.¹⁴⁰.

У виданому в Луцьку буклеті “*Старий Луцьк. Історико-культурний заповідник*” ця пам'ятка під назвою “житловий будинок” датується XIV–XVII ст., а дзвіниця XVI–XVII ст.¹⁴¹

В ілюстрованому нарисі про Луцьк *Василь Ворон* дотримався офіційної атрибуції дзвіниці – 1539 рік¹⁴².

Аналізуючи “*Опис Луцького замку 1545 р.*”, *Григорій Логвин* дійшов висновку, що “луцький замковий костел”, згадуваний в описі, займав частину північної стіни Окольного замку між найближчою до Верхнього замку Блудовською вежею і “*будинком єпископа*”¹⁴³, який стоїть поруч з Ворітною вежею Верхнього замку і відділений від неї ровом. Нагадаємо, що будинок єпис-

---

¹³⁷ Пам'ятники архітектури Української РСР, що перебувають під державною охороною. – К., 1956. – С. 15; Законодавство про пам'ятники історії та культури: Збірник нормативних актів. – К., 1970. – С. 252.

¹³⁸ Акт обстеження 1959 р. Автори Александрова М. М., Годованок Е. М., Борисова А. Н.

¹³⁹ Звіт про обстеження пам'ятки в 1970 р. Львівською міжобласною спеціальною науково-реставраційною виробничою майстернею. – В-1-9.

¹⁴⁰ Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР. – К.: Будівельник, 1985. – Т. 2. – С. 48.

¹⁴¹ Іржицький В.В. *Старий Луцьк: Історико-культурний заповідник*. – Луцьк: Волинський облполіграфвидав, 1987.

¹⁴² Ворон Василь Олександрович. Луцьк: Силуети міста. – Львів: Каменяр, 1988. – С. 17.

¹⁴³ Графічна реконструкція укріплень Верхнього і Окольного замків Луцька. Негатив зображення зберігається в НДІТІАМ. Графічна реконструкція забудови Луцька з пашиного польоту.

копа в списку пам'яток (№ 1007) помилково значиться під назвою “Будинок Пузин”¹⁴⁴.

На реконструкції укріплень Верхнього і Окольного замків показано згаданий план кафедри – “костел Божий”. Він прямокутний у плані, тринавний, шести чи восьмистовпний, без апсиди, з чотирма вежами, що примикають до кутів нав. Північно-західною вежею костелу, за Г. Логвином, є Блудовська вежа Окольного замку.

На зображенні давнього Луцька з пташиного польоту, виконаному *Юрієм Химичем* за матеріалами досліджень Г. Логвина, бачимо деякі відмінності від описаного вище плану замків. На цьому малюнку костел теж займає частину мурованої стіни Окольного замку, але між костелом і будинком єпископа вже знаходиться мурована вежа. Північно-західна вежа костелу не є вежею Окольного замку, як це зображено на попередньому реконструктивному плані замків. Вежі костелу виростають з тіла бічних нав (а не приставлені до їх кутів) і лише незначно виступають за повздовжні стіни костелу і разом з тим замку. Квадратні в плані нижні частини веж на рівні гребеня двосхилого даху переходять вище у восьмикутні й завершуються наметовими дашками. Зі сходу костел має гранчасту абсиду шириною середньої нави¹⁴⁵.

Григорій Логвин вважав, що в луцькому костелі через 50 років була повторена схема просторової композиції зимненської церкви¹⁴⁶. Мається на увазі Успенська церква (1495 р.) Зимненського монастиря, що поблизу Володимира-Волинського. На його думку, наріжні башти з бійницями влаштовувались “замість куполів”¹⁴⁷.

¹⁴⁴ Колосок Б. В. *Луцькі Верхній та Окольні замки // Дослідження з слов'яно-руської археології*. – К.: Наукова думка, 1976. – С. 217–228; Колосок Б. В. *Старейший кирпичный жилой дом Луцка / Редколлегия журн. Строительство и архитектура*. – К., 1987. – 16 с., 4 ил., библи. 21 назв. – Деп. во ВНИИТАГ Госкомархитектуры при Госстрое СССР в 1989 г. Ч. 725.

¹⁴⁵ Графічна реконструкція забудови Луцька з пташиного польоту. Негатив зображення зберігається в НДІТІАМ.

¹⁴⁶ Графічна реконструкція забудови Луцька з пташиного польоту. Негатив зображення зберігається в НДІТІАМ.

¹⁴⁷ Логвин Г. Н. ... // *Історія українського мистецтва*. В 6-ти томах. – К.: УРЕ, 1967. – Т. 2. – С. 47; Логвин Г. Н. *По Україні*. – К.: Мистецтво, 1968. – С. 163.

У 1970 р. дзвіниця була обстежена фахівцями Українського спеціального науково-реставраційного виробничого управління (керівник обстежень *М. М. Говденко*). Вони вже не були впевнені в даті будівництва дзвіниці 1539 р., як автори Списків пам'яток архітектури, хоча пам'ятка і датувалась ними XVI ст. В матеріалах обстеження вперше зустрічаємо опис споруди. До її типу віднесено дзвіниці у Володимирі-Волинському, Берестечку, Олиці, Збаражі. Сам тип визначено як *“монументальні кам'яні або цегляні аркади, де в арках між могутніми, прямокутними або хрещатими в плані, пілонами містилися дзвони”*. Дослідники відмічали кручені сходи у східному пілоні, які вели до верхнього первісного дзвінного ярусу. Очевидно, в XIX ст. нижче цього ярусу було влаштовано ще 2–3 яруси опор для дзвонів. Опори ці виконані з прокатного профілю.

У *Паспорті пам'ятки архітектури*, складеному в 1973 р., знову відстоюється думка, що мурована дзвіниця була зведена в 1539 р. на замовлення Ю. Фальчевського. Вона називається найбільш ранньою в Україні дзвіницею пілонного типу із донині збережених.

У чотири томній праці *“Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР”* дзвіниця датується 1539 р. і стверджується, що вона *“построена для Троицкого кафедрального костела одновременно с ним”*¹⁴⁸.

Інститут *“Укрпроектреставрація”* в 1985 р. виконав *“Схемы планов старого города Луцка, отражающие основные этапы его развития и пояснительные записки к ним”* під загальним задумом *“Научная инвентаризация старой части г. Луцка”*. На схемі *“3 период. Схема планировочной структуры «Старого города» Луцка в конце XVIII в.”* під № 6 знаходимо: *“Звонница XVIII в.”*¹⁴⁹.

Нове датування дзвіниці знаходимо в *звіті 1987 р. Львівського відділення “Укрпроектреставрації”* про обстеження кос-

¹⁴⁸ Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР. – К.: Будівельник, 1985. – Т. 2. – С. 52.

¹⁴⁹ Научная инвентаризация старой части г. Луцка: Историко-архивные исследования сохранившихся планировочных и градостроительных структур: Схемы планов Старого города Луцка, отражающие основные этапы его развития и пояснительные записки к ним. – Т. 1. – Кн. 1. – Шифр 5. – Киев, 1985.

телу єзуїтів, початком будівництва якого автори І. Ковалишин, В. Пашина, Вендзелович прийняли 1606 р. Дзвіницю ж вони датують 1599 р., не посилаючись на джерело¹⁵⁰.

У 1979 р. колишні кафедральні споруди (крім дзвіниці, яка вже знаходилась на державному обліку як пам'ятка архітектури) були включені до *списку пам'яток* під № 1006, адресою вул. Крупської, 19, назвою “монастир шариток” і датою XV–XVII ст.¹⁵¹. В дійсності будинок на той час мав два номери – 17 і 19. Останній відносився до його східної частини, яка не будувалась шаритками і ніколи їм не належала.

Олександр Цинкаловський встановив, що в 1832 р. в Клеванському замку було відкрито російську школу, яку незабаром перенесли до Луцька як гімназію¹⁵².

Як пам'ятку архітектури в 1985 р. “монастир шариток” обстежували фахівці зі *Львівських спеціалізованих науково-реставраційних виробничих майстерень*. На той час, за їх даними, будинок займав комбінат музичного товариства і використовувався під житло. Кубатура будинку оцінювалась в 5000 м³. Автори вважали, що він був споруджений на фундаментах Троїцького кафедрального костелу. Датою закриття монастиря шариток приймали 1864 р. Розташування в будинку *Академії наук* датувалось ними серединою XIX ст.¹⁵³

Наталія Яковенко, аналізуючи відомості про учнів Троїцької кафедральної школи з 1561, 1562, 1563, 1598 рр., що знаходяться в ЦДАУ у м. Києві, та вже згадуваний нами документ з 1596 р., і порівнюючи їх з відомостями про Маріїнську школу при Домініканському монастирі, відзначила процерковну орієнтацію першої школи. Вона мала готувати “*нижчих церковнослужителів і канцеляристів дієцезіальної канцелярії, яка вела ши-*

---

¹⁵⁰ Пам'ятка архітектури XVIII ст. костюл єзуїтів в м. Луцьку: Попередні роботи: Акт технічного стану. – Т. 1. – Кн. 1. – Шифр 87–129.

¹⁵¹ Доповнення до списку пам'яток архітектури Української РСР, що перебувають під охороною держави. Затверджено постановою Ради Міністрів УРСР від 6 вересня 1979 р. Ч. 442. – С. 16.

¹⁵² Цинкаловський О. М. *Стара Волинь і Волинське Полісся*. – Вінніпег: Товариство Волинь, 1984. – Т. 1. – С. 498.

¹⁵³ За матеріалами звіту про обстеження пам'ятки.

роке діловодство на статусі крупної судово-адміністративної установи”. Маріїнська школа, на думку авторки, виконувала функції міської елементарної школи. Коли у першому десятилітті XVII ст. на базі кафедрального костелу виникла єзуїтська резиденція, а згодом – колегія, Троїцька школа була автоматично скасована¹⁵⁴.

Значний вклад в дослідження шкільництва на русько-литовських землях вніс французький дослідник *Даніель Бовуа* (*Daniel Beauvois*), який залучив для цього великий масив архівних документів. На жаль, в його працях не знаходимо відомостей, що стосуються будівництва шкіл, зокрема в Луцьку¹⁵⁵.

У дослідженні, присвяченому територіальній структурі латинського костелу в Польщі кінця XVIII ст., *Станіслав Літак* в діаграмі “*Seminaria duchowne kościoła łacińskiego na ziemiach Rzeczypospolitej i Śląska do 1795 r.*” визначає наявність у Луцьку в 1707–1795 рр. *komunistów (bartoszków)*,¹⁵⁶ а в тексті в 1763–1779 рр. “*trzecie diecezjalne seminarium duchowne*”¹⁵⁷.

Луцький архітектор *Ростислав Метельницький* на одній зі своїх останніх реконструкцій вигляду давнього Луцька значну увагу приділив зовнішньому вигляду Троїцького кафедрального костелу. За основу його об’ємно-просторової структури він взяв його образ з ікони св. Ігнатія (ікона зберігається у Волинському краєзнавчому музеї), де костел має дві вежі при головному фасаді і одну на середині гребеня даху. На своєму малюнку стрімкі веретеноподібні форми завершень веж він замінив на спокійні приземисті. Дашки на вежах при головному фасаді зробив

---

¹⁵⁴ Яковенко Н. М. *Латинські школи в Луцьку у XVI ст. // Минуле і сучасне Волині.* – Луцьк, 1985. – С. 227–231.

¹⁵⁵ Beauvois D. *Szkolnictwo polskie na ziemiach litewsko-ruskich 1803–1832.* – Т. 2. – *Szkoły podstawowe i średnie.* – Rzym: Fundacja Jana Pawła II, Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL, 1991. – 459 s.; Beauvois D. *Polacy na Ukrainie 1831–1863: Szlachta polska na Wołyniu, Podolu i Kijowszczyźnie.* – Paryż: Instytut Literacki, 1987. – 290 s.; Beauvois D. *Walka o ziemię: Szlachta polska na Ukrainie prawobrzeżnej pomiędzy caratem a ludem ukraińskim 1863–1914.* – Sejny: Pogranicze, 1996. – 304 s.

¹⁵⁶ Litak S. *Od reformacji do Oświecenia: kościoły katolickie w Polsce.* – Lublin: Tow. Naukowe KUL, 1994. – 267 s.

¹⁵⁷ Op. cit. – S. 182.

конічними, а на середній – дашок цибулястий. Фронтон набув чотири прикрашених нішами яруси, а вхід – ордерний портал. Прорізи цього і бічного фасаду мають завершення близькі до півциркульних, а в вежах бачимо ключові стрільниці. Усі ці риси наближають споруду до романської архітектури з елементами класики¹⁵⁸. Свою спробу реконструкції він вважає лише однією з можливих.

Спроби узагальнити відомості про луцьку кафедру були зроблені *Мечиславом Малиновським*¹⁵⁹. У календарі важливіших подій він відмічає призначення 12 травня 1404 р. на луцького єпископа Святослава¹⁶⁰. На його думку, дерев'яна кафедра в Луцьку була збудована в 1427 р. одночасно з перенесенням столиці дієцезії. Початок будівництва кафедри з тесаного каменю на місці дерев'яної Ю. Фальчевським він відносить до 1539 р. Останній і завершив її спорудження¹⁶¹. Подає дві дати вступу Ю. Фальчевського на єпископство: 1535 і 28 квітня 1536 р.¹⁶² Бернарда Мацейовського, який “багато прикрасив і приоздобив” кафедру, він називає її співбудівничим. Вступ Бернарда Мацейовського на єпископство так само в різних місцях тексту датується по-різному: 1588 роком і 14 червня 1587 року¹⁶³. М. Малиновський розрізняв поняття кафедра й костел, коли писав про їх пожежу за єпископа Стефана I Богуслава Рупневського¹⁶⁴. Проте не варто думати, що наведені ним відомості про будівництво стосуються лише кафедри, а не споруди костелу. В 1712–1844 рр. в Луцьку діяла *духовна семінарія*, заснована єпископом Олександром Виговським. Про місце її розташування автор не вказує. Ним називається лише одна пожежа костелу Пресвятої Трійці (“Trójcy Przenajświętszej”) – 5 вересня 1781 року¹⁶⁵.

¹⁵⁸ Малюнок зроблено в 1994 р. до однієї із статей в газеті “Волинь”.

¹⁵⁹ Malinowski M., Kołosok B. *Zarys dziejów diecezji Łuckiej oraz katedry św. Piotra i Pawła w Łucku.* – Kalwaria Zebrzydowska: Calvarianum, 1993. – Rozdział 1.

¹⁶⁰ Op. cit. – S. 79.

¹⁶¹ Op. cit. – S. 16, 79.

¹⁶² Op. cit. – S. 56, 79.

¹⁶³ Op. cit. – S. 56, 79.

¹⁶⁴ Op. cit. – S. 18.

¹⁶⁵ Op. cit. – S. 18, 80.

Леон Попек (*Leon Poppek*) в обширній праці “Святині Волині” підтверджує, що папою Боніфацієм IX в 1404 р. у Луцьку була створена латинська дієцезія, в 1425 р. сталося об’єднання володимирської дієцезії з луцькою, а в 1427 р., за дозволом папи Мартина V, столиця володимирського єпископства була перенесена до Луцька. Тоді ж в Дольному замку Вітовт фінансував будівництво дерев’яної кафедри під назвою Св. Трійці. Л. Попек уточнює, що кафедра знаходилась за існуючою дзвіницею, при річці Глушець. В чому він повторив А. Войничча. Л. Попек підтримує думку, що проектував цей костел і брав участь в його початковому будівництві Лукаш з Прешова. Костел був невеликий, однонавний з трьома вівтарями: Св. Трійці (центральный), Внебовзяття Божої Матері і Михайла Архангела (по боках). Мабуть, коментуючи наведене ним зображення давнього Луцька з ікони св. Ігнатія, яку розглянемо далі, Л. Попек стверджує, що костел мав дві вежі на головному фасаді і третю посередині високого даху. На костелі містився перший (?) в Луцьку годинник. Про появу мурованого кафедрального костелу в даній праці не розповідається¹⁶⁶.

Підвів підсумок досліджень шкільництва на литовських і руських землях давньої Речі Посполитої **Лешек Заішовт**. Хоча його праця присвячена періоду 1832–1864 рр., він наводить відомості і з більш ранніх часів, як правило, з часу заснування шкіл в поселеннях цих земель. За його дослідженням, на основі єзуїтського колегіуму, заснованого в 1612 р. за привілеєм Сигізмунда III 1609 р., в Луцьку в 1797 р. було утворено *повітову школу*. Після утворення Народної едукційної комісії (рішенням сейму 14. 10. 1773 р.¹⁶⁷) вона перетворена в *трикласне училище* (трикласна *szkoła akademicka podwydziałowa*) волинського відділення Народної едукційної комісії¹⁶⁸. В іншому місці книги ми зустрічаємо, що луцьке академічне трикласне училище повторно відкрите в 1797 р., а світська повітова школа існувала від 1804 р.

¹⁶⁶ Poppek L. *Świątynie Wołyńia*. – Lublin, 1997. – S. 138–139.

¹⁶⁷ Słownik historii Polski. – Warszawa: Wiedza powszechna, 1973. – Wyd. VI. – S. 173.

¹⁶⁸ *Zashtovt Leszek. Kresy 1832–1864: Szkolnictwo na ziemiach Litewskich i Ruskich dawnej Rzeczypospolitej*. – Warszawa, 1997. – S. 205.

до 1832 р., коли її перетворили в російську публічну¹⁶⁹. Після пожежі в липні 1803 р. школу тимчасово було перенесено до монастиря тринітаріїв. З допомогою Тадеуша Чацького на відбудову школи було виділено 3164,99 рублів. На той час школа мала 6 вчителів і 123 учні, а в 1830 р. – вже 214 учнів. Шкільний будинок був перебудований в середині 50-х рр. XIX ст.¹⁷⁰ Кошти на це надав почесний наглядач школи Юліуш Ожешко¹⁷¹, маршалок шляхти володимирського повіту. В 1854 р. вони склали 1600 рублів, а в 1856 р. – 400 рублів¹⁷². До кінця 50-х рр. школа мала статус п'ятикласної повітової, а тоді реорганізована в три-, а згодом в двокласну міську школу. За даними Л. Заштовта, в шкільному будинку було розміщено шпиталь сестер милосердя, який ліквідовано в 1864 році¹⁷³. Інші матеріали цієї праці не стосуються розглянутих нами споруд Луцька.

У рукописі, присвяченому будівництву костелу і колегіуму в Луцьку, *о. Єжи Пашенда*, аналізуючи фундаційний документ єпископа Мартина Шишковського єзуїтам від 31 липня 1607 р., стверджує, що “ні єпископ, ні капітул не мали жодної ділянки на терені нижнього замку”. В цей час єпископ дозволив прибулим до Луцька двом єзуїтам мешкати на найвищому поверсі свого палацу. З цих тверджень випливає, що єпископський палац, приміщення капітулу і кафедра мали б знаходитися за межами Окольного замку¹⁷⁴.

У щойно виданій і найповнішій біографічній праці *Кшиштофа-Рафаїла Прокопа* про луцьких єпископів – “Силуети луцьких єпископів” – знаходимо важливі уточнення будівельної діяльності Юрія Хвальчевського. В даному разі К.-Р. Прокоп припускає, що будівництво кафедрального собору могло розпочатися ще за попередника єпископа Павла-Алгімунта Голь-

¹⁶⁹ Op. cit. – S. 375, 378.

¹⁷⁰ Op. cit. – S. 205–206.

¹⁷¹ У джерелі (Журнал министерства народного просвещения, – СПб., 1857. – Ч. 7–8. – С. 79), звідки Л. Заштовт запозичив ці відомості, помилово написано “оржешко”. Л. Заштовту належить заслуга ідентифікації цієї особи.

¹⁷² Op. cit. – S. 287–288.

¹⁷³ Op. cit. – S. 206.

¹⁷⁴ Paszenda J. *Dzieje budowy kościoła i kolegium jezuitów w Łucku według źródeł jezuickich.* – 1999. – Rkps. – S.1.

шансько (1507–1536 рр.)¹⁷⁵. Останній відбудував знищений пожежею костел Найсвятішої Трійці в Янові Підляському. З волі короля Сигізмунда I йому довелося переїхати з Луцької кафедри на Віленську. Юрій Хвальчевський в рік освячення святині (1544 р.) збудував також *курії для каноніків* і зобов'язав членів капітулу мешкати в них. В Луцьку він вибудував курію для єпископа¹⁷⁶. Наступним єпископом, який був причетний до будівництва кафедральних споруд, був Павло Волицький. Він *“грунтовно відновив кафедральну святиню і прикрасив”*¹⁷⁷. На долю єпископа Станіслава-Казимира Домбського (1676–1682 рр.) випав обов'язок відновлення собору після пожежі 1680 р., який нібито залишився незмінним до 1781 р., коли був знищений остаточно наступною пожежею¹⁷⁸. Однак пізніше, зокрема з наведеної праці Каспера Несецького, довідуємося про виділення єпископом Стефаном Богуславом Рупневським (1721–1731 рр.) двічі по сто тисяч на відбудову луцької кафедри, після чого вона стала розкішнішою і вишуканішою, ніж була раніше. Як пояснює К.-Р. Прокоп, С. Б. Рупневський надав кафедральній святині після пожежі 1724 р. цілковито нову зовнішність, а 23 жовтня 1726 р. сам освятив її. Передав до неї єпископ також реліквію св. Яна Канти з Кракова¹⁷⁹.

Розглянуті нами в хронологічному порядку праці близько сотні авторів дають підстави стверджувати, що вони в цілому відображають стан досліджень піднятої нами теми будівництва і архітектури кафедрального костелу Св. Трійці у Луцьку.

Автори цих праць торкалися питань заснування латинської кафедри на Волині, перенесення її з Володимира до Луцька і датування цієї події, наявності у Луцьку на той час дерев'яної каплиці Св. Трійці, місця її розташування, дати і місця будівництва мурованого костелу єпископом Ю. Фальчевським та матеріалу стін споруди, вкладу його наступників в будівництво

---

¹⁷⁵ Prokop K. R. *Sylwetki biskupów łuckich*. – Biały Dunajec–Ostróg: “Wołanie z Wołynia”, 2001. – S. 46.

¹⁷⁶ Op. cit. – S. 46–47.

¹⁷⁷ Op. cit. – S. 73.

¹⁷⁸ Op. cit. – S. 116.

¹⁷⁹ Op. cit. – S. 135–136.

і оздоблення костелу (в основному в зв'язку з пожежами), надання кафедрі маєтків, а також питань зовнішнього вигляду і об'ємнопросторової структури споруди та авторів відбудови. Деякі автори згадували, крім костелу Св. Трійці, інші споруди, які будувались єпископами, а в останні десятиліття одній з них – дзвіниці – навіть давали певну оцінку. При цьому називались такі споруди та заклади в них: дерев'яна каплиця, дерев'яний кафедральний костел Св. Трійці, мурований кафедральний костел Св. Трійці, резиденція для місіонерів (священиків), будинки єпископів Хвальчевського, Шишковського, Волицького, князівський палац, будинок вікарія, колегіум восьми вікаріїв, канцелярія, кафедральна школа, конвент, конвікт, мурована дзвіниця, будинок при дзвіниці, кафедральна кам'яниця, кафедральні плаці, 13 будинків у місті, шпиталь, богадільня, аптека, збудована за угодою едукаційної комісії школа, наново збудована за угодою едукаційної комісії школа та стадії її реорганізації, повітова школа, гімназія, училище, публічна школа, міська школа, нове приміщення гімназії, новий колегіум, третя єпархіальна духовна семінарія, приміщення для челяді, бібліотека єзуїтів, шкільна бібліотека, бібліотека і архів капітулу, кафедральна бібліотека, академія наук, фабрика, фабрика штучних квітів, готель, дім Гулевича, канал до антикамер, бульвар, монастирі шариток, тринітаріїв, бернардинів, бонифратів, бригідок, колегіум і костел єзуїтів, дворянське училище. Передані єпископом і капітулом Народній едукаційній комісії приміщення мали становити половину кафедральних приміщень. Перебудови і нове будівництво велось за погодженими проектами. Викладені дослідниками відомості про костел Св. Трійці та інші споруди не завше узгоджуються між собою. Серед споруд за межами Луцька згадувались костели та інші споруди в Житомирі, Ковелі, Крем'янці, Олиці, Рівному, Янові та інших поселеннях. Серед супутніх недостатньо опрацьованих тем звертають на себе увагу відсутність згоди щодо дати перенесення латинської кафедри до Луцька, щодо кількості єпископів, які обіймали луцьку кафедру, щодо написання прізвища єпископа Георгія Хвальчевського та ряд інших. В наступному розділі підсумуємо їх позиції, виділивши деякі теми.

ПОРІВНЯННЯ ПОЗИЦІЙ ДОСЛІДНИКІВ

Зібрану в попередньому розділі інформацію про споруди луцької латинської кафедри з метою наочнішого її осмислення розіб'ємо на групи за темами, яких торкалися попередні автори. Як видно з огляду літератури, основна інформація стосується датування споруд. При цьому автори неоднаково розуміли суть датованих подій, що примушує нас звернути увагу на це їх різне тлумачення. Приділимо також увагу ініціаторам будівництва й ремонтів споруд, роль яких в будівельному процесі та його результатах часом є головною. Важливо тут також зафіксувати висловлені відомості або здогадки про характер споруд та місце їх розташування. По можливості окремі теми розташуємо в хронологічному порядку. При цьому спочатку звернемо увагу на час заснування римо-католицької кафедри на Волині і в Луцьку та супутню тему – перших луцьких єпископів, а потім розглянемо питання, пов'язані з храмом і його фундаторами, з дзвіницею і будинком при ній, власним домом єпископа, резиденцією для місіонерів, кафедральною школою, а потім інші згадувані будівлі або інституції в них. При розгляді кожної теми вказуємо назву джерела висловлювань та рік його видання.

- 1078–1094 рр. – Існування римського єпископства у Володимирі (Я. Гоффман, 1960).
- 1254 р. – Інокентій IV в буллі висловлює задум про створення у Луцьку латинського єпископства (Encyklopedia Kościelna, 1879).
- Єпископську кафедру в Луцьку заклав останній нащадок св. Володимира Юрій, син Андрія, який панував до 1335 р. і посадив на неї в 1327 р. першого єпископа Teodozjusza (Encyklopedia Kościelna, 1879).

Юрій, син Андрія, ...заклав кафедру 1325 р. і через два роки посадив на столицю першого єпископа Teodozjusza (Podręczna Encyklopedia Kościelna, 1911).

1375 р. – Час заснування Луцької кафедри (J. Lelewel, 1852).

Луцьке єпископство фактично постало завдяки буллі Grzegorza XI від 1375 р. (Podręczna Encyklopedia Kościelna, 1911).

- Початок ряду луцьких єпископів є наступним: 1) Петро, 1358 р., 2) Гінко (Hinko), 3) Ізидор, 1375–1380 рр., 4) Ругіон (Rugion, Kugian), помер 1400 р., 5) Григорій, помер бл. 1425 р., 6) Jędrzej I Sławski (Podręczna Encyklopedia Kościelna, 1911; Ф. Шнарбаховський, 1926).

Першим луцьким єпископом був Ізидор (К. Несецький, 1740, 1839–1846).

Першим луцьким католицьким єпископом був призначений 12 травня 1404 р. Святослав, син Ярослава (В. Абрахам, 1921; М. Малиновський, 1993).

Андрій-Станіслав Планско (Сплавський) став єпископом 21 грудня 1425 р. (В. Абрахам, 1921).

Першим луцьким єпископом залишився Андрій Сплавський (Л. Попек, 1997).

- 1427 р. – Вітовт отримав від папи Мартина V дозвіл на перенесення латинської кафедри з Володимира до Луцька (Ф. Шнарбаховський, 1926).

- Об'єднання володимирської й луцької єпархій nastупило в 1425 р. (Л. Попек, 1997).

- Перенесення кафедри з Володимира до Луцька відбулося: 1420-ті рр. – володимирську кафедру прилучено до луцької (М. Грушевський, 1905).

Після смерті в 1424 р. володимирського єпископа Григорія (В. Абрахам, 1921, 1937).

1425 р. (Ю. Крашевський, 1840; Encyklopedia Powszechna, 1864).

Між 1425–1428 рр. – за четвертого її єпископа Андрія Сплавського (Т. Стецький, 1876).

Переніс єпископську столицю шостий єпископ Jędrzej I ze Sławki (Encyklopedia Kościelna, 1879).

1427 р. (М. Петров, 1868; Ю. Д. Карвицький, 1901; А. Войнич, 1922; Elenchus..., 1923–1928; М. Орлович, 1929; Т. Свіщовський, 1937; М. Малиновський, 1993; Л. Попек, 1997).

1428 р. (меморіальна довідка в костелі єзуїтів, 1824; Й. Лелевель, 1852; Encyklopedia Kościelna, 1879; Podręczna Encyklopedia Kościelna, 1911; М. Луковський, 1912; Wielka Ilustr. Encykl. Powszechna, 1921; А. Войнич, 1922; О. Прусевич, 1922;

Elenchus..., 1923–1931; Łuck w świetle..., 1925; Ф. Шнарбаховський, 1926).

1428 р. – передано дотації луцькій кафедрі (М. Довнар-Запольський; М. Грушевський, 1905).

1844 р. – Михайло I Пивницький переніс єпископську резиденцію, консисторію і семінарію з Луцька до Житомира (Енциклопедуа Kościelna, 1879).

1845 р. – відбулося перенесення кафедри і семінарії з Луцька до Житомира (Енциклопедуа Powszechna, 1864).

- Дерев'яну каплицю збудували: 1426 р. (М. Луковський, 1912).

- Дерев'яний костел збудували: 1425 р. (Енциклопедуа Powszechna, 1864).

1427 р. (М. Орлович, 1929; Т. Свіщовський, 1937; М. Малиновський, 1993; Л. Попек, 1997).

1428 р. (Przewodnik po Polsce, 1937).

- 1431 р. – Знищені усі католицькі костели в Луцьку і Луцькій землі (А. В. Коялович, 1650; Енциклопедуа Kościelna, 1879).

- Татари знищили луцьку дієцезію за часів єпископа Станіслава I Ставського, який помер 1488 р. (Енциклопедуа Kościelna, 1879; Ф. Шнарбаховський, 1926).

- Назву луцької кафедри Lucensis в 1439 р. на Флорентійському соборі змінили на Luceoriensis (Енциклопедуа Kościelna, 1879; Podręczna Енциклопедуа Kościelna, 1911; М. Луковський, 1912).

- У проектуванні кафедри і початкових будівельних роботах брав участь будівничий Лукаш з Прешова (Л. Попек, 1997).

- Ю. Фальчевського призначили луцьким і берестейським єпископом:

1535 р. (Т. Стецький, 1876; О. Яблоновський, 1877; М. Малиновський, 1993).

- 1536 р., 28 квітня (Polski Słownik Biograficzny, 1938; М. Малиновський, 1993).

1536, 9 жовтня – Георгій Хвальчевський отримав села Staw, Orle, Złomyśl, Rudniki (Polski Słownik Biograficzny, 1938).

- Ю. Фальчевський помер:
1546 р. (“Ziemia Wołyńska”, 1938).
1547 р. (Т. Стецький, 1876).
Бл. 1547 р. (Ю. Крашевський, 1840).
1549 р. (Elenchus ..., 1923–1931).
1549, 15 лютого (Polski Słownik Biograficzny, 1938).
- Дерев’яний кафедральний костел св. Трійці згорів під час нападу татар 1538 р. (М. Луковський, 1912).
- Костел почали мурувати:
1539 р. (М. Малушинський, 1938; М. Малиновський, 1993).
Бл. 1540 р. (М. Балінський, Т. Липинський, 1545).
Костел завершили будувати:
Близько 1530 р. (Й. Лелевель, 1852; Ю. Карвицький, 1882).
1539 р. (“Opis...”, 1827–1830; Ю. Крашевський, 1840; Й. Лелевель, 1852; Encyklopedia Powszechna, 1864; Т. Стецький, 1876; Encyklopedia Kościelna, 1879; Przewodnik po Polsce, 1937).
Близько 1544 р. (М. Луковський, 1912).
1574 р. (О. Перштейн, 1851).
Після 1579 р. (М. Малушинський, 1938, рукопис).
1640 р. – костел вимурували з тесаного каміння (Орда Н. Напис під малюнком “Łuck nad rzeką Styrem i Głuszcem G. Wołyńska”, 1862–1876).
- 1544 р. – костел освятили (Polski Słownik Biograficzny, 1938).
- Ю. Фальчевський вимурував резиденцію для місіонерів (священиків): 1539 р. (“Opis...”, 1827–1831; Ю.-І. Крашевський, 1840; Ф. Шнарбаховський, 1926).
- 1544 р. – Ю. Хвальчевський вибудував при новій святині курії для каноніків і зобов’язав членів капітулу мешкати в них (К.-Р. Прокоп, 2001).
- Ю. Фальчевський виставив для себе зручне приміщення (Ю.-І. Крашевський, 1840; Т. Стецький, 1876; Ф. Шнарбаховський, 1926).
- Ю. Фальчевський вибудував єпископську курію (К.-Р. Прокоп, 2001).
- Бернарда Мацейовського призначили луцьким і берестейським єпископом:

- Наприкінці XVI ст. (Й. Лелевель, 1852).
- 1588 р. (Ф. Шнарбаховський, 1926; М. Малиновський, 1993; К. Р. Прокоп, 2001).
- 1587, 14 червня (М. Малиновський, 1993).
- 1590 р. (Т. Стецький, 1876).
- Бернард Мацейовський покинув єпископство:
- 1578, 21 квітня (К. Р. Прокоп, 2001).
- 1600 р. (Т. Стецький, 1876).
- 1598–1600 рр. – Дієцезія існувала без єпископа (К. Р. Прокоп, 2001).
  - Бернард Мацейовський фундував будинок вікарія і канцелярію (Ю. І. Крашевський, 1840).
  - Мартин Шишковський висвячений на луцького єпископа 9 травня 1604 р. (С. Заленський, 1904).
  - Пожежі кафедри Св. Трійці сталися:
    - 1538 р. (М. Луковський, 1912).
    - 1587–1616 рр. (Й. Лелевель, 1852).
    - 1675–1680 рр. (Й. Лелевель, 1852).
    - 1680 р. (Т. Стецький, 1876).
    - 1724 р. (М. Балінський, Т. Липинський, 1545; О. Перштейн, 1851; М. Орлович, 1929).
    - 1724 р., 14 червня (Ю. Крашевський, 1840; Й. Лелевель, 1852; Т. Стецький, 1876).
    - 1774 р. (О. Прусевич, 1922; Л. Маслов, 1937).
    - 1780 р. (Є. Крижанівський, 1882; *Słownik geograficzny...*, 1884).
    - 1781 р. (“*Opis...*”, 1827–1831; Ю. Немцевич, 1858; *Encyklopedia Powszechna*, 1864; Т. Стецький, 1876; *Encyklopedia Kościelna*, 1879; Т. Вежбовський, 1910; *Podręczna Encyklopedia Kościelna*, 1911; Ф. Шнарбаховський, 1926; М. Орлович, 1929; *Przewodnik po Polsce*, 1937; Т. Свіщовський, 1937; *Polski Słownik Biograficzny*, 1938; К.-Р. Прокоп, 2001).
    - 1781 р., 5 вересня (О. Левицький, 1891; *Elenchus...*, 1923–1931; М. Малиновський, 1993).
    - 1787 р. – пожежа “дерев’яної” кафедри (Л. Орда, 1897).
    - 1793 р. – “друга” пожежа (Ю. Крашевський, 1840).

1793 р. – руйнація святині пожежею (Й. Лелевель, 1852; Encyklopedia Powszechna, 1864).

- Кафедра була спустошена: 1648–1649 рр. (О. Левицький, 1914).

- Кафедральний костел був відбудований:

Бернард Мацейовський прикрасив і оздобив (Ф. Шнарбаховський, 1926).

1608–1616 рр. (Й. Лелевель, 1852; Encyklopedia Kościelna, 1879; Ф. Шнарбаховський, 1926).

Станіслав IV Домбський (1675–1680 рр.) відреставрував після пожежі (Й. Лелевель, 1852; Encyklopedia Kościelna, 1879).

1680 р. (Ф. Шнарбаховський, 1926).

Станіслав-Казимир Домбський (1676–1682 рр.) відновив знищену після пожежі 1680 р. кафедральну святиню (К. Р. Прокоп, 2001).

Олександр Виговський (1703–1714 рр.) закінчив ґрунтовну реставрацію кафедри (Encyklopedia Kościelna, 1879; Ф. Шнарбаховський, 1926).

Після пожежі 14 червня 1724 р. Станіслав Рупневський відбудував, покрив бляхою кафедру (Й. Лелевель, 1852).

Станіслав Рупневський відбудував кафедру (Encyklopedia Kościelna, 1879).

Після 1724 р. Станіслав Рупневський відбудував кафедральну святиню, яку сам освятив 23 жовтня 1726 р. і передав до неї реліквію Яна Канти з Кракова (К.-Р. Прокоп, 2001).

1725 р. (С. Лоза, 1954).

1775 р. (Церковный римско-католический указатель..., 1875).

- 1754–1845 рр. – луцькі єпископи мешкали в монастирі бернардинців (Encyklopedia Powszechna, 1864).

- Кафедру перенесли до колишнього костелу єзуїтів:

Після 1773 р. (М. Балінський, Т. Липинський, 1845).

1793 р. (Ю. Крашевський, 1840; О. Перштейн, 1851).

1781 р. (Podręczna Encyklopedia Kościelna, 1911; Т. Свіщовський, 1937).

- Освятили колишній костел єзуїтів в якості католицької кафедри:

1787 р. (Меморіальна довідка в колишньому костелі єзуїтів, 1824; М. Луковський, 1912).

- Стилiстичними ознаками костелу Св. Трійці були:
Ренесанс до 1724 р. (М. Орлович, 1929).
Бароко після 1724 р. (М. Орлович, 1929).
- Розташування кафедри:

Як можна зрозуміти з текстів і графічних реконструкцій, усі автори, які писали про місце розташування кафедри або зображували його, визначали його північніше нинішньої Кафедральної вулиці, що сполучала колись брами Верхнього й Окольного замків¹⁸⁰. Дальші розбіжності в їх позиціях є досить значними. Їх можна об'єднати в три групи. Найбільшою є та, що пов'язує розміщення костелу з місцем нині пам'ятки архітектури “монастир шариток”, який об'єднував і об'єднує в собі приміщення різного призначення. Нагадаємо, що ця споруда в плані подібна до літери “П”. Серед авторів, котрі належать до цієї групи, виділяються автор рукопису “Опис міста Луцька і Волині”, який вважав, що на місці костелу знаходилась в його часи (20-ті рр. ХІХ ст.) повітова школа, і Т. Стецький, за яким залишки костелу знаходяться в мурах пізнішого монастиря шариток. Інші розміщали костел у дворі монастиря (О. Перштейн, Л. Орда). Менш визначеними є позиції Д. Карвицького (“там, де останній час пам'ятаємо монастир і повітові школи”) та М. Орлович (“напроти кафедри”). До другої групи належать позиції Л. Маслової (недалеко ворітної вежі), Т. Свіщовського (“за дзвіницею”) та А. Войнич з Л. Попеком (“за дзвіницею, знизу, в напрямку до р. Глушець”). В даному разі костел мав би знаходитись за межами Окольного замку¹⁸¹. До третьої групи належить Григорій Логвин з Юрієм Химичем, які розмістили костел зі сходу від “монастиря шариток”.

- Об'ємно-планувальна структура костелу:

Тринавний, шестистовпний або восьмистовпний, без апсиди, з чотирма вежами на кутах (Г. Логвин, 1960-ті рр.).

---

¹⁸⁰ Колосок Б. В. *Луцькі Верхній та Окольні замки*. // Дослідження з слов'яно-руської археології. – К.: Наукова думка, 1976. – С. 217–228.

¹⁸¹ Там же.

З двосхилим дахом, чотирма вежами на кутах, з гранчастою апсидою (Г. Логвин з Ю. Химичем, 1960-ті рр.).

З двома вежами при головному фасаді, однією по середині гребеня двосхилого даху, з чотириярусним тимпаном фронтона (Р. Метельницький, 1994).

Невеликий, однонавний, мав дві вежі на головному фасаді і третю посередині високого даху, містив три вівтарі. На костелі містився перший в Луцьку годинник (Л. Попек, 1997).

- Дзвіницю вимурували:

1539 р. (Список..., 1956; Список..., 1963; Паспорт на пам'ятку, 1973; Памятники градостроительства и..., 1985; В. Ворон, 1988).

1599 р. (Львів, Укрпроектреставрація, 1987).

XVI ст. (М. М. Александрова, О. М. Годованюк, О. М. Борисова, 1959; УСНРВУ, 1970).

XVI–XVII ст. (В. В. Іржицький, 1987).

XVIII ст. (Л. Маслов, 1939; Научная инвентаризация, 1985).

За російських часів (В. Zieliński, 1926).

- Будинок з плацем при дзвіниці передано єзуїтам 1608 р. (С. Заленський, 1904).

- Будинок при мурованій дзвіниці зведено:

XIV–XVII ст. (В. В. Іржицький, 1987).

XVI–XVII ст. (Список ..., 1956; М. М. Александрова, О. М. Годованюк, О. М. Борисова, 1959; Список..., 1963; Памятники градостроительства..., 1985).

Близько XVII ст. (Львівська МО СНРВМ, 1970).

- Третя єпархіальна духовна семінарія існувала:

1763–1779 рр. (С. Літак, 1994).

- Школа при кафедрі існувала:

1561, 1562, 1563, 1596, 1598. (Н. Яковенко, 1985).

- Школа при кафедрі скасована:

В першому десятилітті XVII ст. (Н. Яковенко, 1985).

- Конвент при кафедрі існував:

1596 р. (АЮЗР, 1863).

- Два конвікти зачинені:

1781 р. (Т. Вежбовський, 1910).

- Конвікт з трьох кімнат відкрила едукційна комісія: 1789 р. (Є. Крижанівський, 1882).
- Школа на три класи з бібліотекою розмістилась в капітульному будинку після 1780 р. (Є. Крижанівський, 1882).
- Семінарію відкрито 1714 р. (Kościół w Polsce, 1969).
- Духовна семінарія діяла в 1712–1844 рр. (М. Малиновський, 1993).
- Дім школи на 4 зали вимуровано за угодою з едукційною комісією:
  - Перед 1781 р. (Т. Вежбовський, 1910).
  - Дім школи на 4 зали виставлено наново за угодою з едукційною комісією 1785 р. (Т. Вежбовський, 1914).
- Після 1773 р. повітова школа на основі єзуїтського колегіуму перетворена в 3-класне училище (Л. Заштовт, 1997).
- 1797 р. – утворена повітова школа на основі єзуїтського колегіуму (Л. Заштовт, 1997).
- 1797 р. – повторно відкрита середня академічна школа – 3-класне училище – (Л. Заштовт, 1997).
- 1804–1832 рр. – період існування повітової школи (Л. Заштовт, 1997).
- 1832 р. – перетворення польської повітової школи в російську публічну (Л. Заштовт, 1997).
- 1803 р., липень – тимчасове перенесення повітової школи після пожежі до монастиря тринітаріїв (Л. Заштовт, 1997).
- 1803 р. – відбудова школи після пожежі (Л. Заштовт, 1997).
- 1844 р. – скасували духовну семінарію (К. Р. Прокоп, 2001).
- Повітову шляхетську школу скасували 1869 р. (А. Войнич, 1922).
- Гімназію при вулиці Кафедральній відкрили:
  - 1832 р., 6 грудня (Kurier Literacki, 1833, № 16; Л. Орда, 1903; А. Войнич, 1931).
  - Кінець 1850-х рр. – 5-класна повітова школа реорганізована в 3-, а потім в 2-класну міську (Л. Заштовт, 1997).
  - 1850-ті рр. – перебудова будинку школи (Л. Заштовт, 1997).

- 1854 р. – виділення коштів на перебудову будинку школи (Л. Заштовт, 1997).

- 1856 р. – виділення коштів на перебудову будинку школи (Л. Заштовт, 1997).

- 1921–1922 рр. – перебування 2-річної купецької і 3-річної торгової школи в так званому “монастирі шариток” (Аксја ..., 1931).

- В давньому “монастирі шариток” існували гімназія “szkoła wydziałowa” 1929 р. (М. Orłowicz, 1929).

- 1931 р., січень – перенесли гімназію з вулиці Кафедральної в нове приміщення (А. Wojnicz, 1931; Аксја ..., 1931).

- Давня єзуїтська бібліотека знаходилась в одному будинку зі школою. (Словник географічний..., 1884).

- Гулевич вимурував поруч зі школою власний будинок між 1780 і 1789 рр. (Є. Крижанівський, 1882).

- “Монастир шариток” збудовано XV–XVII ст. (Доповнення до списку..., 1979).

- Єпископ К. К. Цецішовський випросив у царя дозвіл на запрошення шариток до Луцька 1829 р. (А. Войнич, 1922).

- Монастир шариток засновано 1829 р. (О. Прусевич, 1922).

- Скасовано провінцію сестер милосердя:

1842 р. (Encyklopedia Kościelna, 1902).

- Монастир шариток скасовано:

1864 р. (Encyklopedia Kościelna, 1902; Podręczna Encyklopedia Kościelna, 1911; О. Прусевич, 1922; Львів Укрпроектреставрація, 1985).

1866 р. (А. Войнич 1922).

- Монастир шариток знаходився:

В мурах резиденції для місіонерів (“Opis...”, 1827–1831).

Позаду кафедральних домів (О. Прусевич, 1922).

- Юзефа Поляновська заклала шпиталь і богадільню:

1782 р. (А. Войнич, 1922).

1792 р. (Encyklopedia Kościelna, 1902).

- 1820-ті рр. – Заклад Юзефи Поляновської містив шпиталь, фабрику штучних квітів, школу і готель (О. Козерадський, 1962).

- 1829 р. – померла Юзефа Поляновська (Encyklopedia Kościelna, 1879).

- Колегіум для мешкання 7 професорів згідно з угодою едукативної комісії вимували до 1781 р. (Т. Вежбовський, 1910).

- Фабрика ще будувалась 1783 р. (Т. Вежбовський, 1910).

- Канал в 30 кроках від нового колегіуму ще не вимуровано:

- 1785 р. (Т. Вежбовський, 1914).

- 1922 р. єпископ Ігнатій Дубовський (1916–1925 рр.) не мав у Луцьку резиденції і мешкав в трьох покоях капітульного будинку (К.-Р. Прокоп, 2001).

- Відомості про інші споруди, що належали кафедрі в Луцьку:

Повідомив про два плаці і 13 будинків М. Малущинський, а про капітульний будинок на вулиці Драгоманова № 23 – збірник статей “Akcja kulturalno-oświatowa Polskiej Macierzy Szkolnej w Łucku od 1917 r.”.

Бачимо, що існує розбіжність в датуванні перенесення кафедри з Володимира до Луцька, в написанні прізвища першого луцького єпископа, у визначенні часу перебування луцьких єпископів Ю. Фальчевського, Б. Мацейовського. Про першу дерев'яну каплицю згадував лише М. Луковський і “Polski Słownik Biograficzny”. Якщо існувала згода в датуванні будівництва дерев'яного костелу, то її нема щодо будівництва мурованого. Воно коливається в межах 1539 – після 1579 року. Не краще справа з датуванням будівництва дзвіниці. Тут воно охоплює інтервал між 1539 р. (навіть 1428 р.) і XIX ст. Існування монастиря шариток і будівництво ними споруд помилково віднесено до XV–XVII ст.

У літературі не зафіксовано, який первісний вигляд мали костел та інші кафедральні споруди і яких вони зазнали змін після пожеж та перебудов. Це обмежує можливості реконструкції їх первісного стану та еволюції архітектурних рис. Значні розбіжності в спробах реконструкції об'ємно-планувальної структури костелу ілюструються, наприклад, порівнянням позицій Г. Логвина і Л. Попека, що потребує спеціального пояснення. Дуже відмінним є розуміння авторів щодо розташування основних кафедральних споруд. Це стосується навіть основної серед них – костелу. Лише Г. Логвин на своїй графічній рекон-

струкції плану Верхнього та Окольного замків визначився з місцем розташування дому єпископа. Питанню розміщення більшості інших згадуваних споруд або інституцій в них автори майже не приділяли уваги. Ніхто з авторів не торкався питань земельної ділянки римо-католицької кафедри у місті Луцьку і не намагався встановити її розміри та конфігурацію.

КОМЕНТАРІ ТА ДОПОВНЕННЯ

Проведене порівняння текстів різних авторів та наявність не використаних ними джерел дають підстави висловити власні міркування по темі дослідження, а також доповнити відомості про кафедральні споруди ще не врахованими фактами.

Висвітлення протиріч в датуванні подій, безпосередньо не пов'язаних з будівництвом або долею споруд, не є завданням даної праці. Проте багато з них впливали на будівельні процеси. Тому ми перед висвітленням основних питань змушені хоча б звернути увагу читача на ті з них, які, судячи з розглянутої літератури, не є достатньо дослідженими, що створює певні складності у вирішенні відповідних архітектурно-будівельних проблем.

ПРО ПЕРШИХ ЄПИСКОПІВ І ЗАСНУВАННЯ КАФЕДРИ

На відлік початку гіпотетичних робіт римо-католицької кафедри у Луцьку впливає час її створення в цьому місті або час перенесення її з Володимира до Луцька. В цьому у авторів немає згоди, як і в тому, хто ж був першим єпископом у Луцьку. Називаються дати закладання кафедри, очолювання її першим

єпископом та перенесення з розбіжністю в межах 1325–1428 рр. Відповідно до цього змінюється і претендент на почесне місце першого єпископа. При цьому дискутувалось питання, чи слід зараховувати до луцьких єпископів тих, які обіймали кафедру у Володимирі до її створення у Луцьку.

Не визначеним є і сам термін перенесення кафедри. Його можна пов'язувати як з початковим етапом процесу, так і з остаточним. На питання, якими є ці етапи, відповіді не знаходимо. Важливими тут є опубліковані В. Абрахамом документи про призначення 12 травня 1404 р. луцьким єпископом Святослава, сина Ярослава, а 21 грудня 1925 р. – Андрій-Станіслав (Andreas Stanislai de Plansko), повідомлення Ф. Шнарбаховського про отриманий від папи Мартина V в 1427 р. дозвіл на перенесення латинської кафедри з Володимира до Луцька, опублікований М. Довнар-Запольським акт про передачу дотацій луцькій кафедрі в 1428 році. Не виключено, що дозволів на утворення римсько-католицької кафедри в Луцьку чи перенесення її з Володимира до Луцька було більше одного.

ХВАЛЬЧЕВСЬКИЙ-ФАЛЬЧЕВСЬКИЙ

Привертає увагу те, що деякі автори, наводячи першоджерела з написанням в них прізвища у формі “Chwalczewski”, тут же вживали іншу форму – “Falczewski”. Так, М. Луковський, посиляючись у статті на документ “Testamenti Episcop. Chwalczewski”, вживав дві форми, даючи “Falczewski” в дужках. Поруч дві форми писав Ю. Крашевський. Єдиної форми “Georgio Chwalczewski” дотримувались в меморіальній довідці про історію римо-католицької кафедри на стіні луцького єзуїтського костелу. Основною вона є в щорічнику “Elenchus Ecclesiarum et Cleri Saecularis et Regularis Diocesis Luceoriensis”. Без аргументації заперечували вживання цієї форми автори “Енциклопедја Кошцельна...”, виданої 1879 р., та Ф. Шнарбаховський.

Закінчення прізвища на -ський вказує на його походження від населеного пункту. Це правило підтверджено “Польським Біо-

графічним Словником” (“Polski Słownik Biograficzny”), який вказав село Chwalczew, від якого пішло прізвище єпископа Хвальчевського. До цього беззаперечного аргументу на користь вживання форми “Chwalczewski”, додамо своє враження від порівняння обох форм. Не проводячи спеціальних досліджень походження форми “Falczewski”, можна стверджувати, що варіант “Chwalczewski” є більш давнім. Про це свідчить прозорість кореня слова, від якого є низка похідних слів у польській та українській мовах. “Falczewski” виглядає спрощеним, модернізованим варіантом більш давньої форми “Chwalczewski”.

1545 р. – під керівництвом Георгія Хвальчевського була здійснена ревізія королівських замків. Цікаво, що при наявності в оригінальному тексті¹⁸² форми “Chwalczewski”, видавці матеріалів ревізії в Києві у 1859 р.¹⁸³, а в 1877 р. у Варшаві Олександр Яблоновський¹⁸⁴, який ставив за мету видати більш точний текст, не вживали її. Наведена нижче цитата з документу “Popis Zamku Luskoho” в обох виданнях відрізняється лише написанням деяких літер. “*My Juryi Falczewski z łaski Bożeje biskup Łucki y Beresteyski...*”¹⁸⁵. Як бачимо, ім’я єпископа в ній – Юрій, що в українській мові має також відповідник “Георгій”.

КАПЛИЦЯ, КОСТЕЛ, ДІМ КОСТЕЛЬНИЙ МУРОВАНИЙ, ДЗВІНИЦЯ

Знахідки В. Абрахама не дають підстав стверджувати, що з призначенням луцьким єпископом Святослава, в травні 1404 р. розпочалося будівництво кафедральних споруд у Луцьку, хоча

¹⁸² РДАДА. – Ф. 389. – Спр. 561.

¹⁸³ Памятники, изданные Временною комиссией для разбора древних актов. – К., 1859. – Т. 4. – Отд. 2.

¹⁸⁴ Jabłonowski A. *Ziemia Wołyńska w połowie XVI wieku. Opis zamków // Źródła dziejowe: Rewizja zamków ziemi Wołyńskiej w połowie XVI wieku.* – Warszawa, 1877. – Т. 6.

¹⁸⁵ Памятники, изданные Временною комиссией для разбора древних актов. – К., 1859. – Т. 4. – Отд. 2. – Т. 39.

цього не можна виключати. Проте є підстави вважати, що воно відбулося з призначенням луцьким єпископом 21 грудня 1425 р. Андрія Сплавського. Згадувана М. Луковським дерев'яна каплиця 1426 р. була однією з тих споруд.

Перший кафедральний храм датується в літературі в межах 1425–1787 рр. При цьому вживалось поняття каплиці й костелу. Важливою є інформація “Польського біографічного словника” про те, що до 1539 р. кафедральний храм був лише дерев'яною каплицею. Історичні події свідчать, що її доводилось час від часу будувати наново.

Потребує осмислення твердження М. Луковського про те, що Ю. Хвальчевський після нападу татар на Луцьк у 1538 р. не знайшов і сліду від кафедри. Якщо не знати, що Ю. Хвальчевський у 1538 р. вже кілька років був єпископом, могло б скластись враження, що він ним став після пожежі 1538 р. Отже, інформацію М. Луковського треба розуміти так, що єпископ був відсутній під час нападу татар і пожежі кафедри.

В Описі Луцького замку 1545 р.¹⁸⁶ ревізори двічі розповідають про споруду, яка ідентифікується як кафедральний костел Св. Трійці. Перша розповідь ведеться зразу ж за описом мурованого дому, за будівництвом якого доглядав князь єпископ: *“Tak też i kościel Bożyi w Zamku okolnem, kotoryi czerez praciui i pilnost i nakład niemałyi Jehoż Młti Kniazia Biskupa budowan, tot wżo sowsim sprawen i zasklepien iest i teper ieho podpysywaiut, kotoryi kościel wse miesto i Zamok ukraśił, i obrona też niemałaia wczas pryhody z nieho byti może”*¹⁸⁷.

Бачимо, що на червень 1545 р., як датується опис, будівництво і оздоблювальні роботи знаходились у завершальній стадії. Вони виконувались в уже освяченому в 1544 р. храмі.¹⁸⁸ Ревізори звертали увагу замовника люстрації на зміцнення обороноздатності міста завдяки добрій пристосованості костелу до оборони.

Проведена нами реконструкція Окольного замку на основі його описів 1545 і 1552 рр., а також інших документів показала,

¹⁸⁶ РДАДА. – Ф. 389. – Спр. 561; Памятники, изданные Временною комиссией для разбора древних актов. – К., 1859. – Т. 4. – Отд. 2.

¹⁸⁷ Памятники, изданные... – С. 68–69.

¹⁸⁸ „Polski Słownik Biograficzny”. – Т. 4. – Kraków, 1938. – S. 1–2.

що північна ділянка замку була дерев'яною і доповнення її муrowаною, спеціально пристосованою до оборони спорудою, безперечно, значно покращувало оборонні властивості Окольного замку і міста в цілому¹⁸⁹.

Друга розповідь ревізорів стосується передісторії будівництва костелу, а також характерних його особливостей: *“Za toiu horodneiu Błudowskoiiu weża, kotoruii buduiut od zemli z fundamentu, poczatok Władyki Łuckoho so wsich imeney, a Władyki Wołodymerskoho z imeney Cerkownych s Horodka, Archimandryta Żydyczynskoho s imeney Cerkownych, a Kniaziey Ostrożeckich z Ostrożca, a Kniazia Biskupa Łuckoho z imeney Kostielnych s Wyshnewa, s Łuczyc, a Wychtoran. Kniaż Biskup Łucki o tuii robotu powedił, iż za to Kostiel Boży i czotyry weży na Kostiel wrobił, a koli Kostieła nie budował, prosil, powiedaiet, Kniaziey i Panów za listom Hospodarskim, aby iemu dozwolili, murowaniu weżu na tom mestcu zbudowati, i Kostiel w stenu, zaymuiuczy wsi horodni, i oni Jeho Młti toho nie dozwolili, i na onczas mowili, iż Kniazia Biskupowy ludi ne maiut w toi weży robiti...”*¹⁹⁰.

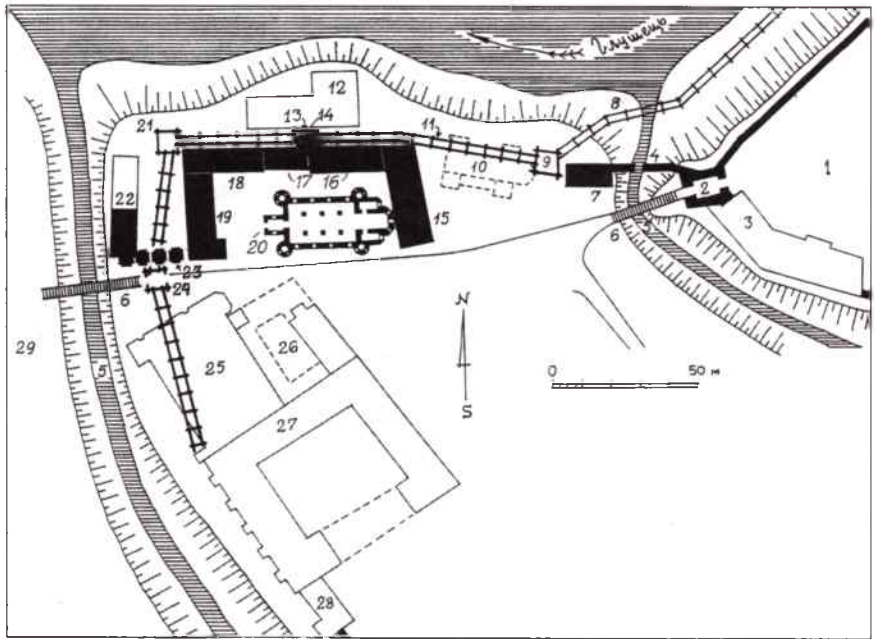
З наведеного витягу довідуємося, що на костелі зроблено 4 вежі та що Юрій Хвальчевський мав інші наміри щодо будівництва костелу і свого вкладу в будівництво Окольного замку. Єпископ пропонував першу вежу від Верхнього замку – Блудовську – вимурувати, а костел розмістити в стіні замку, замість “усіх” городень. Але йому не дозволили здійснити свій задум. Чи стосувалась ця заборона також місця костелу? Вона могла стосуватись розміщення костелу в замковій стіні взагалі, або – на якійсь іншій конкретній ділянці.

Уявляємо два варіанти розміщення костелу в стіні замку. Ділянка замку між Блудовською і Пінською вежами складалася з 12 городень загальною довжиною 82–103 метри. Такі розміри костелу не є вірогідними. Тому навряд чи мова йшла про цю ділянку. Друга вірогідна ділянка між Перемильською і Пінською вежами мала всього 6 городень і відповідала умовам опису.

---

¹⁸⁹ Колосок Б. В. *Луцькі Верхній та Окольний замки // Дослідження з слов'яно-руської археології.* – К.: Наукова думка, 1976. – С. 217–228.

¹⁹⁰ Памятники, изданные Временною комиссией для разбора древних актов. – К., 1859. – Т. 4. – Отд. 2. – С. 79.

29. Частина території Окольного замку зі спорудами римо-католицької кафедри Св. Трійці. 1 – Верхній замок. 2 – Ворітна башта Верхнього замку. 3 – Королівський палац. 4 – Мур Окольного замку. 5 – Рів. 6 – Міст. 7 – Дім князя-єпископа Ю. Хвальчевського. 8 – Паркан від Глушця. 9 – Дерев'яна Блудовська вежа. 10 – Місце костелу Св. Трійці за Г. Н. Логвином. 11 – Стіна з городень Окольного замку. 12 – Анеліка, капітул. 13 – Дерев'яна Пінська вежа. 14 – Залишки мурованої вежі Окольного замку (?). 15–19 – Пам'ятка архітектури “Монастир шариток”. 15 – Резиденція (колегіум) професорів. 16 – Чотири зали школи. 18 – Дім костельний мурований. 20 – Фундаменти кафедри Св. Трійці за дослідженнями О. Синозацького та В. Тисейка. 21 – Дерев'яна Перемильська вежа. 22 – Дім при дзвіниці, аптека пана Жолтовського. 23 – Дзвіниця костелу Св. Трійці. 24 – Дерев'яна Ворітна вежа Окольного замку. 25 – Костел єзуїтів. 26–27 – Колегіум єзуїтів. 28 – Вежа Чарторийських Окольного замку, перебудована єзуїтами в 1616–1617 р. за участю італійського архітектора Якуба Бріано. 29 – Територія міста. *Опрацювання Б. В. Колоска*

Значить, Ю. Хвальчевський планував збудувати свій костел саме там. Це підтверджується дальшими подіями.

1545 р. люстратори не зафіксували в стінах Окольного замку жодної споруди, хоча костел вже стояв. Звідси реконструкція Г. Н. Логвина є безпідставною щодо як планів Ю. Хвальчевського, так і реальних його дій.

Вказівка істориків на мурування костелу Св. Трійці з тесаного каменю заслуговує окремої уваги. В Луцьку вживання такого каменю відмічено лише для архітектурних деталей Верхнього замку, королівського палацу, дому князя-єпископа. Досі не вдавалося з'ясувати, куди ж подівся тесаний камінь з костелу Св. Трійці, якщо він взагалі існував. І от, весною 1998 р., на оголених від тинку фрагментах фасаду східної частини так званого “Монастиря шариток” можна було побачити окремі вставлені в цегляний мур обтесані білі (іноді закопчені) камені. Якщо повірити історикам, то виникає питання, чому для мурування костелу обрали саме тесаний камінь, якого в Луцьку та поблизу його не добувають. Чи не пов'язано це з досвідом будівництва Лукаша?

Наступний опис Луцького замку, виконаний 1552 р., фіксує в межах Окольного замку “*kosteł murowany biskupstwa Łucko*”¹⁹¹, а між Перемильською і Пінською вежами нову споруду: “*Podle toie weży dom kostelny murowany w stene czetyry horodni zaniał nyżey pisanyie; wzdółt ieho czotyrynatcet sażeń*”¹⁹². Беручи до уваги тодішні розміри сажня (1,728 м), маємо довжину споруди: $14 \times 1,728 = 24,19$ м. Звертаємо увагу на те, що городні продовжували існувати.

Як нами відмічено, Ю.-І. Крашевський, а за ним Т.-Є. Стецький згадували про спорудження Ю. Хвальчевським для себе зручного приміщення. Про будівництво “дому” князя-єпископа розповідається в Описі Луцького замку 1545 року. Аналіз цієї розповіді зробимо в окремому розділі, присвяченому проблемі дослідження будинку єпископа Ю. Хвальчевського.

Таким чином, описи Луцького замку 1545 і 1552 рр. характеризують усі споруди, про які згадували деякі автори в зв'язку

---

¹⁹¹ Архив Юго-Западной России, издаваемый комиссиею для разбора древних актов, состоящей при Киевском, Подольском и Волынском Генерал-Губернаторе. – Ч. 7. – Т. 1. – К., 1886. – С. 163.

¹⁹² Там же. – С. 157.

з діяльністю Юрія Хвальчевського по будівництву луцької латинської кафедри. Цими спорудами є костел, дім для духовенства і власний дім єпископа.

Для виконання задуманих ним робіт Ю. Хвальчевський запросив Лукаша з Прешова (*Lukas murator de Aperiias*). В XVI ст. термін *murator* (*murarius faber*) часто був синонімом архітектора¹⁹³. Зодчий помер близько 1541 р., не закінчивши замовлення. Відомо, що Лукаш взяв гроші за побудову і оздоблення кількох споруд¹⁹⁴. Мар'ян Малушинський називає Лукаша італійським архітектором. Факт запрошення цього майстра до Луцька свідчить про архітектурні уподобання єпископа Ю. Хвальчевського і спрямовує на певний напрям пошуку тих зразків, за якими могли б будувати луцький кафедральний костел. Цими зразками могли бути як збудовані в сусідніх землях храми, так і зведені в самій Італії. Можна стверджувати, що луцькі твори Лукаша повинні були мати так званий чеський аттик, який поширився на Волинь з 1536 року.

Інвентар Луцького замку 1576 р. називає кафедру “*великим мурованим римським костелом*”, очевидно порівнюючи його з оточуючими будівлями. На той час при ньому був цвинтар і напівмурований монастир. Цим монастирем міг бути той, на який виділялись кошти в грудні 1455 р. Можливо, мали на увазі надбудований деревом “*дім костельний мурований*”. Дерев'яна дзвіниця мала чотири великих дзвона. На костелі був ненаправлений годинник¹⁹⁵. Із скарги ксьондзів вікаріїв “*костелу головного Луцька*” видно, що цвинтар знаходився перед костельними дверми¹⁹⁶.

Про характер руйнувань костелу Св. Трійці в 1648–1649 рр. свідчать судові справи на луцьких міщан. Зокрема, одна з таких груп міщан руйнувала костел, грабувала церковні і богослужбові речі (ікони, посудини, одягу і тому подібне), “*и иные образы*

---

¹⁹³ Poplatak J., Paszenda J. *Słownik jezuitów artystów*. – Kraków, 1972. – S.48.

¹⁹⁴ Łoza S. *Architekci i budowniczoowie w Polsce*. – Warszawa, 1954. – S. 183.

¹⁹⁵ Інвентар Луцького замку і староства. 1576 р., грудня 2. // Архіви України. – 1986. – Ч. 5. – С. 20.

¹⁹⁶ Архив Юго-Западной России (АЮЗР). – Ч. 1. – Т. 1. – К., 1859. – С. 185–186.

светых посекли и поповали в нивеч и, яко им сам чорт проклятый, од старших их през чары...”¹⁹⁷.

Люстрація староств у Волинському воєводстві 1765 р. вказує на існування при кафедральному костелі капітулу: “*kościół katedralny Rithus Latini cum Collegio Canonicorum*”¹⁹⁸. В люстрації Волинського воєводства 1789 р. за садибою з плацом луцького хорунжого Гулевича перелічуються: “*резиденція для професорів, давніша резиденція для каноніків, аптека пана Жолтовського, що належала до луцької кафедри, колишній єзуїтський колегіум, що [належав] до латинської кафедри*”¹⁹⁹.

При визначенні місця розташування кафедрального костелу стосовно костелу єзуїтів з колегіумом люстрації та інвентарі Луцького замку і староства вживали термін “*ex opposito*” (напроти). Таке визначення бачимо в документах 1663–1664 рр., 1765 року²⁰⁰.

З “*Rezolucje Komisji Edukacji Narodowej na raport Szkoły Głównej... 13.IV.1791 r.*” дізнаємося про існування на той час руїн костелу Св. Трійці. Розвалені грузи затіяли прохід до колегіуму і шкіл, а громада бажала розібрати решту мурів і вивезти їх²⁰¹.

На утримання кафедри, крім надходжень прибутку з сіл та пожертв, певні кошти виділялись з бюджету староства. За даними Інвентаря Луцького замку і староства від 14 лютого 1618 р., “*луцький канонік, ксьондз Станіслав Лоза від себе і від імені всього капітулу кафедрального луцького костелу оголосив, що,*

¹⁹⁷ АЮЗР. – Ч. 3. – Т. 4.

¹⁹⁸ Lustracja starostw w województwie Wołyńskim powiatach Łuckich...1765. – AGAD. – ASK–XLVI–18. – К. 4.

¹⁹⁹ Lustracja województwa Wołyńskiego t.j. powiatów Łuckiego, Włodzimierskiego i Krzemienieckiego przez lustratorów powiatowych r. 1789 expediowana. – AGAD. – ASK–XLVI–20. – К. 3.

²⁰⁰ Львівська Наукова Бібліотека (ЛНБ). – Archiwum Luba-Radzimińskich. – N 117. – Sygn. 1. 2. – Lustracja starostwa Łuckiego. – К. 7–8; Warszawa. – Archiwum Główne Akt Dawnych. – ASK–XLVI–17. – S. 3; Lustracja starostw w województwie Wołyńskim powiatach Łuckich... 1765. – AGAD. – ASK–XLVI–18. – К. 4.

²⁰¹ Rezolucje komisji Edukacji Narodowej na raport Szkoły Głównej o wizycie szkół w koronie. 13.IV.1791 r. // Instrukcje dla wizytatorów generalnych Szkół Komisji Edukacji Narodowej 1774–1794. Opracowały Kalina Bartnicka i Irena Szybiak. – Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: PAN, 1976. – S. 210.

згідно з давнім фундашем, луцький староста мусить давати зі староства на Луцький капітул щороку 5 литовських кін з капцизни...". Виникає питання, чому не скористались цим фундашем.

Важливим джерелом для відтворення загальних рис костелу є ікона св. Ігнатія з середини XVIII ст., що нині зберігається у Волинському краєзнавчому музеї в місті Луцьку. На ній, по одну сторону від святого, зображено панораму забудови острова Луцьк, а по другу – комплекс Тринітарського монастиря, розташованого за рукавом Стиру Глушцем. Вона зберігалась в Бернардинському монастирі міста Дубна, коли на неї звернув увагу і вперше опублікував волинський консерватор Збігнев Ревський²⁰². Вибір сюжету свідчить, що образ намальовано на замовлення згаданого монастиря, очевидно, з нагоди завершення будівництва його костелу, яке сталося в 1729 р., та мурованого корпусу монастиря²⁰³. Верхньою межею терміну виготовлення ікони є час розбирання церкви Іоанна Богослова, яку бачимо в Верхньому замку. Це – 1776 рік.

Ця ікона є найдавнішим іконографічним джерелом, що зафіксувало зображення кафедрального костелу Св. Трійці та його оточення. На ній костел Св. Трійці знаходиться зліва від існуючого нині костелу єзуїтів.

На іконі костел Св. Трійці має двосхилий дах, що перекриває стіни з високими прорізами вікон, завершеними півциркульними арками. Західний фасад мав дві вежі з високими веретеноподібними в кілька ярусів завершеннями. Одна з цих веж знаходилась на північно-західному куті споруди, а друга – на гребені даху. Такою ж була сигнатурка посередині головної нави. Можливо, що незвичні для бароко високі веретеноподібні завершення храмів на цій іконі є оригінальним запізнілим проявом маньє-

---

²⁰² Rewski Z. *Odnalezienie nieznanego widoku starego Łucka* // *Ziemia Wołyńska*. – 1938. – S. 117.

²⁰³ Колосок Б. В., Метельницький Р. Г. *Луцьк. Архитектурно-історичний нарис*. – К.: Будівельник, 1990. – С. 99; Kolosok B. W. *Kościół i klasztor trynitarzy w Łucku* // *Kwartalnik Architektury i Urbanistyki*. – Warszawa, 1989. – T. 34. – Zeszyt 3–4. – S. 179–192; Kowalczyk Jerzy. *Uwagi o kościele i klasztorze trynitarzy w Łucku (na marginesie artykułu B. W. Kołoska)* // *Kwartalnik Architektury i Urbanistyki*. – Warszawa, 1989. – T. 34. – Zeszyt 3–4. – S. 193–203.

ризму²⁰⁴. На малюнку ніщо не вказує на оборонний характер веж, як і на сліди інших трьох веж, що могли стояти по кутах нав. Відмінність вигляду костелу на малюнку від зафіксованого описом 1545 р. з чотирма вежами свідчить про значні перебудови костелу, які велися з урахуванням зовсім інших потреб, ніж при Ю. Хвальчевському. Характер розташування трьох бічних вікон костелу дає підстави припустити існування чотирьох пар опорних стовпів між навами.

Зображення костелу Св. Трійці на цій іконі використав для відтворення вигляду Луцька з пташиного польоту до статті Вальдемара П'ясецького в газеті "Волинь"²⁰⁵ архітектор Ростислав Метельницький.

Як можна судити з зображення на іконі, костел знаходився на території нинішнього двору пам'ятки архітектури "монастиря шариток". Видно, що територія костелу з заходу і півночі була огорожена муром. Перед костелом єзуїтів зображена існуюча нині дзвіниця з трьома великими дзвонами. Мур між дзвіницею і костелом Св. Трійці мав у верхній частині бійниці, чи вікна будинку, що стояв за ним у дворі кафедри. Цей будинок нині існує і з'єднаний з дзвіницею аркою. На північно-західному розі муру стояла висока вузька вежа невідомого призначення. Між нею і будинком існував вхід до кафедрального двору. Залишки цієї вежі збереглися і складають нині скошений виступ північно-західного рогу П-подібного будинку, що носить умовну назву: пам'ятка архітектури "Монастир шариток". Мурування вежі в своїй основі рядове. Цікаво, що на іконі не намальовано відомий з описів Луцького замку XVI ст. "дім костельний муруваний". Поруч з вежею перед північним пряслом муру містився двоповерховий будинок. Він знаходився за межами двору і тому навряд чи належав кафедрі. Його ще можна побачити на планах Луцька кінця XVIII – початку XIX ст. Усі інші споруди, що намальовані лівіше і ближче до Верхнього замку теж не мають ознак приналежності до костелу. Таке ж враження справ-

---

²⁰⁴ Колосок Б. В. *Архітектура Луцька періоду бароко* // Українське бароко та європейський контекст. – К.: Наукова думка, 1991. – С. 40. Маньєризм був поширений в Італії у 1520–1590 рр.

²⁰⁵ Радянська Волинь. – 9 січня 1973 р.; Волинь. – Можливо 1996 р.

ляє і мурована дзвіниця, яка на образі явно є парою костелу езуїтів, а не кафедри.

У 1865 р. “дім костельний мурований” був у руїнах, без даху й вікон. Це видно на панорамі Луцька, створеній А. Лещинським (?), А. Козарським і К. Крижанівським, що опублікована в журналі “Tygodnik ilustrowany”²⁰⁶.

Двір монастиря шариток в листопаді-грудні 1990 р. був досліджений методом біолокації та шурфів київськими геологами Олександром Синозацьким і Валерієм Тисейком. На складеному ними кресленні костел – це тринадцятишестистовпна чи восьмистовпна споруда з трох вужчим від трьох нав пресвітерієм. Пресвітерії орієнтовані на схід. Обриси плану західної частини костелу простежувались гірше, а східна частина пресвітерію, можливо, перекрита будинком. За результатами цих досліджень, загальна ширина костелу становить 18 м, ширина пресвітерію – 12 м. Вірогідна довжина нав 26 м. Товщина фундаментних стін близько 2 м.

Опублікована в 1976 р. стаття “Луцькі Верхній та Окольний замки” показала, що в середині XVI ст. перед брамою Окольного замку був рів, який проходив по відтинку нинішньої вулиці Братковського. Тоді місце нинішньої мурованої дзвіниці перетинала дерев’яна з городень замкова стіна, а місце примурованого до дзвіниці будинку знаходилось за її межами. Тобто, дзвіниця і цей будинок не могли в середині XVI ст. існувати²⁰⁷.

З інвентарів Луцького замку і староства відомо, що в 1576 р. дзвіниця при костелі Св. Трійці ще була дерев’яною і мала чотири великих дзвони²⁰⁸. Найдавнішим іконографічним джерелом, де бачимо муровану дзвіницю, є ікона св. Ігнатія середини XVIII ст. До будівництва мурованої дзвіниці могло спонукати руйнування дерев’яної, значні фондуші на перебудову чи ремонт костелу після пожеж, істотні зміни в містобудівній ситуації. Такими відомими пожежами є пожежі 1680, 1724 років. Значні

²⁰⁶ Tygodnik Ilustrowany. – 1872. – N. 289. – S. 124–125. А. Лещинський (?) малював з натури, А. Козарський виконав рисунок на дереві, а К. Крижанівський вигравіював його.

²⁰⁷ Колосок Б. В. Луцькі Верхній та Окольний замки // Дослідження з слов’яно-руської археології. – К.: Наукова думка, 1976. – С. 222, рис. 2.

²⁰⁸ Найдавніші інвентарі Луцького замку і староства (кінець XVI – початок XVII ст.) // Архіви України. – К., 1986. – Ч. 5. – С. 20.

зміни містобудівної ситуації сталися в зв'язку зі спорудженням костелу єзуїтів (1616–1642 рр.), який частково замінив дерев'яні укріплення Окольного замку. Вибір між цими альтернативами вдається зробити шляхом порівняння розмірів цегли дзвіниці з розмірами цегли інших споруд. Кафедральна дзвіниця викладена з цегли розмірами (29–30, 32)×(14,5–15)×(6–8) см. Цеглу з такими розмірами вживали при будівництві примурованого до кафедральної дзвіниці будинку, вежі на розі кафедрального муру з ікони св. Ігнатія, Бернардинського монастиря (1720–1754 р.), Домініканського костелу (будували в кінці XVIII ст.), колегіуму єзуїтів (1646–1764 р.), каплиці на католицькому кладовищі, нової церкви Іоанна Богослова (1776 р.), костелу капуцинів в Устилузі (1747 р.), костелу з дзвіницею в Берестечку (1765 р.), костелу єзуїтів у Володимирі (1718–1755 рр.). З переліку наведених дат робимо висновок, що кафедральна дзвіниця мурувалась у XVIII ст., імовірно, після пожежі 1724 р., разом з відбудовою костелу Св. Трійці.

Люстрація Луцького староства 1663–1664 рр. фіксує: “Мури навколо того пригородка добрі до двору приткнуті. Брама у пригородка дерев'яна”²⁰⁹. Люстратори нічого не писали про городні, відомі з описів замку XVI ст., а звертали увагу лише на мури. Хоча інформації про укріплення Окольного замку мало, все ж вона відбиває значні якісні зміни, що сталися з ним за останнє століття в зв'язку з будівництвом кафедральних споруд і комплексу єзуїтів.

АНАЛОГИ КОСТЕЛУ СВ. ТРІЙЦІ

Луцький костел Св. Трійці поєднував у собі сакральні й оборонні функції, тобто був храмом-твердинею. Таке поєднання функцій було дуже характерне для попередніх історичних пе-

²⁰⁹ Львівська Наукова Бібліотека (ЛНБ). – Archiwum Luba-Radzimińskich. – N 117. – Sygn. 1. 2. – Lustracja starostwa Łuckiego. Аналіз рукопису див.: Колосок Б. В. *Історіографія укріплень Луцька (до 1939 р.)* // Архітектурна спадщина України. – Вип. 3. – Частина 1. – К.: Українознавство, 1996. – С. 40.

ріодів, коли існувала небезпека не лише від зовнішніх ворогів, але навіть від сусідських наїздів, що були звичним явищем²¹⁰. Більшість цих храмів з часом була перебудована, а частина – зруйнована. Є підстави вважати, що на Волині в період з середини XV ст., коли почастишали татарські набіги, до половини XVII ст. майже всі храми пристосовувались до оборони. Характерними прикладами є, крім костелу Св. Трійці, костел єзуїтів²¹¹, бійниці якого можна оглядати ще й нині, Братська церква Воздвиження Чесного і Животворящого Хреста Господня, про оборонні риси якої довідемося з архівних документів²¹², синагога, умовою будівництва якої було пристосування до оборони²¹³.

Серед волинських храмів-твердинь, що повністю або частково збереглися до наших днів, добре відомими прикладами є церква Іоанна Милостивого в селі Малі Загайці (тепер Шумський район Тернопільської області), Троїцька церква в селі Тростянець Ківерцівського району Волинської області, Успенська церква Зимненського монастиря та низка інших.

Хоча в усіх храмах оборонного типу суміщались сакральна і оборонна функції, цього суміщення, як правило, не було у внутрішніх приміщеннях, які чітко розподілялись за функціями. Звичайно, основні об'єми нижнього ярусу храмів відводились для потреб культу, а приміщення фортифікаційного призначення влаштовували над ним, на перекриттях нав, бабинців, вітарів. Зовнішні стіни на рівні другого ярусу здебільшого мали два ряди бійниць (для дальнього й ближнього бою). Бійниці влаштовували також в комунікаційних приміщеннях – галереях, коридорах або вежах.

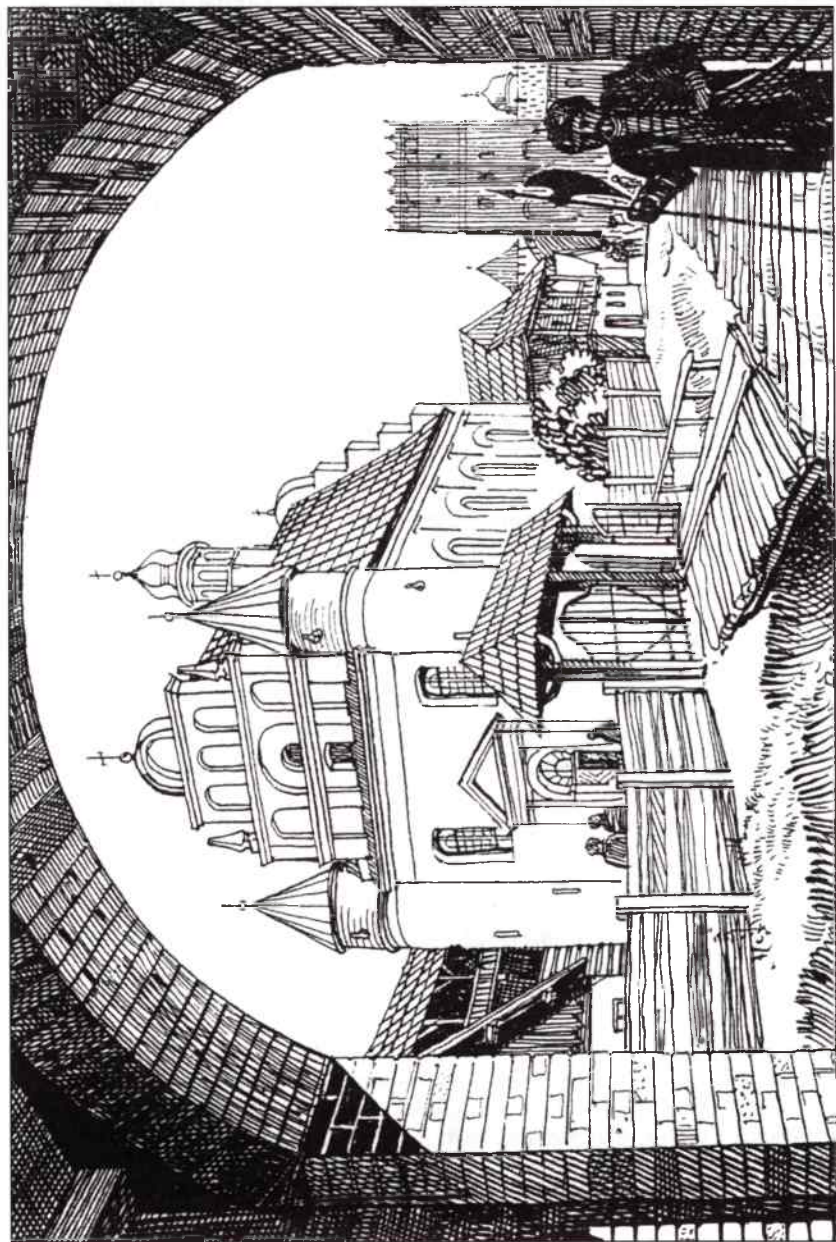
---

²¹⁰ Мальченко О. *Шляхетські наїзди у світлі актів кінця XVI – першої половини XVII ст. (військовий аспект)* // Київська старовина. – 1997. – Ч. 3–4. – С. 94–113.

²¹¹ Колосок Б. В. *Знайомство з луцьким костьолом Св. Трійці та св. Петра і Павла.* – Київ, 1996.

²¹² Колосок Б. В. *Будівничі луцького братства* // Волинь: Всеукраїнський суспільно-політичний, літературно-мистецький часопис. – Луцьк, 1991. – Ч. 1. – С. 29–38; 1997. – Ч. 3. – С. 47–70.

²¹³ Колосок Б. В. *Історіографія укріплень Луцька (до 1939 р.)* // Архітектурна спадщина України. – Вип. 3. – Частина 1. – К.: Українознавство, 1996. – С. 36–60.

30. Реконструкція кафедрального Троїцького костелу. Малюнок Р. Г. Метельницького.

Найближчі до луцького костелу Св. Трійці зразки логічно шукати серед храмів, які також мали вежі. Таким близьким за часом будівництва і віддаллю зразком є Успенська церква Зимненського монастиря. Її закладання датується 1495 роком²¹⁴. Дослідник архітектури монастиря Г. Н. Логвин до цієї дати відносив спорудження на церкві чотирьох веж. Проте пізніші дослідження реставраторів (головний архітектор проекту Є. І. Осадчий) виявили, що вежі з'явилися на церкві лише в середині XVII ст., тобто не за 50 років до будівництва луцького храму, а на століття пізніше. Як з'ясувалось, дві західні вежі в зимненській Успенській церкві були поставлені на перекриття, а існування інших ставиться під сумнів. Отже, ці вежі не можна розглядати як органічний елемент споруди. Сказане не дає підстав вважати Успенську церкву Зимненського монастиря аналогом костелу Св. Трійці. Все ж прозахідна орієнтація власників церкви, численні її перебудови²¹⁵ вже після спорудження луцького костелу роблять вірогідними запозичення архітектурних прийомів та елементів, ужитих у Луцьку, для застосування їх при перебудовах у Зимно.

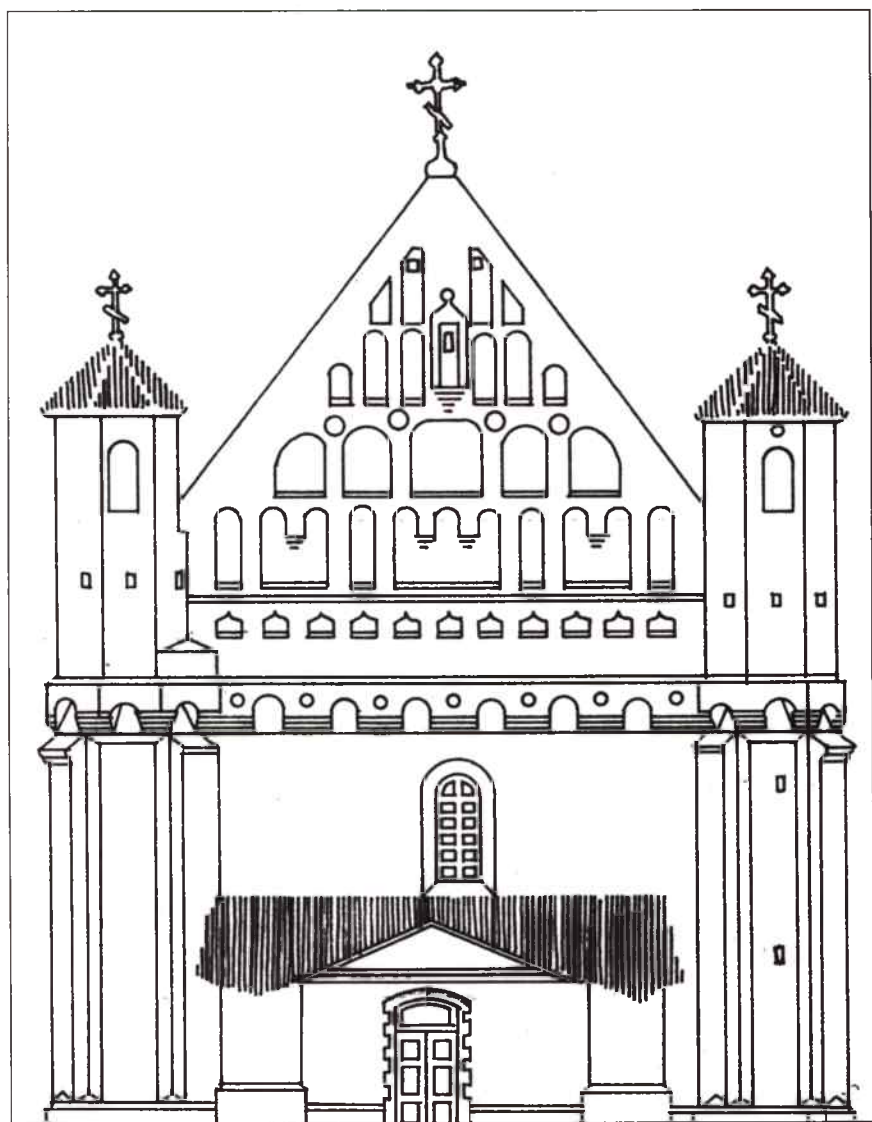
Згідно з цим припущенням варто звернути увагу на зміни, які сталися з Успенською церквою під час перебудов. Автори її наукової реставрації вважають, що первісно вона не мала внутрішніх стовпів, мала дерев'яні перекриття, згідно з готичними традиціями її стіни підсилювались контрфорсами. Потім в інтер'єрі з'явилося чотири стовпи, а над вже мурованими склепіннями по кутах споруди – круглі вежі. До середини XVII ст. вона була не тинькована, декорована вибіленими нішами, мала вузькі високі вікна, пояс оборонного ярусу над склепіннями, стрімкий двосхилий дах, муровані декоровані фронтони з заходу і сходу²¹⁶. Конструктивні рішення та зовнішні елементи продовжували носити в цілому ознаки романо-готичної стилістики.

---

²¹⁴ Логвин Г. Н. *По Україні*. – К.: Мистецтво, 1968. – С. 162–163.

²¹⁵ Крощенко Л. М., Осадчий Є. І. *Святогірський Успенський монастир у с. Зимно (спроба наукової реконструкції комплексу)* // З історії української реставрації. – К.: Українознавство, 1996. – С. 75–81; Крощенко Л. М., Осадчий Є. І. *Реконструкція Святогірського монастиря на Волині* // Пам'ятки України: Відродження архітектурних шедеврів. – К., 1997. – Ч. 1. – С. 57–62.

²¹⁶ *Op. cit.*, – с. 76.

31. Головний фасад церкви-фортеці в с. Синковичах Зельвенського району Гродзенскай области в Беларусі.

Цікавими для нас є церкви-фортеці з вежами на сусідніх з Волиню територіях – в Білорусі та Польщі. Один з таких храмів кінця XV – початку XVI ст. зберігся в селі Синковичах Зельвенського району Гродненської області Білорусі. Немає одностайної думки щодо датування церкви. В 1915 р. її датували 1410 р.²¹⁷, в 1965 р. – 1490 р.²¹⁸, а в 1996 р. – першою половиною XVI століття²¹⁹. Вона зального типу, тринавна, триапсидна, чотиристовпна, з чотирма круглими баштами по кутах нав. Нави в плані утворюють ромб з розмірами 17,5×13 м. Вони майже однакові по ширині. Товщина зовнішніх стін 1,5 м, а на рівні оборонного поясу ще товстіша. Вузького хрещатого профілю стовпи підтримують хрещаті склепіння. Апсиди півкруглі. Перекриття південної апсиди зірчасте, інші хрещаті. Вікна зі стрілчастими арками. Високий двосхилий дах обмежений з заходу і сходу декорованим фронтоном. Основний зовнішній декор зосереджений на західному фронтоні. Це композиція з 5 ярусів п'ятикутних, аркових і овальних ніш. Бійниці в стінах також є важливим декоративним елементом. Оборонну систему храму створюють башти і два рядка бійниць, розташованих в стінах над склепіннями нав. На вівтарній стіні бійниці відсутні²²⁰.

Принципово подібну до синковичівської схему побудови має церква в Малому Можейкові Лідського району Гродненської області. Подібним чином мінялось також її датування: в 1915 р. називалась дата 1407 р.²²¹, а в 1996 р. – перша половина XVI століття²²². Ця церква значно гірше зберегла свій первісний ви-

²¹⁷ Szyszko-Bohusz A. *Warowne zabytki architektury kościelnej w Polsce i na Litwie (Potkanów – Brochów – Małomożejkwów – Synkowicze – Supraśl – Wilno) // Sprawozdania komisji do badania Historii Sztuki w Polsce.* – Т. IX. – Kraków, 1915. – S. 363.

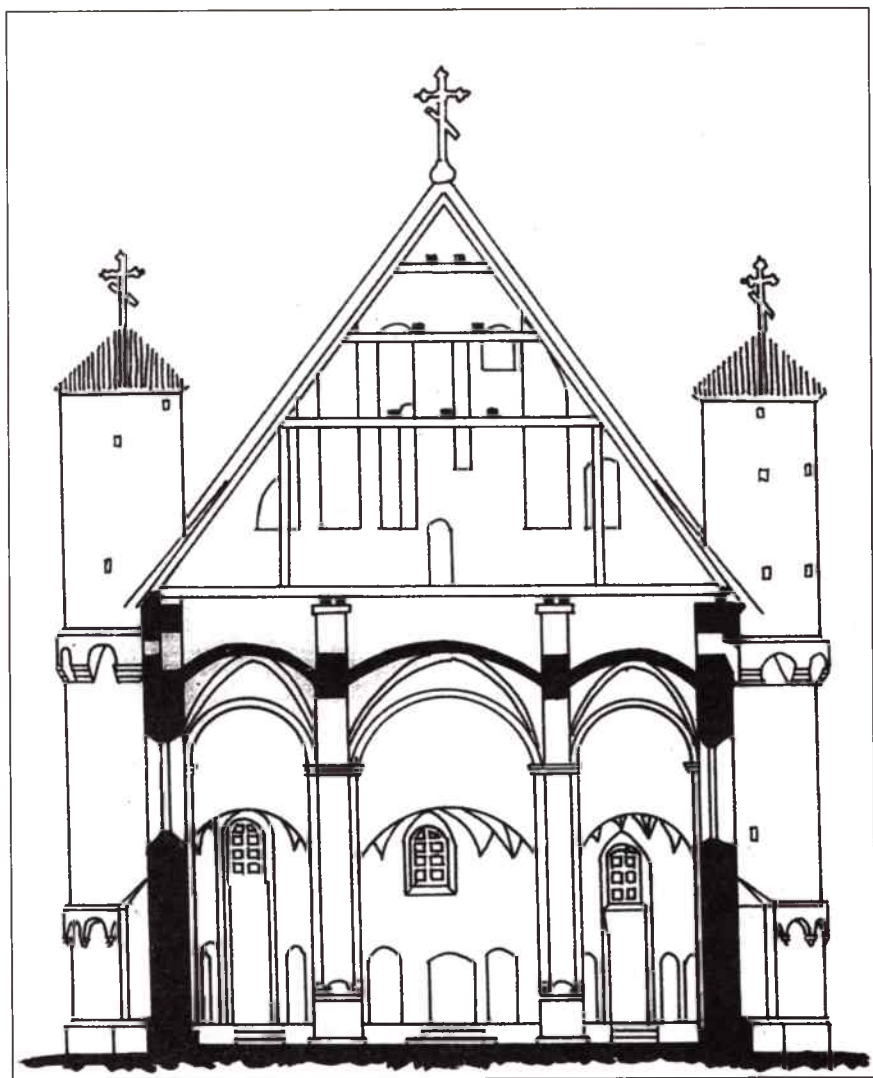
²¹⁸ *Historia sztuki polskiej.* – Т. 1. – Kraków, 1965. – S. 273.

²¹⁹ Bogdanowski Janusz *Architektura obronna w krajobrazie Polski: Od Biskupina do Westerplatte.* – Warszawa–Kraków, 1996. – S. 81.

²²⁰ Трацевский В. В. *Церкви-крепости в Синковичах и Малом Можейкове.* – Минск: Полымя, 1989. – С. 4–11.

²²¹ Szyszko-Bohusz A. *Warowne zabytki architektury kościelnej w Polsce i na Litwie (Potkanów – Brochów – Małomożejkwów – Synkowicze – Supraśl – Wilno) // Sprawozdania komisji do badania Historii Sztuki w Polsce.* – Т. IX. – Kraków, 1915. – S. 354–355.

²²² Bogdanowski Janusz *Architektura obronna w krajobrazie Polski: Od Biskupina do Westerplatte.* – Warszawa–Kraków, 1996. – S. 81.

32. Поперечний переріз церкви-фортеці в с. Синковичах Зельвенського району Гродненської області в Білорусії.

гляд через капітальні ремонти кінця XIX ст. Розміри в плані її нав близькі до попередніх – 15×13,5 м. Найзначнішою відміною її від попередньої церкви в Синковичах є влаштування замість трьох апсид однієї майже на усю ширину трьох нав. Відмінними є також інші елементи споруди. При цьому зберігається вже згаданий принцип організації розподілу сакральних і фортифікаційних функцій, а також поділ внутрішнього простору опорними стовпами на нави. В Маломожейківській церкві діаметр західних башт – близько 4,5 м, а східних – близько 3 м. Товщина стін досягає 2 м²²³. Обидві церкви мають риси готичної архітектури.

Церква в селі Комаї Вітебської області збудована в 1603–1606 роках. Її також близький до квадрата план має простору півкруглу апсиду, а інтер'єр – зальний характер. Про оборонне призначення храму свідчать дві башти з круглими амбразурами, що фланкують західний фасад. Висота башт 16 м, а діаметр більше 5 м. Єдиною декоративною прикрасою є чотири аркові ніші у верхній частині головного фасаду²²⁴.

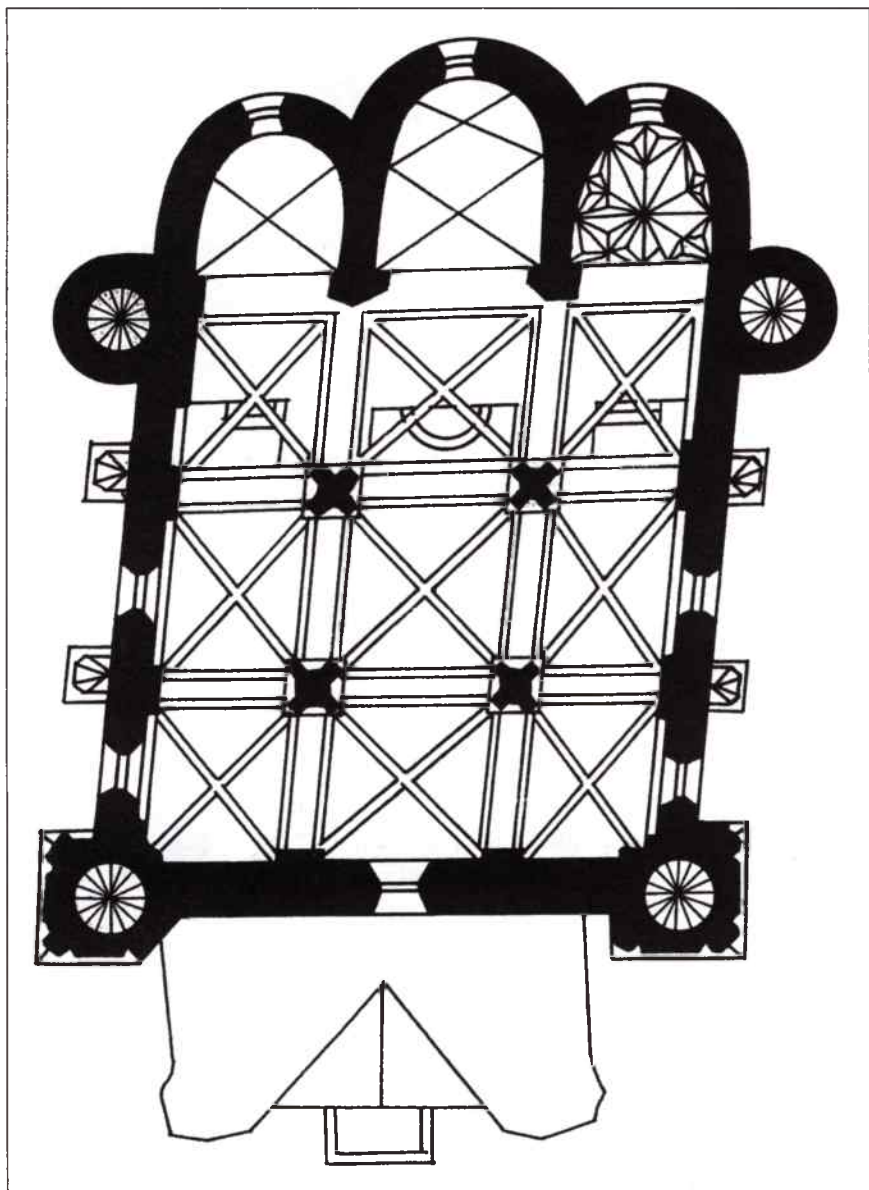
По сусідству з Білоруссю, в 16 км на північний схід від Білостока, в місті Супрасль, у 1503–1510 рр.²²⁵ васильянами було збудовано оборонну церкву, одну з найцікавіших на території Польщі. Її планувальнооб'ємна структура набагато складніша від вже розглянутих нами храмів і становить симбіоз елементів візантійсько-руських, готичних і оборонних. План цієї церкви містить у собі вже розглянуті елементи церков у Синковичах і Малому Можейкові. Це три розділені чотирма опорами нави, чотири башти по рогах об'єму нав, оборонний ярус над перекриттям нав. До нав примикає три апсиди, вони гранчасті, значно

---

²²³ Трацевский В. В. *Церкви-крепости в Синковичах и Малом Можейкове*. – Минск: Польша, 1989. – С. 11–12.

²²⁴ Чантурія В. А. *Памятники архитектуры и градостроительства Белоруссии*. – Минск: Польша, 1986. – С. 208.

²²⁵ Szyszko-Bohusz A. *Warowne zabytki architektury kościelnej w Polsce i na Litwie (Potkanów – Brochów – Małomożeków – Synkowicze – Supraśl – Wilno) // Sprawozdania komisji do badania Historii Sztuki w Polsce*. – Т. IX. – Kraków, 1915 – S. 355–370; *Historia sztuki polskiej*. – Т. 1. – Kraków, 1965. – S. 176, 273; Bogdanowski Janusz. *Architektura obronna w krajobrazie Polski: Od Biskupina do Westerplatte*. – Warszawa–Kraków, 1996. – S. 82.

33. План церкви-фортеці в с. Синковичах Зельвенського району Гродненської області в Білорусії.

видовжений прямокутник нав має розміри близько 23×15 м. Нави його західної частини (одна третина прямокутника по довжині) майже однакові по ширині, а в останній частині середня нава значно ширша. Тому різними є пари опорних стовпів і характер перекриття над вказаними частинами. Перекриття над сіньми та навами мають складні готичні візерунки з нерв'юр.

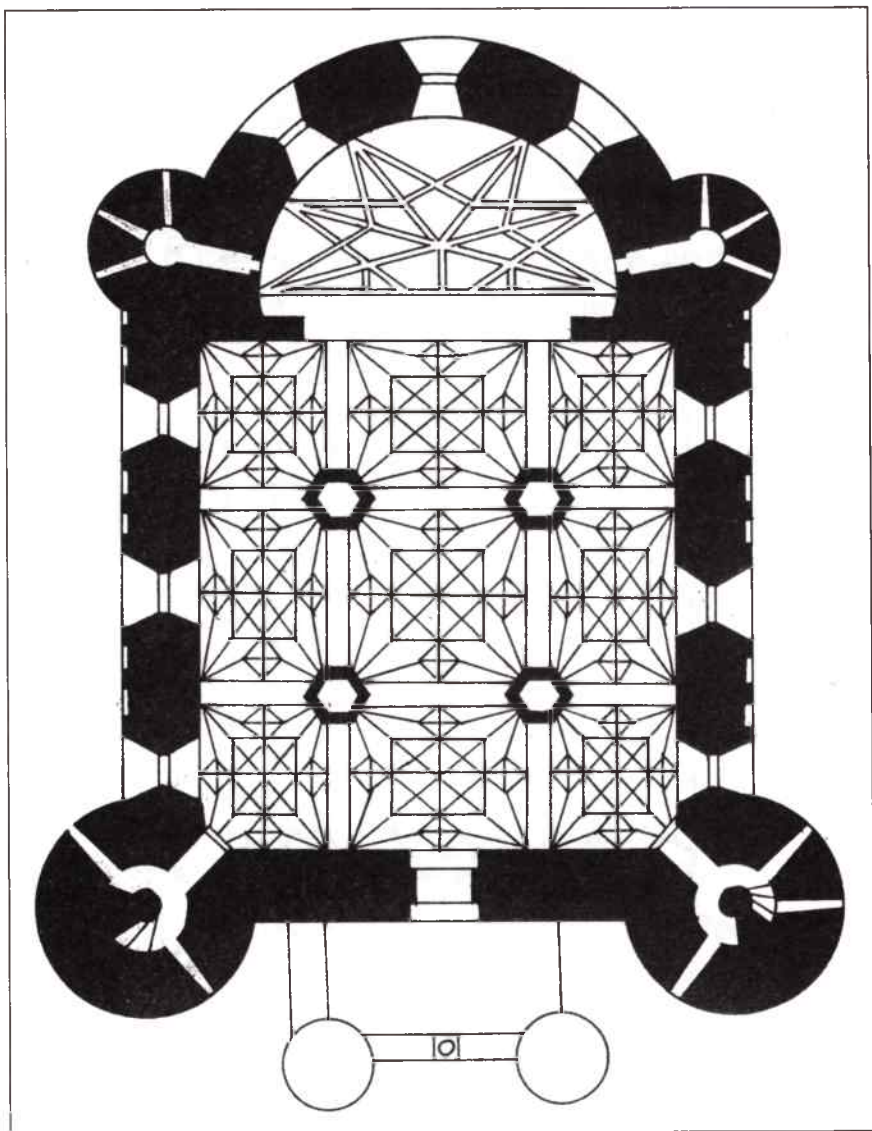
Найхарактернішою ознакою церкви в Супраслі є її завершення. Поділені арковими нішами чотири високих кілеподібних фронтони, центральна баня на високому барабані, чотири стрункі й високі, як мінарети, башти свідчать про сильні візантійські впливи. Значним декоративним елементом споруди є машикулі (бійниці для підніжного обстрілу), ряд бійниць над сіньми, вживання цегли різного кольору.

Розглянуті нами оборонні храми з баштами (не беремо зараз до уваги церкву в Зимно) зводились раніше (крім церкви в с. Комаї) луцького костелу Св. Трійці і тому могли бути зразками для запозичень при спорудженні останнього. Ясно, що католицький кафедральний костел не міг мати таких помітних ознак візантійських впливів, як в розглянутих церквах, хоча й будувався в середовищі домінування візантійських традицій в архітектурі. Слід сподіватись, що при його спорудженні намагались застосувати найновіші досягнення архітектури католицького світу, особливо Риму та земель північної Італії. Підтвердженням цьому є вказівка в описі Луцького замку 1552 р. на покриття королівського палацу “*po włoski*”²²⁶, тобто про проникнення в цей час на Волинь зразків італійського ренесансу.

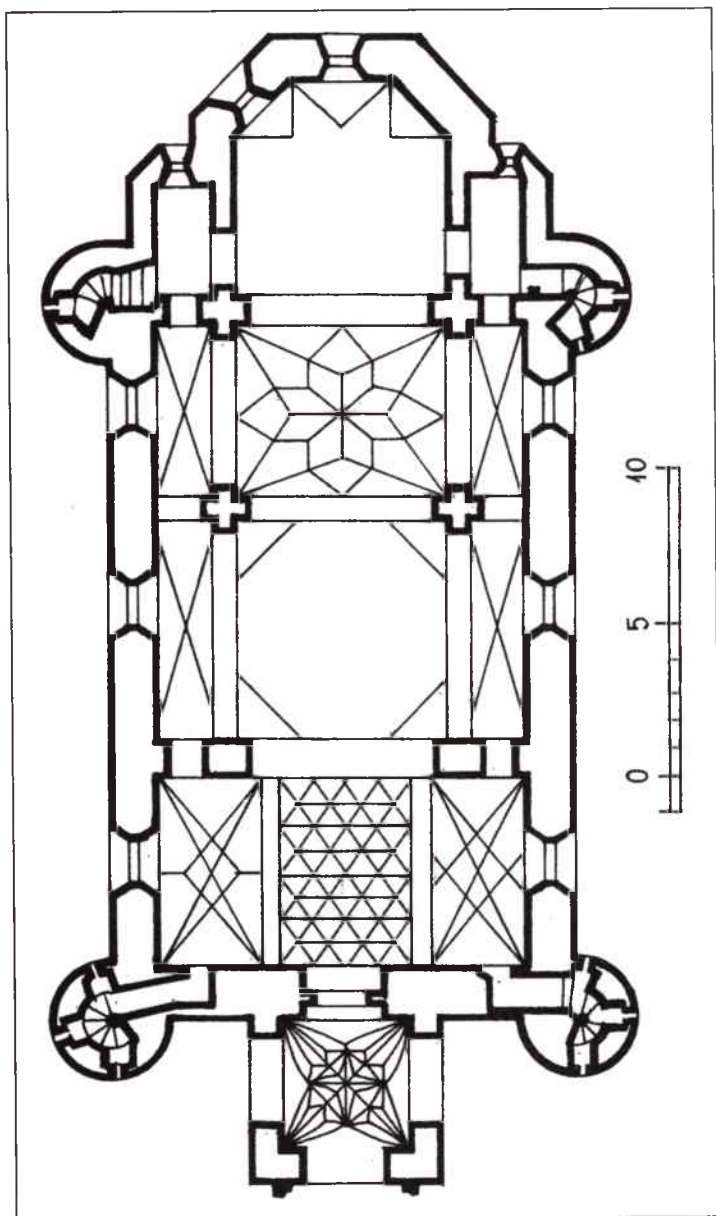
Який зразок костелу був взятий за основу при спорудженні луцького Св. Трійці, що було запозичено з інших храмів, а що було новацією, можливо, частково з'ясувалося б при ретельних археологічних дослідженнях залишків підмурків костелу. Наявне його зображення на іконі св. Ігнатія і дослідження біолокаторів ще не дають підстав для достатньо конкретних висновків.

---

²²⁶ Архив Юго-Западной России, издаваемый комиссиею для разбора древних актов, состоящей при Киевском, Подольском и Волынском Генерал-Губернаторе. – Ч. 7. – Т. 1. – К., 1886. – С. 154.

34. План церкви-фортеці в с. Малий Можейків Лідського району Гродненської області в Білорусії.

35. План церкви-фортеці в Супраслі на території Польщі. За обмірами А. Шшико-Богуша.

Згідно з зображенням, план костелу мав бути видовженим. Це підтверджується кресленням О. Синозацького та В. Тисейка. Розміри нав за їх планом (приблизно 26×18 м) близькі до храму в Супраслі (приблизно 23×15 м). На малюнку ікони це не базиліка зі значно вищою самостійно освітленою через верхні вікна середньою навою, а зальна споруда, в якій висота всіх нав однакова, або середня незначно вища. Однак тут слід враховувати, що костел перебудовувався, а при перебудовах досить часто базиліки перероблялись на зальні споруди і навпаки²²⁷. Можна сподіватись, що чотири башти луцького костелу розміщались на кутах нав подібно до башт в Синковичах, Малому Можейкові та Супраслі, хоча на середину XVIII ст. з чотирьох наріжних башт збереглася лише північно-західна. Її веретеноподібне завершення, як і два інші, теж веретеноподібні, верхи на гребені двосхилого даху, що розміщались один над нартексом, другий над трансептом, який на той час, як видно, повинен був існувати, слід пов'язати з відбудовою костелу після пожежі 1724 р. єпископом Станіславом Рупневським. Подібні маківки на церквах можна побачити порівняно недалеко від пограничного Чопа в Угорщині.

У кафедральному костелі повинен бути добре розвинутий пресвітерія, де збирався капітул – орган управління і суду на території дієцезії.

Як бачимо, без археологічних досліджень немає достатніх підстав для детальної реконструкції планувально-просторової структури костелу, проте розглянуті тут храми все ж дають певну уяву про те, яким гіпотетично міг бути луцький костел Св. Трійці.

---

²²⁷ *Historia sztuki polskiej.* – Т. 1. – Kraków, 1965. – С. 224.

“БУДИНОК ПУЗИН” ЧИ “ДІМ КНЯЗЯ²²⁸-ЄПИСКОПА”?

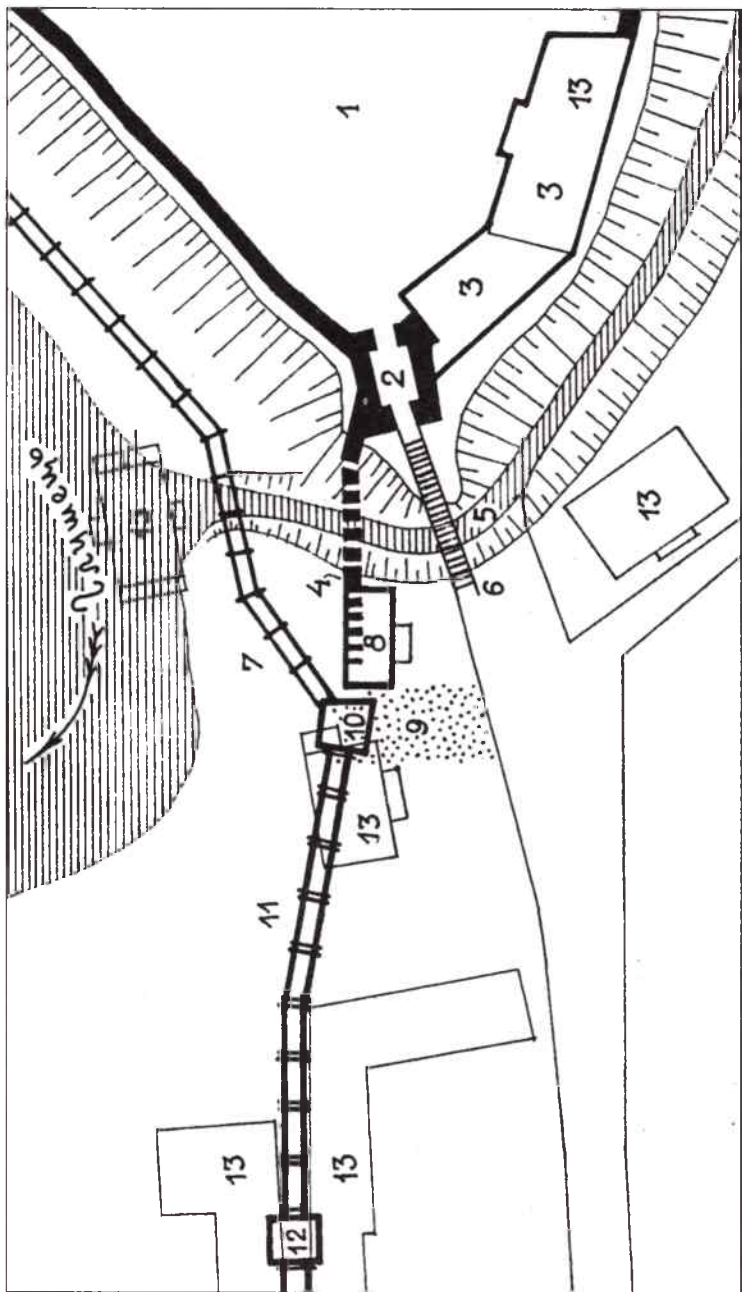
З часу повідомлення Ю. І. Крашевським про спорудження у Луцьку єпископом Ю. Хвальчевським зручного для себе приміщення, ніхто з дослідників не намагався в'яяснити, де його спорудили, чи залишилися його сліди до наших днів, яким воно було.

Документальні відомості про нього знаходимо в Описі Луцького замку 1545 р., складеному за дорученням польського короля Сигізмунда Августа. Наведемо фрагмент опису, що стосується будинку Ю. Хвальчевського: *“А паркан деревний от Глуша²²⁹ поведілі всі, із за небожика Пана Януша Старости Луцкого з пенезей митних Королевських било зароблено, тоє блацковане также погніло і опадало, потребуєт оправи. А которі двє стороне сут без обланкув о том поведілі, із перед тим ніколи там обланкув не било, без которих єст велмі трудно хоженя і стрелби беспечноє, вчас пригоди жадною мерою биті не может. Ніжлі вжо одну сторону Княз Єпископ домом муроваті занял, которого муру з великою хтівостю пілнуєт і вже єго не мало над старій мур взнесено і надєваєтєя того лета вес мур до верху взвєстї, дерева теж немало на потреби того дому звезено, каменя теж на двері і окна досит єст, і вже іншоє готово стоїт, а іншеє і тепер роблят, которий дом, гди ся совсім доконаєт, тогди немалая покраса і оброна всему Замку*

---

²²⁸ Польський дослідник Адам Чарноцький (Adam Czarnocki – Zorian Dołęga-Chodakowski, 1784–1825), досліджуючи походження і значення слів „князь” і „ksiądz”, дійшов висновку, що ними на Русі, а пізніше в Польщі позначали осіб з духовною і цивільною владою. Наприклад, гнєзненський архієпископ завжди був першим князем (księżęciem) Польського Королівства. *„Ксендз, – писав він, – вьражение заимствованное от словенского языка, означает князя, начальствующего над людьми, и потому-то ксендзами называли тех, коих называют князьями”*. Див.: Чарноцький А. *Опыт изьяснения слова: князь ksiądz (książ–księż)* // Chodakowski Z. D. (Czarnocki A.). *O Słowińszczyźnie przedchrześcijańskiej oraz inne pisma i listy*. – Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1967. – S. 129–138.

²²⁹ Глушець – один з рукавів річки Стир, що омивав з півночі острів Луцьк, на якому розташовані Верхній та Окольний замки.

36. Схема розташування пам'ятки Дім князя єпископа Юрія Хвальчевського. 1 – Верхній замок. 2 – Ворітна башта Верхнього замку. 3 – Королівський палац. 4 – Залишки муру Окольного замку та зруйнована його ділянка. 5 – Рів. 6 – Міст. 7 – Паркан від Глушця. 8 – Дім князя єпископа Ю. Хвальчевського. 9 – Двір Андрія Загородовського. 10 – Дерев'яна вежа Окольного замку. 11 – Городні Окольного замку. 12 – Дерев'яна Пінська вежа Окольного замку. 13 – Деякі з існуючих нині споруд. *Опрацювання Б. В. Колоска.*

*і мстю прибудет*²³⁰. Цей текст є найдавнішим описом мурованого житлового будинку Луцька і тому є надзвичайно важливим для його історії. Він містить також вказівку на місцезнаходження будинку.

Місцезнаходження дому визначається топографією місцевості того часу. Верхній замок збудований на пагорбі зі стрімкими схилами. До його Ворітної та Стирової веж із заходу й півдня примикає Окольний замок. Від Верхнього він відділявся ровом, що недалеко від Ворітної вежі з'єднувався з Глушцем. Схили пагорба Окольного замку з боку Глушця похилі, але біля рову – круті. Укріплення Окольного замку вздовж Глушця були дерев'яними і склалися з трьох веж та городень між ними. Найближчою до Верхнього замку була дерев'яна вежа, яку 1545 р. будували *“од землі з фундаменту”*. В цьому будівництві мав брати участь серед інших князь-єпископ²³¹. Попередниця цієї вежі, можливо, згоріла під час пожежі 1538–1540 років.

Вежа була *“оперта о самий мур к вишему Замку”*²³². В описі замку 1552 р. також вказано, що від цієї вежі *“через перекоп аж у вежу замковую йде ненакрита мурована стіна”*²³³. Частково цей мур зберігся донині.

В описі 1545 р. про паркан від Глушця та про будинок князь-єпископа повідомляється одразу після розповіді про Верхній замок. Після цього дано опис костелу в Окольному замку, *“которий через працю і пілност і наклад немалый Єгож Милости Князя Єпископа будован”*²³⁴. Усі ці споруди розміщені на трасі, яка веде від Верхнього замку в бік міста. Про інші споруди Юрія Хвальчевського опис 1545 р. не повідомляє.

З указаних документів однозначно випливає, що дім князь-єпископа Юрія Хвальчевського мурувався в тому місці, де

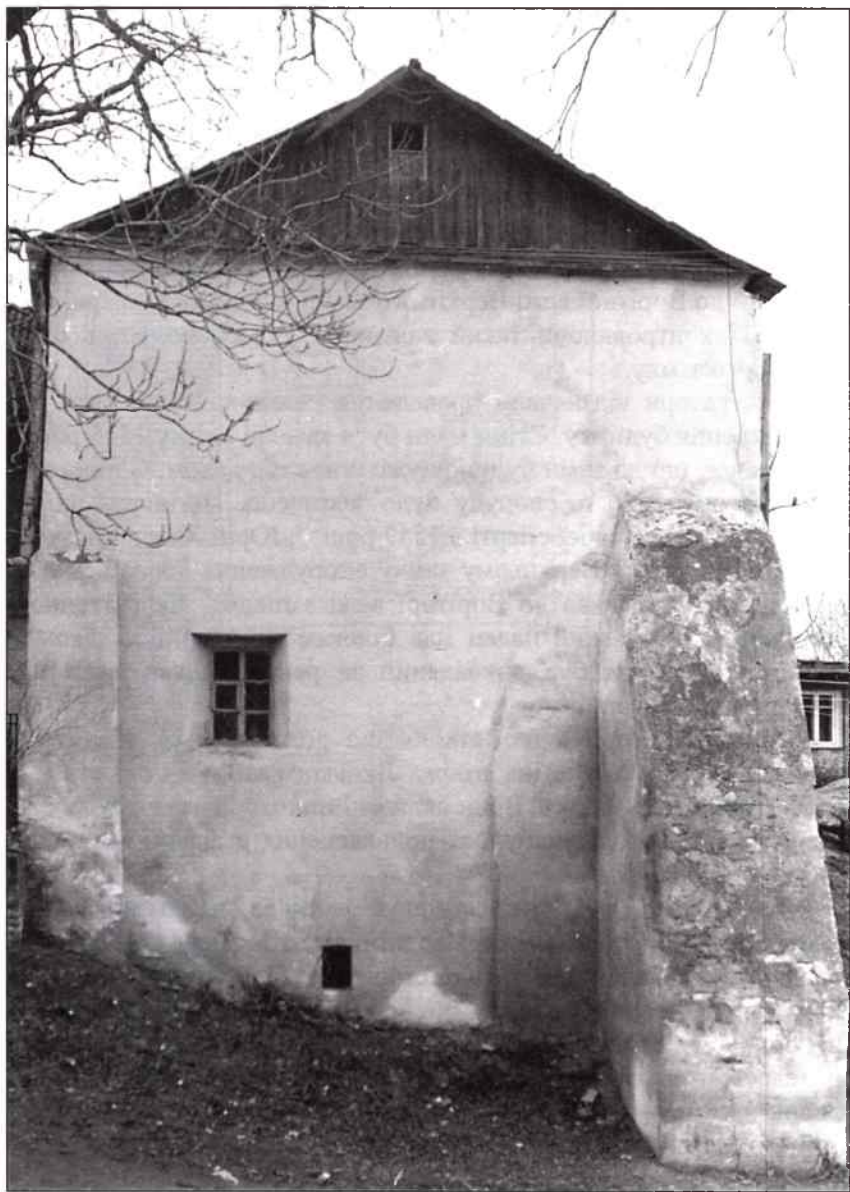
²³⁰ Памятники, изданные Временною комиссией для разбора древних актов. – Киев, 1859. – Отд. 2. – С. 68–69. Видавці опису подали на кожній сторінці фрагменти тексту латиницею і кирилицею. Латиницею титул Ю. Фальчевського писався „Kniaz Biskup”, а кирилицею – „князь-єпископ”. Тепер в ужитку словосполучення „отець єпископ” (“ksiądz biskup”).

²³¹ Там же. – С. 79.

²³² Там же. – С. 80.

²³³ АЮЗР. – Киев, 1886. – Ч. VII. – Т. 1. – С. 159.

²³⁴ Памятники, изданные Временною комиссией... – С. 69.

37. Дім князя єпископа Ю. Хвальчевського (помилково – “Будинок Пузин”) з боку оборонного рову. Справа – мур Окольного замку. Фото Б. В. Колоска 1980-х рр.

“дерев’яний паркан від Глушця” примикав до “старого муру” Окольного замку, який з’єднав дерев’яну його частину з Ворітною вежею Верхнього замку. Топографія місцевості дозволяє розмістити будинок лише на протилежному від Ворітної вежі боці рову, між вежею, яка будувалася єпископом, та ровом. Ці міркування частково уточнюють трасу паркана, накреслену в статті “Луцькі Верхній та Окольний замки”²³⁵.

Таким чином, будинок був вмонтований в існуючу систему оборони і мав відігравати у ній важливу роль, охороняючи підступи до Ворітної вежі Верхнього замку з боку як заплави, так і міста і контролюючи такий важливий для оборони рів біля Верхнього замку.

Люстратори відзначали проведення належної підготовки до спорудження будинку. Стіни мали бути зведені влітку 1545 року. Це означає, що до зими будинок уже стояв під дахом. Є підстави вважати, що 1546 р. споруду було закінчено. Підтвердженням цього є те, що до своєї смерті в 1547 році²³⁶, Юрій Хвальчевський встиг розпочати у Верхньому замку спорудження королівського палацу, що примикав до Ворітної вежі з півдня. Як і будинок владики, королівський палац мав білокам’яні дверні та віконні лиштви, його дах був викладений за ренесансними зразками з полив’яної черепиці²³⁷.

Описи території з пам’яткою, що розглядається, містяться також в акті 1591 р. та інвентарях Луцького замку і староства за 1598, 1600 та 1618 роки. Вони складені під час передачі староств новим особам, коли відбулося привласнення старостами замкових володінь.

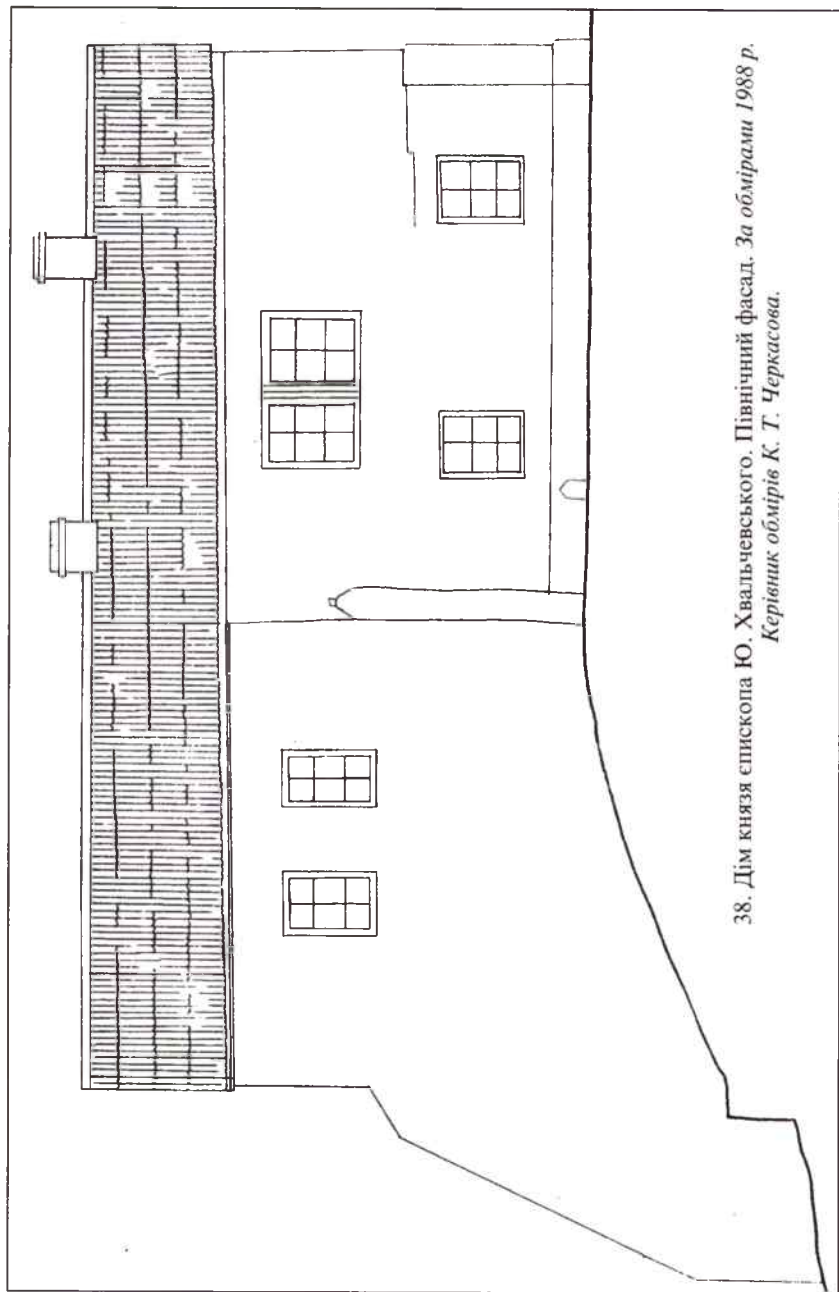
В акті 1591 р. міститься пряма вказівка на розташування двору безпосередньо перед Верхнім замком. Через суперечки владики Кирила Терлецького зі старостою Олександром Семашком той не пускав владику до його церкви Іоанна Богослова в Верхньому замку, а його речі викинув з неї під дощ. Ці речі довелося скласти за межами Верхнього замку в найближчому дворі, а саме – князя київського воєводи (Костянтина Острозь-

---

²³⁵ Колосок Б. В. *Луцькі Верхній та Окольний замки*. – С. 222.

²³⁶ Stecki T. J. *Łuck starożytny i dzisiejszy*. – Kraków, 1876. – S. 159.

²³⁷ АЮЗР.- Киев, 1886. – Ч. УП. – Т. I. – С. 154.

38. Дім князя єпископа Ю. Хвальчевського. Північний фасад. За обмірами 1988 р.
Керівник обмірів К. Т. Черкасова.

кого, 1526–1608): “и до двора его милости, княжати воеводы Киевского, вношено, который есть перед замком вышним, на дворе лежащие”²³⁸.

Дальші уточнення топографії знаходимо в інвентарі 1598 р.: “Пляц и башта перед замком вышним подле двора освещеного пна княсти его мл. Констан[анти]на Острогу, воеводи киевского, по правой руке идучи з вышшого замку, и по левой стороне другой пляц”²³⁹. На увагу ревізорів перед Верхнім замком по праву руку заслуговували три об’єкти, серед яких двір князя Костянтина Острозького був орієнтиром. Така значна споруда, як дім Юрія Хвальчевського, за 44 роки з дня смерті Ю. Хвальчевського не могла зникнути, тому слід вважати, що Костянтин Острозький був її новим господарем. Його будинок стояв ближче до Верхнього замку, ніж плац і башта. Якби було не так, то не було б потреби писати про них “подле двора”, вистачило б – “перед замком”.

В інвентарі 1600 р. йдеться про нову споруду: “Пляц перед замком вышним водле двора освещеного пна княсти его мл. Костентина на Острогу, воеводы киевского, маршалка земли Волынской, старосты володимерского, на которомъ то пляцу уже на первомъ поданю моем староства Луцкого ясновелможному пну его мл. воеводе любелскому двор збудован есть по правой руке идучи зъ замку вышшого, и по левой стороне другой пляц”²⁴⁰.

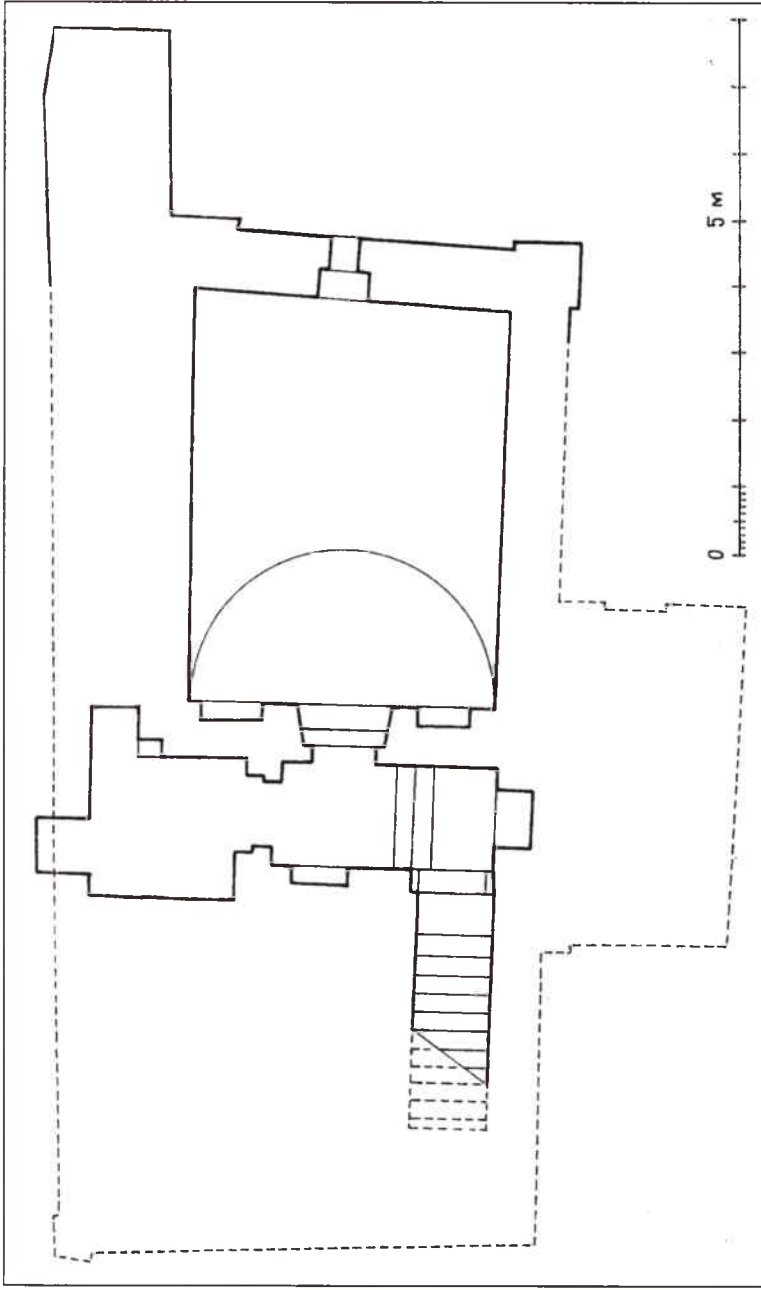
Саме цей новий двір дехто²⁴¹ і вважав найдавнішим житловим будинком у Луцьку. Дивно, що при цьому не помічали існуючого поряд давнішого будинку Костянтина Острозького, так само як не зауважували й того, що наші предки розрізняли терміни “будований” і “мурований”. Нова споруда була “збудована”, а не мурована, тобто була дерев’яною.

²³⁸ АЮЗР.- Киев, 1859. – Ч. I. – Т. I. – С. 288–289.

²³⁹ Інвентар Луцького замку і староства. 1598 р., червня 15. Луцьк // Архіви України. – 1986. – № 5. – С. 22.

²⁴⁰ Інвентар Луцького замку і староства. 1600 р., травня 25. Луцьк // Там же. – С. 23.

²⁴¹ Кушпа М. *Забута назва старої кам’яниці* // Народна трибуна. – 1991. – 27 липня. Помилково вказує місце двору Костянтина Острозького Б. Т. Сайчук. Див. його: *Реконструкція плану забудови Луцького Окольного замку на середину XVI ст. та її персоналізація* // Старий Луцьк. – Луцьк, 1998. – С. 41.

39. Дім князя єпископа Ю. Хвальчевського. План цокольного поверху. За обмірами 1988 р. Керівник обмірів К. Т. Черкасова.

Підтвердження наших висновків міститься також в інвентарі за 1618 р.: *“Плац перед Високим замком біля двору їх мл. князів Острозьких, волинських воєводичів. Як оповідали, на цьому плаці колись стояла дерев’яна замкова башта, в якій допитували злочинців. Нині на цьому замковому плаці стоїть двір покійного луцького підсудка пана Андрія Загоровського. Коли ми прийшли на цей двір з возним генералом Волинського воєводства шляхетним Лавріном Селецьким і шляхетними панамі Станіславом Лебковським і паном Іваном Лешницьким для того, щоб подати його до замку князю й.м., пану луцькому старості, то від імені панів Загоровських нас не допустили ув’язатися в цей двір і плац. А слуга й.м. князя шляхетний пан Ян Будзинський від імені й.м. князя в присутності шляхти, що була при мені, оголосив про це возному”*²⁴². Далі мовиться про те, що плац мусить належати замкові.

Отже, дім Андрія Загоровського споруджено на місці відомої з опису 1545 р. Блудовської вежі, якою починалася дерев’яна частина Окольного замку. В 1576 р. ця вежа ще існувала, але вже без покрівлі²⁴³. Поруч, ближче до Верхнього замку, біля старого муру Окольного замку знаходився дім, споруджений Юрієм Хвальчевським²⁴⁴.

З часом кам’яниця перейшла до князів Острозьких, а потім до Гулевичів. На найдавнішому з відомих планів міста Луцька за 1795 р. на ділянці, що розглядається нами, під № 9 значиться *“Дом каменной Гулевича”*²⁴⁵. Зображується він і на інших планах міста. В описі Луцька 1789 р. зафіксовано *“дворек с плацом яснowelьможного Гулевича хорунжого луцького”*²⁴⁶. На цьому

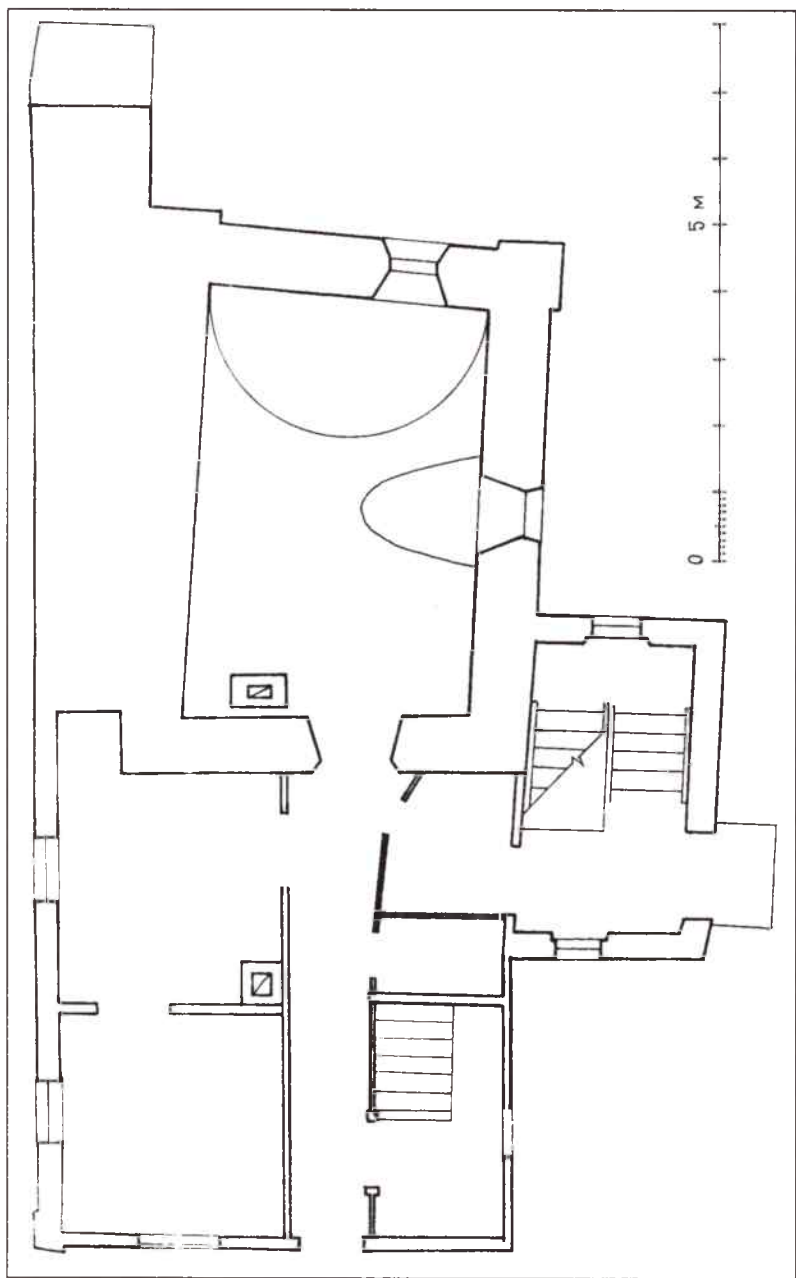
²⁴² Інвентар Луцького замку і староства. 1618 р., лютого 14. Луцьк // Там же. – С. 24–25.

²⁴³ Інвентар Луцького замку і староства. 1576 р., грудня 2. Луцьк // Там же. – С. 20.

²⁴⁴ Фотографіями цього будинку помилково ілюструється життєпис родини Загоровських, причетних до фундації Різдно-Богородичного монастиря в Новому Загорві Локачинського району. Див.: Рожко В. Є. *Православні монастирі Волині*. – Луцьк: Надстир’я, 1997. – С. 15, 83.

²⁴⁵ Центральний державний військово-історичний архів. – Фонд ВУА. – Справа 22130.

²⁴⁶ Warszawa. Archiwum Główne Akt Dawnych. – ASK – XLVI – 20. – К. 3.

40. Дім князя єпископа Ю. Хвальчевського. План першого поверху. За обмірами 1988 р. Керівник обмірів К. Т. Черкасова.

плаці, поруч з колегіумом для мешкання професорів, знаходився також дерев'яний дім, збудований Гулевичем, імовірно, для челяді.

У 1910 р.²⁴⁷ і 1937 р.²⁴⁸ дім належав Раздольським. За іншими даними, з 1927 р. до нашого часу спочатку весь, а потім частина будинку була власністю Огибовських²⁴⁹.

Збереглося кілька зображень пам'ятки XVIII–XIX століть. Забудову Луцька середини XVIII ст. разом з будинком Юрія Хвальчевського можемо побачити на іконі святого Ігнатія²⁵⁰ у фондах Волинського краєзнавчого музею. Його зовнішній вигляд (чотири вікна на північному фасаді, чотирисхилий дах з двома димарями) відрізняється від нинішнього і свідчить, вірогідно, про двокамерне планування. Два вікна помітні також на західному фасаді. Перед будинком добре видно зруйновані мури Окольного замку, які підходять впритул до будинку і перекривають його перший поверх.

На акварелі К. Войняківського будинок показаний вдвічі коротшим через відсутність його західної частини. На північному фасаді збереглося лише одне, ближнє до Верхнього замку, вікно. Стан пам'ятки свідчить про її руйнацію після середини XVIII століття.

На зображеннях забудови Луцька середини XIX ст. знову бачимо будинок у повному вигляді. На малюнку Михайла Кулеші 1852 р. він має чотирисхилий дах. Західну частину фасаду частково закривали дерева, що не дозволяє встановити кількість вікон на ньому. Наполеон Орда зобразив його вже з шістьма вікнами на північному фасаді, а дах двосхилий. На літографії з видання 1868 р. П. М. Батюшкова²⁵¹ західна половина фасаду світліша, ніж східна. Це свідчить про те, що будувалися вони в різний час.

Відомо, що перед 1910 р. західна частина споруди поновлювалася²⁵².

²⁴⁷ Мердер А. И. *Указ. соч.* – С. 7.

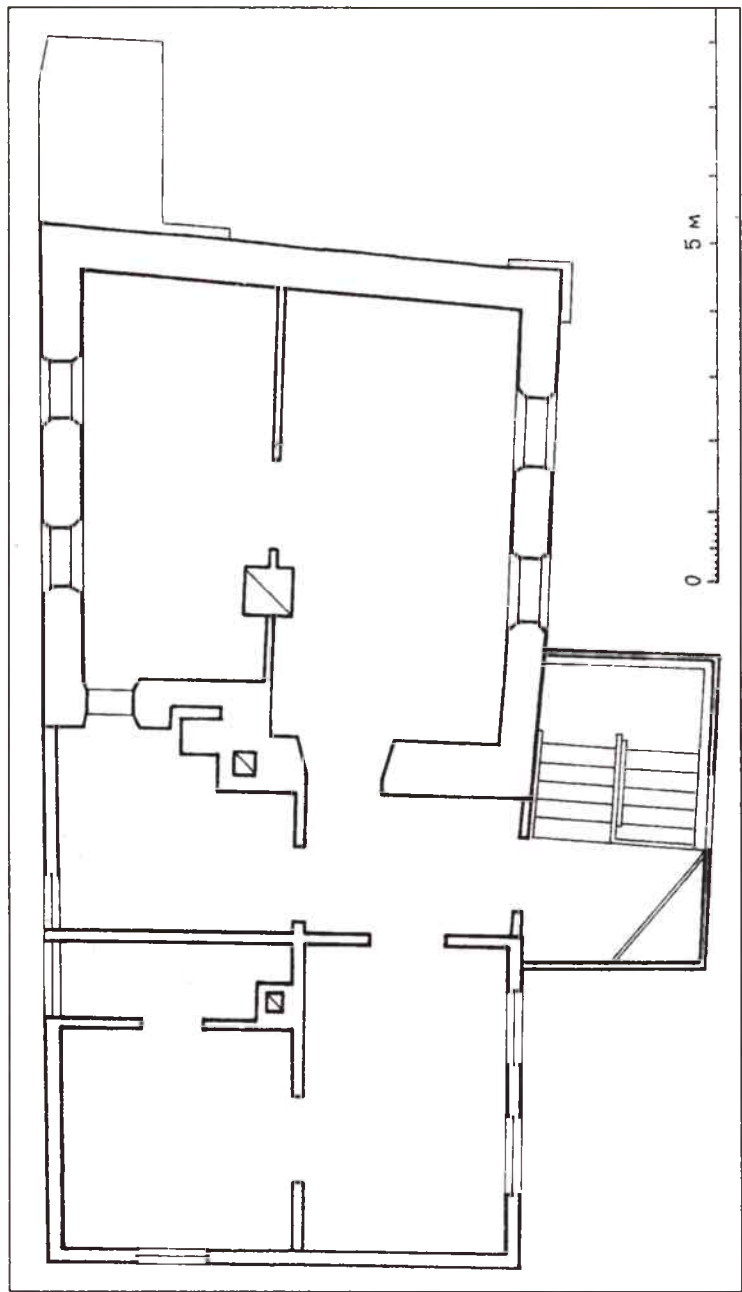
²⁴⁸ Маслов Л. *Любартів замок у Луцьку...* – С. 489.

²⁴⁹ Інформація власниці Віри Олександрівни Огибовської.

²⁵⁰ *Ziemia Wołyńska.* – 1938. – S. 117.

²⁵¹ *Памятники старины в западных губерниях империи.* – СПб., 1868. – Вып. I.

²⁵² Мердер А. И. *Указ. соч.* – С. 7.

41. Дім князя єпископа Ю. Хвальчевського. План другого поверху. За обмірами 1988 р. Керівник обмірів К. Т. Черкасова.

Виконані в 1988 р. студентами Харківського інженерно-будівельного інституту²⁵³ навчальні обміри пам'ятки дають трохи більше можливостей для її дослідження, ніж це можна було зробити на підставі інвентаризаційних креслень та після поверхового огляду в натурі.

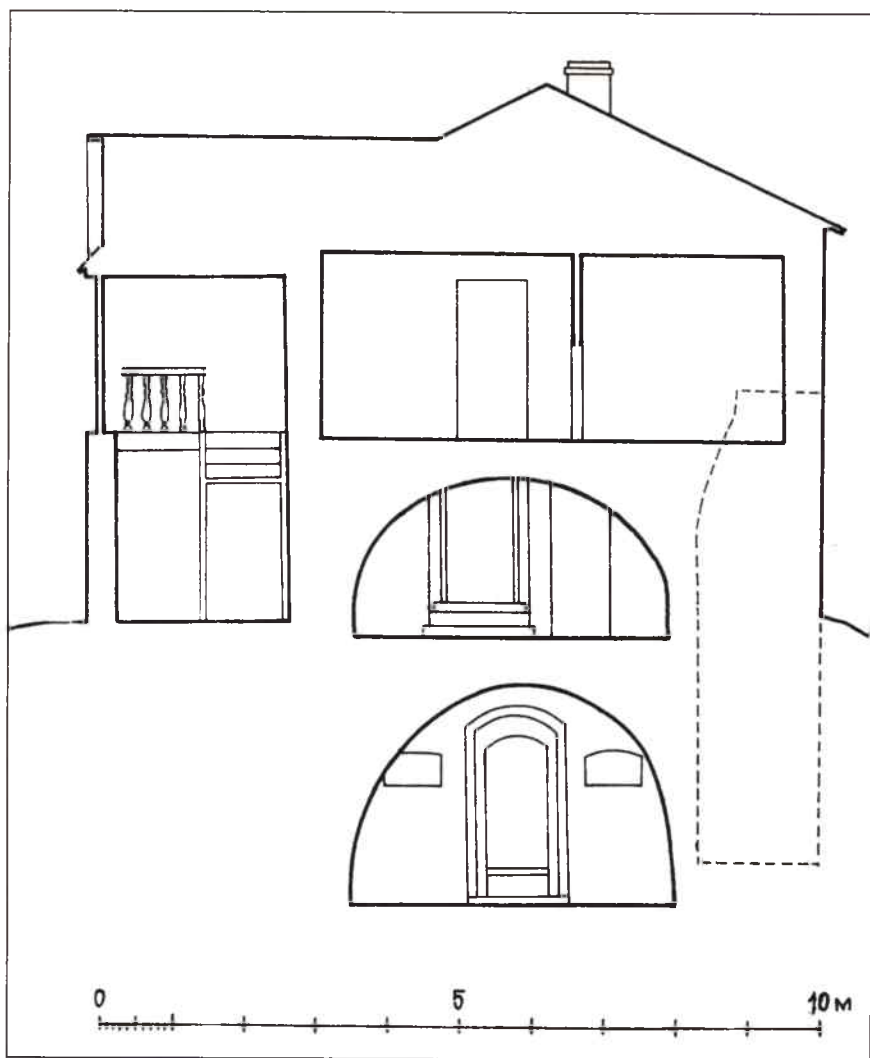
Нині пам'ятка являє собою двоповерховий житловий будинок з цокольним поверхом у його середній і західній частинах, з боку рову. До споруди, що нагадує прямокутник у плані (з двома контрфорсами по кутах цокольного поверху і залишками замкового муру), з півдня прибудовані дерев'яні сходи на другий поверх. Увійти в будинок можна також через двері західного фасаду. Цегляними є цокольний поверх, східна половина першого поверху, східна стіна і половина північної стіни другого поверху. Інші частини будинку дерев'яні. Дах двосхилий.

Цокольний поверх має Г-подібні сходи. Вони починаються в дерев'яній частині будинку, а знизу продовжуються передпокоюм, що веде до темної камери розміром у плані 2,10×2,40 м, перетинаючи будинок поперек. Камера має нішу в напільний бік, яка виходить за межі північного фасаду і над якою є продух. Друга ніша зроблена зі сходу в поздовжній стіні. Склепіння в згаданих приміщеннях лучкові. З передпокою потрапляємо в основне приміщення цокольного поверху висотою 3 м з напівциліндричним склепінням і середніми розмірами в плані 6,15×4,80 м. Ця камера розташована на три сходинок нижче передпокою і заглиблена щодо схилу рову більш як на половину своєї висоти. Освітлюється вона високо розташованим невеликим вікном з боку рову. Стіни та склепіння викладені з цегли розміром (27–28)×(12–13)×8 см, який вживався в XVI ст. Товщина напільної, в бік Глушця, стіни перевищує два метри, інші стіни вдвічі тонші.

На першому поверсі первісною є лише одна кімната. Вона розташована над більшою цокольною камерою і має в плані середні розміри 6,35×4,35 м, напівциліндричне склепіння висотою близько 2,30 м та по одному вікну в південній і східній стінах. Товщина стін приблизно така сама, як і в цокольному поверсі.

---

²⁵³ Керівник обмірів Черкасова Катерина Тимофіївна.

42. Дім князя єпископа Ю. Хвальчевського. Поперечний розріз. За обмірами 1988 р. Керівник обмірів К. Т. Черкасова.

Другий поверх у східній мурованій частині має дві кімнати, розділені тонкою перегородкою, з яких у південній та північній стінах зроблено по два вікна. Дерев'яна частина другого поверху поділена перегородками на п'ять приміщень, враховуючи і передпокій.

Під час обмірів, які проводилися в обмеженому обсязі, не встановлено ряду важливих характеристик споруди. Наприклад, не з'ясовано, яке місце в товщі напільної стіни займає мур Окольного замку. З тексту опису 1545 р. видно, що дім споруджувався поряд з муром замку. Це чітко зафіксовано і на іконі св. Ігнатія, де дім показано притуленим до муру. Представник Харківського інженерно-будівельного інституту підтвердив, що їм не вдалося встановити справжню товщину напільної стіни будинку. Через відсутність розкопів та зондажів не виявлено первісних контурів усїєї будівлі, що утруднює її гіпотетичну реконструкцію.

Сучасний зовнішній вигляд будинку свідчить про різночасове походження його частин. Дерев'яна частина, яка сприймається при підходах із заходу та півдня, мало виділяється серед рядової забудови ХІХ – початку ХХ століття. Мурована частина позбавлена будь-яких прикрас. Проте масивна чиста поверхня східної стіни з контрфорсами і маленьким схожим на бійницю вікном створюють враження монументальності, а сусідство з Верхнім замком і ровом – уявлення про реальне середньовічне середовище. Пам'ятка, про яку йде мова, помилково дістала назву “Будинок Пузин”.

Традиція назви пам'ятки походить з праці О. Мердера, опублікованої 1910 р. “*И по ныне обитаемый каменный двухэтажный дом, бывший князя Пузыны*” вважався дослідником найстарішою приватною спорудою в Луцьку. Наступними авторами ця назва не перевірялася й повторювалася в інших дослідженнях та офіційних документах²⁵⁴.

---

²⁵⁴ Мердер А. *Древности Луцка и его прошлое: Справка* // Военно-исторический вестник. – К., 1910. – № 9–10. – 14 с.; Wojnicz A. *Łuck na Wołyniu*. – Łuck, 1922. – S. 45; Маслов Л. *Любартів замок у Луцьку* // Наша культура. – 1937. – Ч. 8-9. – С. 489; Маслов Л. *Архітектура старого Луцька*. – Львів, 1939. – С. 14.

Нам не вдалося знайти підтвердження того, що власником будинку був Пузина²⁵⁵. У найдавнішому переліку власників дворів та ділянок Окольного замку, що міститься в описі Луцького замку 1552 р., Пузини не згадуються. Згідно з інвентарем Луцького замку 1618 р. ділянка та двір Пузин знаходилися в протилежній частині Окольного замку, біля вежі Четвертинських²⁵⁶. Не було також будь-яких інших підстав вважати Пузин власниками будинку. Тому, висловивши колись сумнів,²⁵⁷ автор цих рядків згодом запропонував називати пам'ятку “житловий будинок Гулевичів” (на підставі того, що вони володіли ним наприкінці XVIII і на початку XIX ст.),²⁵⁸ а після докладніших досліджень – “дім князя-єпископа Юрія Хвальчевського”²⁵⁹. Природно, що в короткому нарисі, присвяченому усьому місту Луцьку, де введено цю останню назву, не було можливості навести аргументацію на користь цієї позиції.

У доповненні до списку пам'яток містобудування і архітектури Української РСР, що перебувають під охороною держави, затвердженому постановою Ради Міністрів УРСР від 6

---

²⁵⁵ Як вважав дослідник генеалогії родини Пузин С. Л. Пташинський, князі Пузини походили з найшляхетніших родин Західної Русі. Спочатку вони називалися Глазинами. Наприкінці XV ст. один з Глазин, Іван, втік до Москви. Отримане ним прізвисько і дісталось нащадкам. Від них вийшла родина Огінських і волинське коліно шляхтичів Пузин. Див.: Каманин И. *Рецензия на книгу С. Л. Пташинского // Киевская старина*. – 1899. – Кн. LXVII. – С. 33.

Серед луцьких Пузин набув слави Афанасій родом з Козельська. У 1631 р. чи в 1633–1636 рр., він був обраний незалежним від унії владикою луцько-острозької єпархії й очолював її до самої смерті, яка наступила 1651 р. Вважався одним з найстійкіших прихильників православної віри. Див.: Stecki T. J. *Łuck starożytny i dzisiejszy*. – Kraków, 1876. – S. 134; Дублянський А. *Луцьк. Історичний нарис*. – Луцьк, 1934. – С. 21.

²⁵⁶ Архив Юго-Западной России, издаваемый для разбора древних актов. – Киев, 1886. – Ч. VII. – Т. I. – С. 163–164 (далі – АЮЗР); Інвентар Луцького замку і староства. 1618 р., лютого 14. Луцьк // Архіви України. – 1986. – № 5. – С. 25.

²⁵⁷ Колосок Б. В. *Луцькі Верхній та Окольні замки // Дослідження з слов'яно-руської археології*. – К., 1976. – С. 226.

²⁵⁸ Колосок Б. В., Якубюк А. М. *Луцький історико-архітектурний заповідник*. – К., 1987. – С. 16, 36, 59.

²⁵⁹ Колосок Б. В., Метельницький Р. Г. *Луцьк. Архітектурно-історичний нарис*. – К., 1990. – С. 92.

вересня 1979 р. № 442, під № 1007 значиться: “вул. Крупської, 23, Будинок Пузин. XV ст.” На початку 70-х років пам’ятка датувалася в межах XIV–XVI століть²⁶⁰. Нижня дата деякими дослідниками пов’язувалася з муруванням Верхнього замку, бо її складовою частиною є оборонний мур. Пізніше це міркування було відкинуте²⁶¹.

До відома: найстарішою житловою пам’яткою Києва є залишки власного будинку Гальшки Гулевичівни на території Братського монастиря. Датується він рубезем XVI–XVII століть²⁶².

Отже, на підставі писемних й іконографічних джерел та досліджень у натурі можна зробити такі висновки:

Пам’ятка архітектури під охоронним № 1007 державного обліку по вул. Кафедральній, 23, що відома під назвою “Будинок Пузин”, збудована в 1545–1546 рр. князем-єпископом Юрієм Хвальчевським. Наприкінці XVI – на початку XVII ст. будинок належав князям Острозьким, а наприкінці XVIII – на початку XIX ст. – Гулевичам. На сьогодні це найдавніша на Волині датована житлова споруда, що збереглася.

Пам’ятка збереглася в перебудованому вигляді, потребує додаткових обстежень і реконструкції як рідкісний зразок житлової архітектури середини XVI ст.

За об’ємно-просторовою структурою будинок тяжіє до традиційного народного житла – “хата на дві половини”.

Двір луцького підсудка пана Андрія Загоровського не зберігся. Він був споруджений з дерева наприкінці XVI ст. на ділянці, де ще в 1576 р. стояла дерев’яна вежа Окольного замку, тобто західніше кам’яниці Юрія Хвальчевського.

---

²⁶⁰ Колосок Б. В., Мах П. П., Санжаров Л. П. *Луцьк: Історико-архітектурний нарис*. – К., 1972. – С. 24.

²⁶¹ Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР. – Киев, 1985. – Т. 2. – С. 46.

²⁶² Старейшее жилое здание Киева обнаружилось на кухне Братского монастыря // Киевские ведомости. – 9 сентября 1995 г.

ДЕ ЗУПИНЯВСЯ КОРОЛЕВИЧ ВЛАДИСЛАВ?

У 1617 р., з початку травня до 22 червня, готуючи військо до походу на Москву²⁶³, Луцьк відвідав старший син Сигізмунда III Вази – Владислав²⁶⁴. Його супроводжував Єжи Оссолінський, який залишив таку згадку про це перебування: “*Зупинився королевич у дворі в покоях єпископа, спальня була в останньому покої, з котрого йшов критий танок до костелу, а з нього сходи і двері за замковий мур над рікою*”²⁶⁵. Цей витяг потребує аналізу, щоб з’ясувати, в якому з двох існуючих на той час єпископських дворів міг ночувати королевич.

Один з дворів належав уніатському єпископу Євстаху (за деякими джерелами – Євгену) Малинському²⁶⁶ і знаходився в Верхньому замку при церкві Іоанна Богослова²⁶⁷, а другий – римо-католицькому єпископу Генриху Фірлею (Henryk Firlej)²⁶⁸. Його двір, очевидно, знаходився поруч з кафедральним костелом св. Трійці. Ділянка латинської кафедри пролягала вздовж дерев’яних укріплень Окольного замку²⁶⁹, які поступово замінювались мурованими кафедральними спорудами. Імовірно, що окремі ділянки городень замінялись також мурованими замковими стінами, але цей процес ще не є достатньо дослідженим. Інвентар Луцького замку і староства від 14 лютого 1618 р., як і описи 1545 та 1552 рр., продовжував відмічати лише половину

---

²⁶³ Encyklopedia powszechna. – Warszawa: Nakład, druk i własność S. Orgelbranda, 1859–1868. – Т. 17. – С. 670–671.

²⁶⁴ Був польським королем в 1632–1648 роках.

²⁶⁵ Ossoliński J. *Pamiętnik* / Opracował i wstępem poprzedził Władysław Czapliński. – Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1976. – С. 47.

²⁶⁶ Stecki T. J. *Łuck starożytny i dzisiejszy*. – Kraków, 1876. – С. 133.

²⁶⁷ З 1596 до 1637 р. церква Іоанна Богослова знаходилась у руках уніатів. Див: Левицкий О. И. *История одного древнего Волынского храма* // Чтения в историческом обществе Нестора-летописца. – Кн. 17. – Вып. 2. – К., 1903. – С. 75.

²⁶⁸ Stecki T. J. *Łuck starożytny i dzisiejszy*. – Kraków, 1876. – С. 164.

²⁶⁹ Колосок Б. В. *Луцькі Верхній та Окольні замки* // Дослідження з слов’яно-руської археології. – К.: Наукова думка, 1976. – С. 217–228.

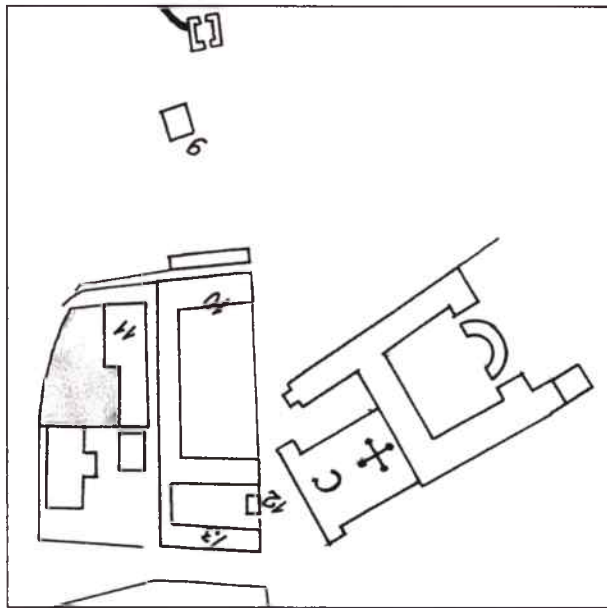
Окольного замку мурованим: *“Половина Окольного замку теж обведена муром, але він осипався, а від Глушця подекуди опав, і якщо не поправити – незабаром завалиться. Уздовж цього муру теж немає ні бланкування, ні оббивки”*²⁷⁰. Якщо довіряти авторіві публікації цього тексту, то від Глушця Окольний замок був мурованим, чого не було в 1545 і 1552 рр., коли описувалася кожна городня²⁷¹. Але тоді довжина мурованих стін мала б бути більшою, ніж половина. Отже, лише з застереженнями можна припустити, що королевич ночував при костелі Св. Трійці. Вірогідніше, що королевич зупинився в Верхньому замку, мури якого були більше надійними, а сам замок зачинявся на ніч і охоронявся вартою.

ПЛАНІ МІСТА ПРО ЗАБУДОВУ І ЗЕМЕЛЬНІ ДІЛЯНКИ КАФЕДРИ

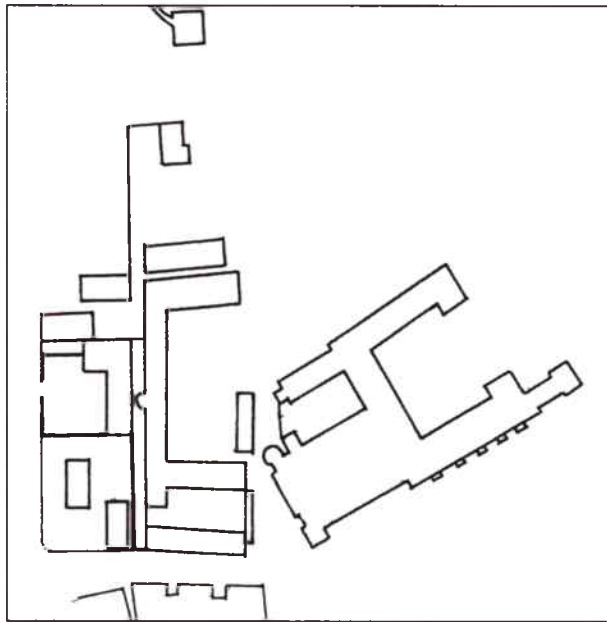
Через все ще слабку дослідженість давньої забудови Луцька існують певні складнощі з локалізацією на місцевості багатьох згадуваних в літературних і архівних джерелах споруд. Серед них були й такі, які римо-католицька кафедра купувала і, можливо, з часом перебудовувала за своїми потребами, залишаючи для нащадків сліди своїх архітектурних уподобань. Процес придбання кафедрою будов або земельних ділянок під забудову в Луцьку залишається не вивченим. Про його існування свідчить привілей польського короля Сигізмунда Августа (1520–1530–1572), який між іншими вольностями дозволяв кафедральному костелу купити в місті Луцьку десять будинків, мешканці яких на вічні часи звільнялись від будь-яких податків і контрибуції. Окремо в привілеї йшла мова про вільні будинки (одинадцятий для органіста, дванадцятий фундований Свидригайлом, тринад-

²⁷⁰ Архіви України. – К., 1986. – № 5. – С. 24.

²⁷¹ Колосок Б. В. *Луцькі Верхній та Окольний замки // Дослідження з слов'яно-руської археології.* – К.: Наукова думка, 1976. – С. 217–228.

43. Фрагмент плану міста Луцька 1795 р. РДВІА. –
Ф. ВУА. – Спр. 22130.

44. Фрагмент плану міста Луцька 1807 р. РДВІА. –
Ф. 349. – Оп. 19. – Спр. 1399.

цяту кам'яницю даровану кафедрі паном Станішевським) та вільний млин на річці Стир²⁷².

Можливо, про вищезгадані десять костельних будинків йде мова в заяві королівського дворянина І. В. Несвіцького від 11 серпня 1562 р. про те, що він, виконуючи королівське рішення, хотів ввести королівського митника єврея Єска Шломовича в володіння маєтком Луцького капітулу – Лучичами – за несплату податків. Урядник цього маєтку луцький ксьондз Томаш Хоєцький не допустив вводу, посилаючись не те, що маєток дали йому “на утримання”. Королівський дворянин потім сам “увязався” (ввів себе в володіння) в десять домів костельних в місті Луцьку, але приєднав ці будинки до Луцького вийтівства, аж до рішення короля. В документі перелічуються деякі маєтки католицької кафедри: *“Имущества Луцкой католической кафедры; специальное назначение некоторых из них; «дом попа Дмитровского» в составе имений католического бискупства за тую суму тоест за 300 и за 20 коп грошей в десят домов костелных. А тоест тыи имения меновите названы: дом Кузмы Ганчина, дом Еска Кшичин, дом Яна Полончин, дом Кожковое, дом Кравца Олекшого, дом Ивана Ножчин, дом Кошкодавовский, дом попа Дмитровского, дом Нагончого Михна, дом Сенка Кравцов”*²⁷³.

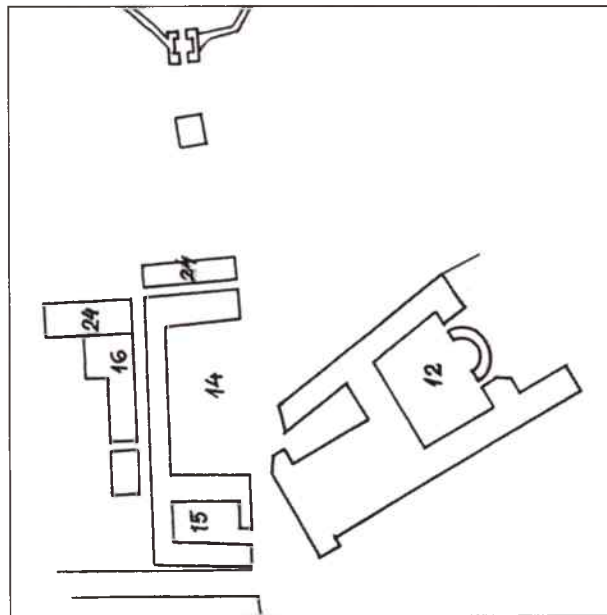
Відомий випадок, коли король помилково подарував католицькому костелу Св. Трійці село Цеперово (Цепоров, Цепаров), яке було власністю луцької вірменської церкви. Сигізмунду Августу довелось повернути село вірменам грамотою від 18 січня 1554 року. Взамін нього король надав костелу прибуток в 30 кіп грошей з Берестейського мита і ділянку землі на 15 мац сівби поля в Гнідавському дворі, що на околиці Луцька. Передбачалось в майбутньому знайти для костелу більш підхожу нерухому маєтність²⁷⁴.

Значну інформацію про забудову території, де знаходилась латинська кафедра до перенесення її в приміщення скасованого

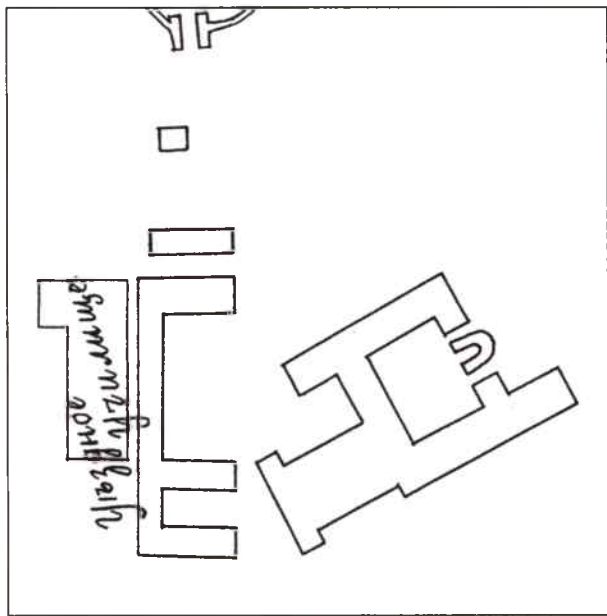
²⁷² Львівська Наукова Бібліотека (ЛНБ). – Archiwum Luba-Radziminskich. – N 117. – Sygn. 1. 2. – Lustracja starostwa Łuckiego. – K. 7–8; Warszawa. – Archiwum Główne Akt Dawnych. – ASK – XLVI – 17. – S. 22–23.

²⁷³ АЮЗР. – Ч. 8. – Т. 6. – С. 123–124.

²⁷⁴ АЮЗР. – Ч. 8. – Т. 6. – С. 40.

45. Фрагмент плану міста Луцька 1807 р. РДВІА. –
Ф. 1239. – Оп. 166. – Спр. 45.

46. Фрагмент плану міста Луцька 1837 р. РДВІА. –
Ф. 349. – Оп. 19. – Спр. 1401.

цяту кам'яницю даровану кафедрі паном Станішевським) та вільний млин на річці Стир²⁷².

Можливо, про вищезгадані десять костельних будинків йде мова в заяві королівського дворянина І. В. Несвіцького від 11 серпня 1562 р. про те, що він, виконуючи королівське рішення, хотів ввести королівського митника єврея Єска Шломовича в володіння маєтком Луцького капітулу – Лучичами – за несплату податків. Урядник цього маєтку луцький ксьондз Томаш Хоєцький не допустив вводу, посилаючись не те, що маєток дали йому “на утримання”. Королівський дворянин потім сам “уязвся” (ввів себе в володіння) в десять домів костельних в місті Луцьку, але приєднав ці будинки до Луцького вїтївства, аж до рішення короля. В документі перелічуються деякі маєтки католицької кафедри: “*Имущества Луцкой католической кафедры; специальное назначение некоторых из них; «дом попа Дмитровского» в составе имений католического бискупства за тую суму тоєст за 300 и за 20 коп грошей в десят домов костелных. А тоєст тыи имения меновите названы: дом Кузмы Ганчина, дом Еска Киичин, дом Яна Полончин, дом Кожковое, дом Кравца Олекшого, дом Ивана Ножчин, дом Кошкодаво夫斯基, дом попа Дмитровского, дом Нагончого Михна, дом Сенка Кравцов*”²⁷³.

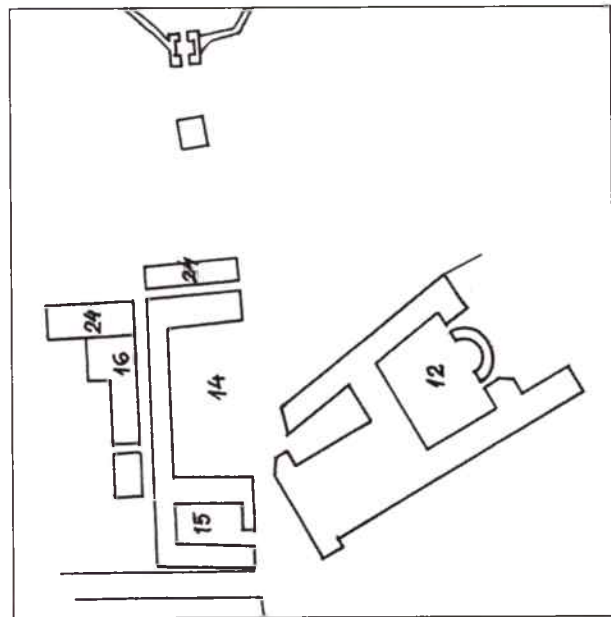
Відомий випадок, коли король помилково подарував католицькому костелу Св. Трійці село Цеперово (Цепоров, Цепаров), яке було власністю луцької вірменської церкви. Сигізмунду Августу довелось повернути село вірменам грамотою від 18 січня 1554 року. Взамін нього король надав костелу прибуток в 30 кіп грошей з Берестейського мита і ділянку землі на 15 мац сівби поля в Гнідавському дворі, що на околиці Луцька. Передбачалось в майбутньому знайти для костелу більш підхожу нерухому маєтність²⁷⁴.

Значну інформацію про забудову території, де знаходилась латинська кафедра до перенесення її в приміщення скасованого

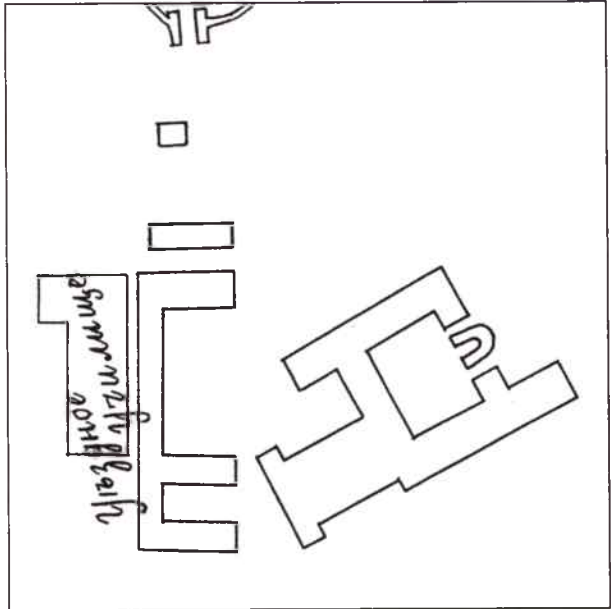
²⁷² Львівська Наукова Бібліотека (ЛНБ). – Archiwum Luba-Radziminskich. – N 117. – Sygn. 1. 2. – Lustracja starostwa Łuckiego. – K. 7–8; Warszawa. – Archiwum Główne Akt Dawnych. – ASK – XLVI – 17. – S. 22–23.

²⁷³ АЮЗР. – Ч. 8. – Т. 6. – С. 123–124.

²⁷⁴ АЮЗР. – Ч. 8. – Т. 6. – С. 40.

45. Фрагмент плану міста Луцька 1807 р. РДВІА. –
Ф. 1239. – Оп. 166. – Спр. 45.

46. Фрагмент плану міста Луцька 1837 р. РДВІА. –
Ф. 349. – Оп. 19. – Спр. 1401.

ордену єзуїтів, містять плани міста Луцька. Найдавнішим з відомих планів є “*План городу Луцку снят и сочинен 1795 года августа месяца*”²⁷⁵. На ньому північніше колишнього костелу єзуїтів, в якому на той час знаходилась кафедра, показана група будинків, що мали спільну огорожу, яка в плані наближалась до квадрата. Чотири з цих будинків пронумеровані і мають пояснення в експлікації. Це: “10. Академія наук, 11. Анеліка приналежащая к катедральному костелу, 12. Колокольня, 13. Аптека”. Два інших будинки, очевидно, були житловими. Число 10 стоїть на східному крилі нині П-подібного будинку, відомого під назвою пам’ятка архітектури “монастир шариток”. Але воно, як можна зрозуміти, стосується всього будинку. Анеліка розташована північніше від академії і паралельна перекладині літери П. Цей будинок тепер має адресу вул. Братковського, 31.

Дзвіниця на плані показана трохи меншого розміру: так, що вона не примикає ні до “монастиря шариток”, ні до “аптеки”, що знаходилась з протилежного від монастиря боку по відношенню до дзвіниці і має тепер адресу вул. Братковського, 35. Цікаво, що північний блок монастиря (перетинка літери П) продовжувалась до аптеки, утворюючи разом із дзвіницею замкнутий двір, чого немає тепер.

Порівняння даних цього плану з зображенням на іконі св. Ігнатія засвідчує зміни в забудові території навколо костелу Св. Трійці і дає можливість висловити припущення щодо датування деяких будівель. Між серединою XVIII ст. і 1795 р. був відбудований “дім костельний мурований” і продовжений в обидва боки: до аптеки, яку також, імовірно, добудували в цей час, та в протилежний бік, охоплюючи з трьох сторін двір вже не існуючого костелу та створюючи новий внутрішній двір біля дзвіниці. Підтверджується планом також поява будинку “Анеліки”.

Зображення на іконі св. Ігнатія не дає підстав твердити, що в середині XVIII ст. міські земельні володіння римо-католицької кафедри поширювались за межі колишньої стіни Окольного замку в бік Глушця. Хоча не варто й виключати такої можли-

---

²⁷⁵ РДВІА. – Фонд ВУА. – Спр. 22130.

вості. Тоді мури охоплювали лише двір навколо костелу. Поза ними знаходилась дзвіниця, аптека і, можливо, ще якісь кафедральні споруди. Важко визначити, які саме серед намальованих.

План міста 1795 р. дає більше підстав вважати, що таке розширення ділянки в бік Глушця вже сталося. Майже квадратна в плані огорожа, крім двору костелу Св. Трійці з найдавнішими єпископськими будинками, дзвіницею і аптекою, об'єднала з півночі ряд інших споруд, в тому числі анеліку. Все ж звертаємо увагу на те, що частина цього кварталу, яка примикає до анеліки, є помітно відособленою, якби автономною. Вона зафарбована в інший колір, незважаючи на те, що належала до кафедрального костелу. Можливо, що таке пофарбування відбиває якісь давніші традиції. Це відособлення підкреслюється і пізнішими планами міста 1798–1800 років²⁷⁶. Значні уточнення вносять детальний *“План города Луцка с показанием вновь прожектируемой крепости. 1807²⁰ года”*²⁷⁷. Цей план належить до найбільш якісних серед планів кінця XVIII – першої половини XIX ст. завдяки застосуванню досконалих інструментів і методик, зокрема шкали Іоганна-Георга Лемана для показу рельєфу. На ньому анеліка має власний огорожений масивним муром двір з брамою до Глушця, а по лінії Окольного замку, на віддалі 2–3 м від північної стіни будинку з аптекою та сусідніми кафедральними спорудами проходить мурована огорожа, що відмічала володіння кафедри. Цю огорожу також фіксує проектний план міста 1839 року²⁷⁸. За її межами знаходяться будинки в північно-західній частині кварталу та відома нам анеліка. На плані міста 1854 р.²⁷⁹ пофарбуванням об'єднані усі споруди, що знаходяться північніше аптеки та П-подібного будинку. Просторовий розрив між цими двома групами будівель по лінії північної стіни Окольника підтверджується іншими планами 1854 і 1855 роках²⁸⁰.

Заслуговує на увагу зображення на плані міста колишнього єзуїтського комплексу. Воно має відмінності від нинішнього його

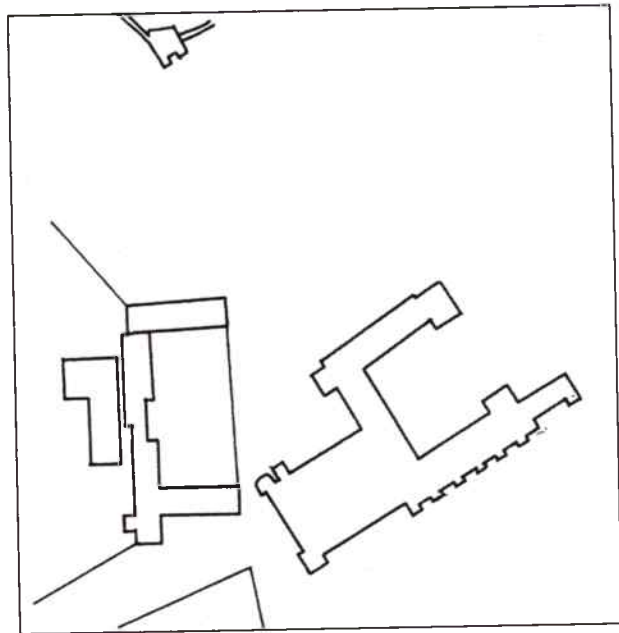
²⁷⁶ РДІА у Санкт-Петербурзі. – Фонд 1293. – Оп. 166. – Спр. 43, 44.

²⁷⁷ РДВІА. – Фонд 349. – Оп. 19. – Спр. 1399.

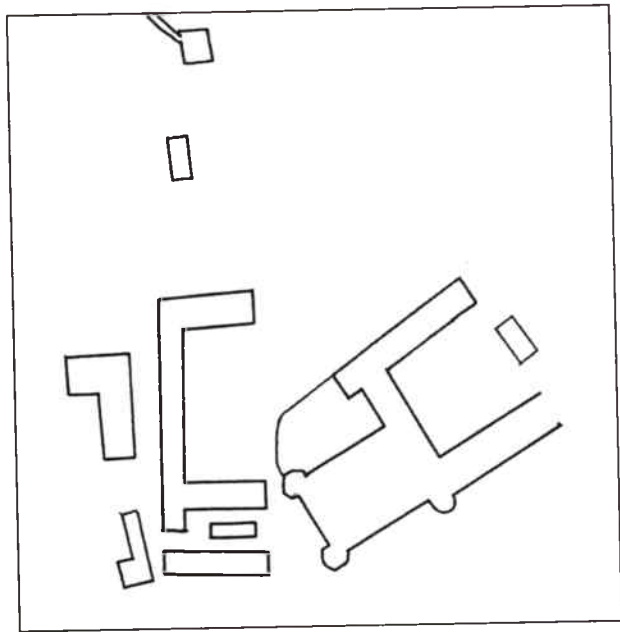
²⁷⁸ РДВІА. – Фонд 349. – Оп. 19. – Спр. 1406.

²⁷⁹ РДВІА. – Фонд 349. – Оп. 19. – Спр. 1473.

²⁸⁰ РДВІА. – Фонд 349. – Оп. 19. – Спр. 1470, 1460.

47. Фрагмент плану міста Луцька близько 1853 р.
РДВІА. – Ф. 349. – Оп. 19. – Спр. 1422.

48. Фрагмент плану міста Луцька 1854 р. РДВІА. –
Ф. 349. – Оп. 19. – Спр. 1473.

стану. На той час ще існував північно-східний блок колегіуму, що мав утворювати менший північний замкнутий двір, відомий за проектом колегіуму 1646 р. архітектора Бенедикта Моллі²⁸¹. Як видно з плану, з північного заходу проєктований двір залишався відкритим через відсутність там одного з рамен колегіуму. Рамена колегіуму навколо більшого південного двору теж відрізнялись від запроєктованих. Південно-східне рамено було розірване, і в цьому розриві знаходилося півкільце споруди, відомої за пізнішими фотографіями як дистилляторій²⁸². Башта Чарторійських показана як продовження південно-західного рамена колегіуму. Двір єзуїтів простягався далеко на південний схід.

На тому ж кресленні “*План города Луцка с показанием вновь прожектируемой крепости. 1807го года*”²⁸³ спостерігаємо деякі відмінності в ситуації щодо території латинської кафедри. У дворі “монастиря шариток” ми тут бачимо нову споруду; між аптекою і монастирем розібрали половину корпусу, що замикав двір, північніше цього розриву теж з’явилась нова споруда, але пропала сусідня з анелікою.

На плані добре видно, що північний (менший) двір колегіуму, відомий за проектом 1646 р., через незавершене будівництво колегіуму з північного кута був розкритий. Його завершенню заважала вулиця, яку довелося б перекрити, або перенести в разі продовження будівництва, можливо, за рахунок ділянки кафедри. Очевидно, на це сподівались єзуїти, але плани не вдалося здійснити.

Того ж 1807 р. був виконаний “*План города Луцка с прожектором. Сочинен 1807 года Декабря дня*”²⁸⁴. На ньому “Академия наук” вже називається “Народные школы”.

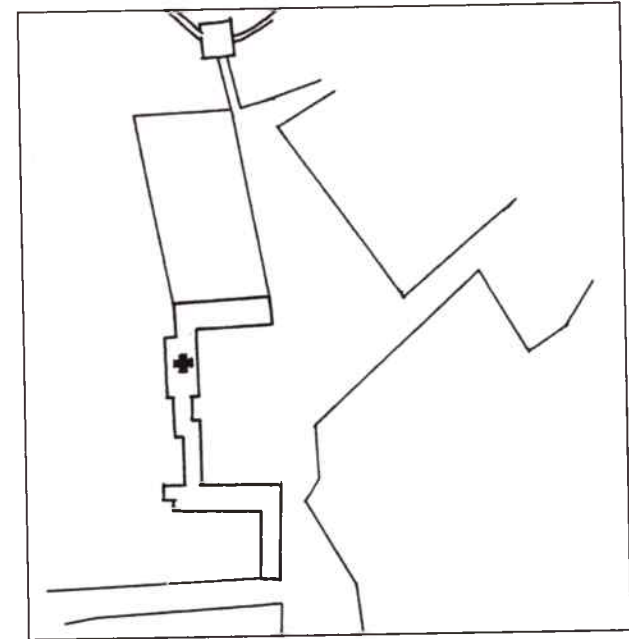
---

²⁸¹ Колосок Б. В., Метельницький Р. Г. *Луцьк. Архітектурно-історичний нарис*. – К.: Будівельник, 1990. – С. 99. Проект Бенедикта Моллі зберігається в Народній бібліотеці Парижа (Справа Hd-4d).

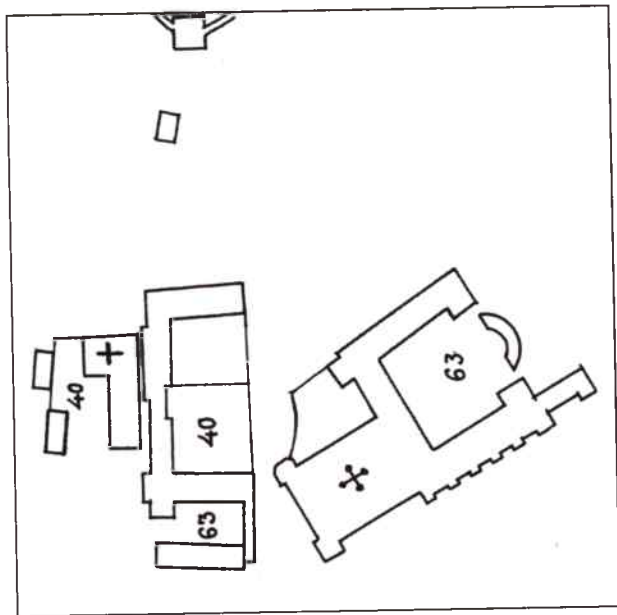
²⁸² Warszawa. Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk. Negatyw.

²⁸³ Російський державний військово-історичний архів у Москві. – Фонд 349. – Опис 19. – Справа 1399.

²⁸⁴ Російський державний історичний архів у Санкт-Петербурзі. – Фонд 1293. – Опис 166. – Справа 45.

49. Фрагмент плану міста Лудька 1860 р. Місце зберігання не відоме.

50. Фрагмент плану міста Лудька 1862 р. РДІА. – Ф. 1293. – Оп. 166. – Спр. 46.

Проектний план міста 1837 р.,²⁸⁵ як і “План города Луцка” 1839 р.,²⁸⁶ на усьому комплексі споруд з аптеки і “монастиря шариток” та інших, що знаходились на колишній території кафедри, містить написи “Уездное училище”.

На плані 1853 р. “Генеральный план части г. Луцка с показанием на оном зданий Упраздненных Римско-католических Монастырей и костелов, предполагаемых к занятию под воинское помещение”²⁸⁷ не вважали за потрібне показати приміщення аптеки і сусідню дзвіницю. Проте конфігурацію “монастиря шариток” (без будь-яких позначок) показали так детально, щоб можна було бачити, де корпуси примуровані один до одного, тобто етапи будівництва комплексу.

Відмічено скорочення північно-східного рамена колегіуму, який мав формувати менший двір.

Оригінальним є показ пам’ятки “монастир шариток” на кресленнику “План части Города Луцка с показанием направления Киево-Брестского шоссе”²⁸⁸ (60-ті рр. XIX ст.). На ньому пам’ятка має складну конфігурацію, як на плані 1853 р., а на рамені, сусідньому зі згадуваною анелікою – хрест, що вказує на присутність в будинку храму. При цьому колишній костел езуїтів, як і деякі інші костели, не показані взагалі.

У 1862 р. була виконана топографічна зйомка Луцька для розробки нового генерального плану міста²⁸⁹. На ній відмічені відомі вже за попередніми планами дзвіниця, будинки аптеки, “монастир шариток”, анеліка. Між аптекою і монастирем збереглося трохи менше половини колишнього рамена; поруч монастир має виступ північної стіни (продовження західного меридіанного рамена), двір монастиря поділений навпіл, на східній частині анеліки намальовано хрест. У західній половині двору

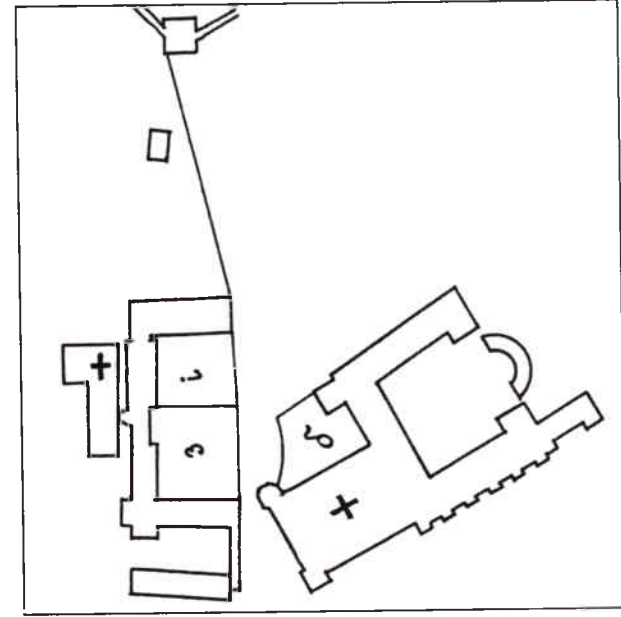
²⁸⁵ Російський державний військово-історичний архів у Москві. – Фонд 349. – Опис 19. – Справа 1401.

²⁸⁶ Російський державний військово-історичний архів у Москві. – Фонд 349. – Опис 19. – Справа 1406.

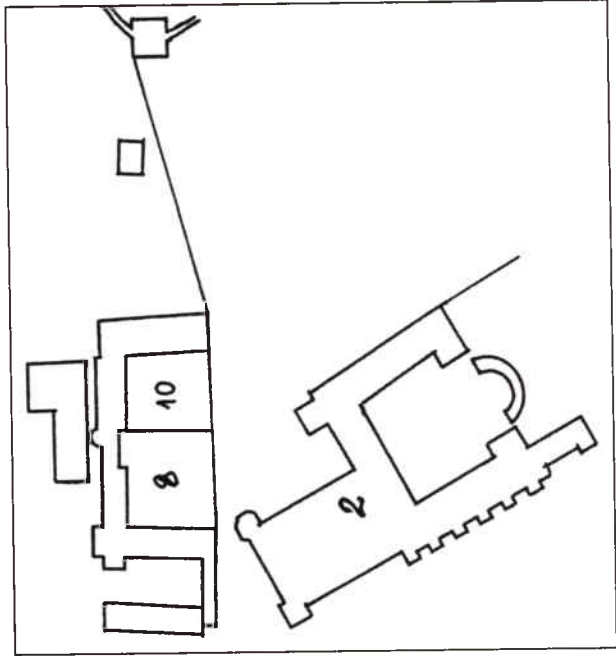
²⁸⁷ Російський державний військово-історичний архів у Москві. – Фонд 349. – Опис 19. – Справа 1422.

²⁸⁸ Назва архіву не встановлена.

²⁸⁹ Російський державний історичний архів у Санкт-Петербурзі. – Фонд 1293. – Опис 166. – Справа 46.

51. Фрагмент плану міста Луцька 1864–1865 рр. РДІА. – Ф. 1293. – Оп. 166. – Спр. 47.

52. Фрагмент плану міста Луцька 1869 р. РДІА. – Ф. 1293. – Оп. 166. – Спр. 48.

П-подібного будинку та в дворі колишньої анеліки стоїть номер експлікації 40, а в дворі аптеки з дзвіницею – 63 (як і на колишньому костелі єзуїтів). Значення цих номерів знаходимо в письмових додатках до проектного плану міста Луцька, датованих 15 липня 1864 р. Під № 40 там значиться “*Монастырь Сестер Милосердия*”, а під № 63 – “*Кафедральный костел и принадлежацие к нему строения*”.

На тій же зйомці 1862 р. менший двір колегіуму єзуїтів сформований, крім існуючих тепер будівель, масивною огорожею і залишками невеликого майже квадратного в плані корпусу, що був примурований до північно-східного кута нині існуючого будинку колегіуму.

На проектному “*Плане Волынской губернии города Луцка для правильного устройства онаго*” 1864-1865 рр. є позначки, що західна частина двору монастиря це – “*Обитель Римско-католических сестер милосердия*”, а східна – “*Уездное училище*”²⁹⁰.

Вже через кілька років, у 1868 р., П. М. Батюшков мав на-году констатувати на одному з креслень свого видання про пам’ятки Волині, що “*римско-католический монастырь ордена Сестер Милосердия*” вже “*упраздненный*”²⁹¹. Царський бюро-кратичний апарат не врахував цієї новини і на “*Плане вновь проектированного расположения г. Луцка Волынской губернии*”²⁹² ще залишався поділ монастиря шариток на “*Обитель римско-католических сестер милосердия*” та “*Уездное училище*” з резолюцією 1869 р. царя Олександра “*Быть по сему*”.

Якщо на планах Луцька, завдяки огорожі колишніх костелу і колегіуму єзуїтів, їх ділянки мають чіткі межі, то поділу кварталу між вулицями Данила Братковського, Кафедральною та Глушцем, де знаходились найдавніші кафедральні споруди, не спостерігаємо. Лише на планах міста 1929 і 1938–1939 рр.²⁹³

---

²⁹⁰ Російський державний історичний архів у Санкт-Петербурзі. – Фонд 1293. – Опис 166. – Справа 47.

²⁹¹ Памятники русской старины в западных губерниях империи, изданные П. Н. Батюшковым. – *Памятники старины в западных губерниях империи.* – Вып. 2. – Спр., 1868.

²⁹² Російський державний історичний архів у Санкт-Петербурзі. – Фонд 1293. – Опис 166. – Справа 48.

²⁹³ Інвентарне бюро міста Луцька.

бачимо чіткі зовнішні межі ділянки з кафедральними спорудами і поділ умовного квадрата на два володіння. В 1929 р. це були – римо-католицький капітул і “Окружна Дирекція Публічних Робіт”, а в 1938–1939 рр. – римо-католицький капітул і єпископська курія. Колишня анеліка знаходилась в межах ділянки капітулу. До Окружної дирекції публічних робіт і потім до курії належала лише східна половина П-подібного будинку, тобто колишні школи.

Починаючи з 1807 р.²⁹⁴, бачимо на планах чітке зображення будинку за нинішньою адресою: вулиця Драгоманова, № 23, де тепер знаходиться дирекція Луцького історико-культурного заповідника. Цей будинок визначається як “*gmach kapitulny*”, що в 1921 р. був переданий гімназії²⁹⁵.

У середині ХІХ ст. кафедральному костелу належала ділянка під забудову по нинішній вулиці Данила Галицького²⁹⁶ і землі поруч з Бернардинським монастирем²⁹⁷.

Отже, завдяки планам Луцька вдається визначити кілька ділянок, якими в місті володів римо-католицький кафедральний костел. Це, крім забудови в Окольному замку, порівняно значна ділянка біля нинішньої Театральної площі, ділянка під забудову по вулиці Данила Галицького, ділянки з будинком по вулиці Драгоманова, № 23, з колишніми костелом і колегіумом єзуїтів. Чіткі межі ділянок римо-католицької кафедри в кварталі між вулицями Данила Братковського, Кафедральною та Глушцем, де містились її найдавніші споруди, визначаємо лише на період 1929–1939 років. Крім змін в кількості та конфігурації будівель, що належали римо-католицькій кафедрі, плани зафіксували зміни власників деяких з них.

---

²⁹⁴ РДВІА. – Фонд 349. – Оп. 19. – Спр. 1399.

²⁹⁵ Akcja kulturalno-oświatowa Polskiej Macierzy Szkolnej w Łucku od 1917 r.: Zarys historyczny z okazji 10-lecia Szkoły Handlowej i Bursy. – Łuck, 1931. – S. 12.

²⁹⁶ РДІА у Санкт-Петербурзі. – Фонд 1287. – Оп. 39. – Спр. 2261; Фонд 1293. – Оп. 166. – Спр. 46.

²⁹⁷ Державний архів Житомирської області. – Фонд 263. – Оп. 1. – Спр. 277. 1856 р.

ЮЗЕФА ПОЛЯНОВСЬКА ТА ЇЇ БУДІВЕЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ

*“Racz przyjąć, Panie, te pienia,
Co w domie sierot się wzbiły;
Łuck się w Ateny zamienia,
Ty sierotom oyciec miły”.*

Із співу на честь опікуна
луцького інституту Ю. Поляновської
JW. JX. Jana Kantego Bożydar Podhorodeńskiego,
biskupa polemoneńskiego,
suffragana i officyała jeneralnego łuckiego.
1822 r.

Один з київських науковців у 1990 р. у праці, присвяченій забудові Луцька, запропонував розмістити на будинку “Анеліка” меморіальну дошку на честь Юзефи Поляновської, а на будинку “монастир шариток”²⁹⁸ – на честь Юрія Хвальчевського як фундаторів цих будинків. Подібні пропозиції можна почути й від лучан. На скільки вони обґрунтовані?

У літературі не знаходимо пояснень, чому будинок називали “Анеліка”. Напрошується висновок, що ця назва походить від польського слова “Anioł” – ангел.

Зібрані в розділі “Хроніка досліджень” відомості з праць різних авторів про діяльність Юзефи Поляновської і Юрія Хвальчевського не дають підстав вважати їх забудовниками вказаних споруд.

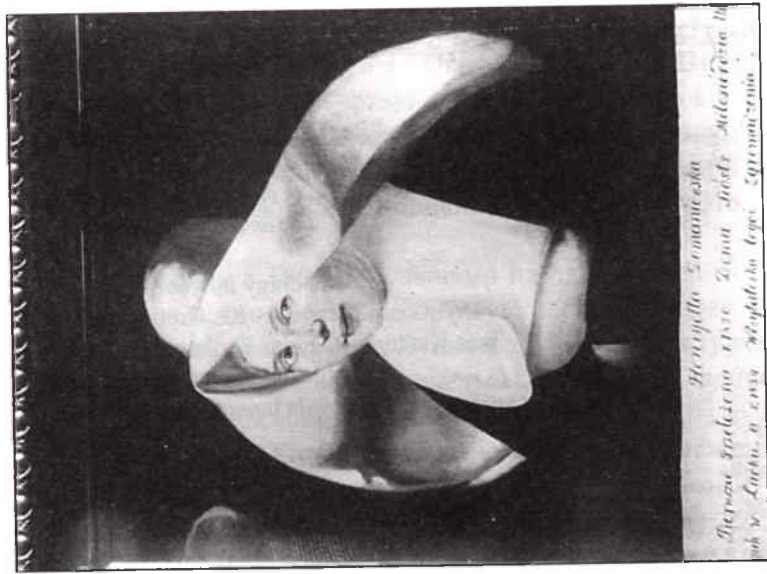
Пошуки першоджерел про діяльність Юзефи Поляновської привели нас до щомісячних збірників інформації про благодійну діяльність у 1820–1824 рр. під назвою “*Dzieje dobroczynności*

---

²⁹⁸ При цьому стверджувалось, що в лівому крилі П-подібного в плані будинку була гімназія, а в правому – монастир, який пізніше використовувався римо-католицьким капітулом.

53. О. канонік Бальтазар Тишка. Філантроп, один з фундаторів шпиталю св. Лазаря. Репродукція 20–30-х рр. XX ст. з портрета, що знаходився в запованій ним бібліотеці в приміщенні колишнього коледіуму сзутітів. Негатив ІС РАН.

54. Перший керівник Дому сестер милосердя Генрієтта Доманівська (Henryetta Domaniwska). Репродукція S. Pieter до 1918 р. з портрета, що зберігався в епископських покоях в колишньому коледіумі сзутітів. Негатив ІС РАН.

*krajowej i zagranicznej z wiadomościami ku wydoskonaleniu jej służącymi*²⁹⁹, які уточнюють сфери діяльності Юзефи Полянської.

Юзефу Полянську називали в цих збірниках “*staroscina w Łucku*”, “*staroscianka ostryska, ostrska*”. Вона збиралась стати послушницею ордену Сестер Милосердя у Варшаві. Завадили їй це здійснити військові події 1792 р. По дорозі до Варшави вона вимушена була зупинитись у Луцьку і втілювати тут мету свого життя. Для здійснення цієї мрії батьки Юзефи погодились допомагати коштами та продуктами з власного села поблизу Луцька. До своєї справи вона стала залучати родичів, різних знайомих і незнайомих заможних людей. На її прохання військові та цивільні лікарі надавали безплатну допомогу особам, якими вона піклувалася. Ця діяльність не залишилась непоміченою луцьким капітулом, і він надав для Юзефи Полянської та її пацієнтів приміщення в своїх давніх мурах. Кількість її підопічних зростала, і вона змушена була розміщати їх по всьому місту, там, де вдавалось це зробити. Оцінивши організаторські здібності Юзефи Полянської, капітул доручив їй керувати своїм шпиталем св. Лазаря³⁰⁰.

Шпиталь³⁰¹ св. Лазаря має давню історію. Спочатку він знаходився при дерев'яній православній церкві з тією ж назвою³⁰². Після їх руйнації на їх місці з 1620 р. почали виростати будівлі братства Воздвиження Чесного і Животворящего Хреста

---

²⁹⁹ *Dzieje dobroczynności krajowej i zagranicznej z wiadomościami ku wydoskonaleniu jej służącymi: Pismo periodyczne... na dochód domu ubogich Tow. Wileńskiego Dobroczynności wydane: Miesięcznik / Założyciel i red. Kazimierz Kontrym. – 1820–1824. Висловлюю вдячність Вальдемару Едвардовичу П'ясецькому за вказівку на існування цього джерела.*

³⁰⁰ *Dzieje dobroczynności...* – 1821. – S. 116–118.

³⁰¹ Слід відрізнати діяльність сучасних шпиталів від давніх. Традиційно шпиталем називали приют для інвалідів і бідних. При більшості парафіяльних костелів існували шпиталі – доми для літніх людей, які виконували при костелі певну роботу – жінки прибирали, а чоловіки сторожували і виконували різні інші доручення. Див.: Gloger Z. *Encyklopedia staropolska ilustrowana.* – Warszawa, 1900–1903. – Т. 4. – S. 337.

³⁰² Орда Лука. Краткий исторический очерк Луцка и памятники старины, поныне в нем сохранившиеся. – Луцк, 1897. – С. 12.

Господня³⁰³. На шпиталь св. Лазаря 1620 р. виділяв кошти Гойський. Великі внески на його утримання надавав кафедральний канонік Бальтазар Тишка (Baltazar Tyszka). 1692 р. він подарував під шпиталь будинок по вулиці Жидівській, потім – село Долговоле (Dołhowole) з присілками Лупісаки (Łupisaki) і Залізниця (Żeleźnica), в 1737 р. – село Вичулки (Wyczołki). Згідно з заповітом Бальтазара Тишки від 11 березня 1740 р. в квітні того ж року шпиталь з маєтками був переданий капітулу. У 1744, 1760, 1762, 1795 рр. на цей шпиталь виділялись значні кошти від олицького і луцького кагалів. Подарований Бальтазаром Тишком будинок згорів і не відбудовувався, а капітул помістив сиріт і убогих в мурах своїх давніх приміщень. Переділ Польщі позбавив шпиталь прибутків від записаних за ним маєтків, і Юзефа Поляновська мала поправити його становище³⁰⁴. За нашими підрахунками, Юзефа Поляновська утримувала шпиталь св. Лазаря, починаючи з 1794 р., тобто 35 років³⁰⁵.

Завдяки заповіту 1810-1817 рр. графа Мошинського для потреб шпиталю було придбано три будинки. Перший був закуплений у П. Пецейра (P. Petzeyr) і розташовувався поблизу р. Стир і монастиря домініканців. При ньому знаходився флігель, стайня і возовня. Другий будинок придбали на передмісті Яровиця. В ньому утримували хворих і з фізичними вадами 17 осіб обох статей. Третій будинок над Глушцем призначався для венеричних хворих³⁰⁶. За свідченнями з 1822 р. шпиталь для хворих продовжував залишатись за межами Окольного замку: “Знаходився в окремому будинку, найнятому в місті”³⁰⁷. Не відомо, чи можна ототожнювати цей дім з одним з вищезгаданих. В шпиталі щорічно знаходилося від 80 до 100, а в 1821 р. навіть

---

³⁰³ Колосок Б. В. *Будівничі луцького братства* // Волинь: Щоквартальний суспільно-політичний, літературно-мистецький і науково-популярний часопис Анатолія Якубука. – Луцьк, 1991. – № 1. – С. 29–38; Колосок Б. В. *Будівничі луцького братства* // Волинь. – Луцьк, 1997. – № 3. – С. 47–70.

³⁰⁴ *Dzieje dobroczynności...* – 1822. – S. 915–917.

³⁰⁵ „Encyklopedia kościelna... Michała Nowodworskiego” (Warszawa, 1902. – Т. 25. – S. 380) стверджується, що Юзефа Поляновська опікувалась створеним нею шпиталем „przez 40 lat”.

³⁰⁶ *Dzieje dobroczynności...* – 1822. – S. 918.

³⁰⁷ *Dzieje dobroczynności...* – 1822. – S. 1171.

більше 125 хворих. Тобто, це повинно було бути досить значне за розмірами приміщення³⁰⁸.

Крім шпиталю Юзефа Поляновська утримувала “інститут” – школу для дівчат. Вона мала 5 класів, в яких в 1821-1822 рр. “до наук” знаходилось 60-77 учениць³⁰⁹.

Діти шкільного віку були забезпечені усіма необхідними вчителями і здобували добрий рівень освіти і зразкове виховання. Тому до Юзефи Поляновської віддавали своїх дітей і заможні люди за певну плату. Відмічалось, що “дівчата ... не тісно в приміщенні розміщені”³¹⁰.

Діти й дорослі залучались до праці. Було організовано виготовлення шитих речей, вишивок, англійських килимів, штучних квітів та інших виробів³¹¹.

Отже, Юзефа Поляновська з’явилась у Луцьку 1792 року. У 1794 р. їй доручили керувати шпиталем св. Лазаря, який знаходився в давніх мурах капітулу. Він дав притул Юзефі Поляновській. Будинок анеліки, будівництво якого приписується деким Поляновській, є відомий з найдавнішого плану міста 1795 року. Його не було потреби будувати Юзефі Поляновській, і вона цього не могла зробити в силу історичних обставин. У літературі не знайдено жодних натяків на те, що вона займалась будь-яким будівництвом. Для своїх потреб вона використовувала лише вже існуючі будівлі, зокрема капітулу.

“МОНАСТІР ШАРИТОК” ЧИ... ?

У світлі висловлених А. Войничем і О. Прусевичем відомостей про заснування у Луцьку монастиря шариток (сестер милосердя) цікавим є документ Волинського губернського упра-

---

³⁰⁸ Ibid.

³⁰⁹ *Dzieje dobroczynności...* – 1822. – S. 1170, 1172.

³¹⁰ *Dzieje dobroczynności...* – 1822. – S. 1172.

³¹¹ *Dzieje dobroczynności...* – 1822. – S. 1168.

вління від 30 серпня 1803 р. про пожежу у місті Луцьку. Серед згорілих будівель в ньому названо “монастир ордену Сестер милосердя”³¹². Нагадаємо, що А. Войнич називав 1829 р. часом запрошення до Луцька шариток, а О. Прусевич називав цей рік датою заснування монастиря. У документі від 19 січня 1834 р. “*Департамента духовных дел иностранных исповеданий*” знаходимо уточнення цих відомостей: “...а прежний дом Луцкой кафедры уступлен капитулом безвозмездно в пользу Института ведения Сестер Милосердия, призревающего больных, нищих и сирот. Существование сего Богоугодного заведения с его фундашем, высочайше утверждено, по положению комитета Г. Г. Министров 9 декабря 1830 года”³¹³. Тобто, А. Войнич і О. Прусевич за дату заснування монастиря прийняли рік звернення К. К. Цецішовського до царя за дозволом на це заснування. Згадка ж про луцький монастир сестер милосердя 30 серпня 1803 р. поки що залишається нерозгаданою загадкою, якщо врахувати, що дозвіл на їх перебування отримано лише в кінці 1830 року. Адже шариток раніше цієї дати в Луцьку не повинно було бути. Необхідність їх запрошення до Луцька була викликана смертю у 1829 р. Юзефи Поляновської, справу якої не було кому продовжувати. Згаданий в документі 1830 р. дім кафедри перейшов до сестер милосердя.

У звітах державних відомств про наявність у Луцьку учбових закладів “Институт сестер милосердия” згадувався разом з “*римско-католической духовной семинарией*”³¹⁴, які, як видно з такого сусідства, знаходились в одному будинку. Ці заклади на 1838 р. належали до найбільших у місті.

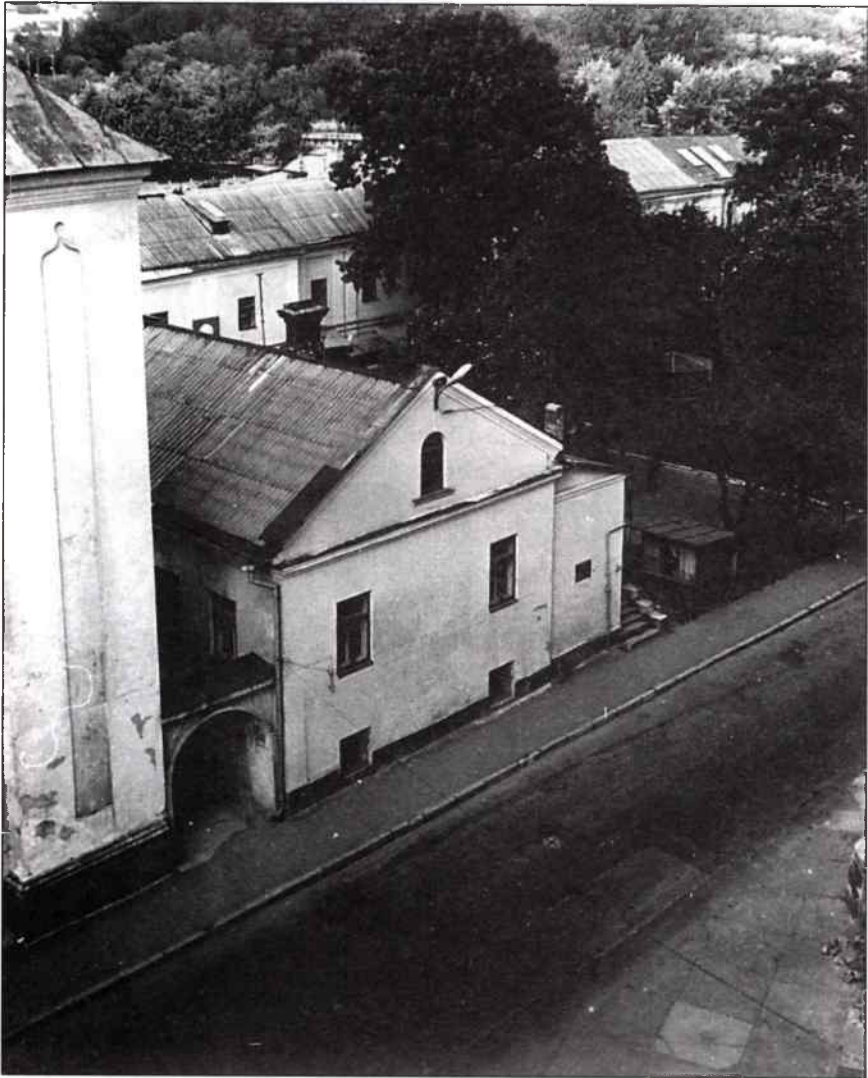
1864 рік, який називався роком скасування монастиря шариток, був загрозливим не лише для цього монастиря, але й для багатьох інших закладів і пам’яток Луцька. З пояснювальних документів до розробленого цього року генерального плану міста

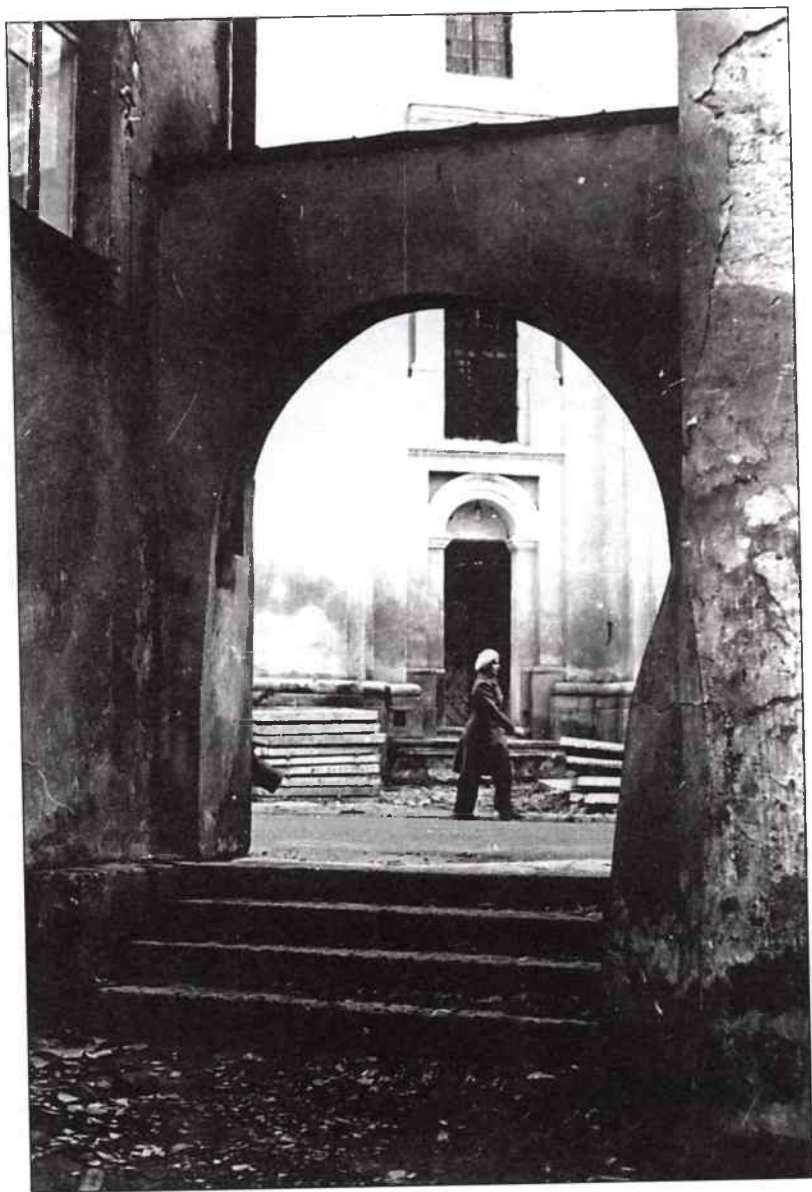
³¹² Луцьку 900 років 1085–1985: Збірник документів і матеріалів. – К.: Наукова думка, 1985. – С. 45–46. З посиланням на фонди Державного архіву Житомирської області.

³¹³ Російський державний історичний архів у Санкт-Петербурзі. – Фонд 797. – Опис 4. – Справа 15956. – Арк. 39.

³¹⁴ Луцьку 900 років 1085–1985: Збірник документів і матеріалів. – К.: Наукова думка, 1985. – С. 47. Документ від 21 вересня 1838 р.

55. Дзвіниця і капітул з двором, де стояв костел Св. Трійці. Фото Б. В. Колоска
1989 р.

56. Вид з двору за дзвіницею на костел єзуїтів – нині кафедральний.
Фото Б. В. Колоска 1978 р.

дізнаємося, що урядовцями були “предназначены к сломке”: “ворота древней крепости с башнею, здания Бонифратского монастыря, здания Васильянского монастыря, здания Кармелитского монастыря и колокольня кафедрального костела...”³¹⁵.

Запис у рукописі “Опис міста Луцька і Волині”: “В тих мурах тепер знаходяться Панни Шаритки” дає нам змогу уточнити час його написання. Збігнев Ревський визначив хронологічні рамки рукопису – 1827–1831 роки³¹⁶. Ми маємо підстави звузити ці рамки до 1830–1831 рр.

У розглянутих нами планах міста відмічалось, що “Монастир Сестер Милосердя” знаходився в західній половині П-подібного в плані будинку. Нині вона має адресу вулиця Кафедральна № 17, Саме ця його частина належала римо-католицькій кафедрі до її переселення в приміщення скасованого єзуїтського ордену, яке відбулося протягом 1781–1787 років³¹⁷.

На правій, східній, половині П-подібного будинку, що має адресу вул. Кафедральна, 19, висить охоронна дошка з написом “Пам’ятник архітектури Монастир шариток XV–XVII ст.”, який відповідає запису в “Доповненні до списку пам’яток архітектури Української РСР, що перебувають під охороною держави”, затвердженому постановою Ради Міністрів УРСР від 6 вересня 1979 р. № 442. Отже, дошка висить не на тій половині будинку, де знаходився монастир. В історії будівництва західної половини будинку, шаритки, крім свого тимчасового перебування в ньому, також не відіграли помітної ролі. Тому назва “монастир шариток” для цієї архітектурної пам’ятки є не тільки невдалою, а й помилковою. Насправді історія походження пам’ятки має набагато складніша.

Візуально можна встановити, що вона складається з кількох двоповерхових різночасових блоків. Ознаками цього є їх різна ширина, відмінність форми віконних та дверних прорізів, де-

---

³¹⁵ Луцьку 900 років 1085–1985: Збірник документів і матеріалів. – К.: Наукова думка, 1985. – С. 47. Документ від 21 вересня 1838 р.

³¹⁶ Rewski Z. *Nieznane źródło do dziejów Łucka // Znicz.* – 1936. – N 11. – S. 144.

³¹⁷ Колосок Б. В. *Історіографія будівництва луцького комплексу єзуїтів // Архітектурна спадщина України.* – К., 1994. – Вип. 1. – С. 100.

57. Капітул, дзвіниця і костел єзуїтів. Фото Б. В. Колоска 1998 р.

коративних елементів, характер мурування, характер склепінь тощо.

Блок № 1, що біля дзвіниці, викладено з найстарішої в Луцьку пальчатої цегли розміром $(29-30) \times (14,5-15,5) \times (8-9)$ см, що датується XIV ст. – початком мурування Верхнього замку. Він має лише зовнішні несучі стіни, що давало змогу мати в ньому єдине приміщення розміром в плані $6,5 \times 28$ м. Завдяки оголеним від тиньку фрагментам мурування бачимо з боку вулиці на фасаді арки давніх віконних і дверних прорізів, які через ріст культурного шару опинились під землею.

Перпендикулярний до нього блок № 2, відомий з опису Луцького замку 1552 р. як “дом костельний мурований”, теж в нижній західній частині, де можна поміряти цеглу, викладений із цегли вже названих розмірів. На рівні підлоги другого поверху є дещо відмінна цегла – розміром $30 \times 12 \times 10$ см, викладена готичною в’язю. В підвальній частині споруди є стрілчасті готичні прорізи, що підтверджує давність споруди. Досить довгий період

ужитку готики на Волині (з середини XIII до середини XVI ст. і навіть пізніше) не дає змоги використати цю стилістичну ознаку для уточнення датування блока. Потрібно також впевнитись, що цегла не була використана повторно з іншої споруди. Внутрішній простір блоку поділений повздовжніми і поперечними стінами на кілька приміщень. З півночі до рогу блоку примикає похиле з одного боку приміщення, яке ідентифікується завдяки іконі св. Ігнатія середини XVIII ст. як залишки вежі огорожі комплексу кафедральних споруд. За цеглою вежа датується XVIII століттям. У 1996 р. під час досліджень приміщень нижнього ярусу цього блока працівниками Луцького державного історико-культурного заповідника в північно-західному куті П-подібного будинку був виявлений криволінійний в плані канал, вимурований під приміщеннями цеглою розміром $36 \times (15-16) \times (6-7)$ см, що датується XVIII ст. Досліджено надто короткий відтинок цього каналу, що не дає змоги пов'язати його з тим, який мав проходити на віддалі від будинку і згадуваним у візитах 1784–1785 рр.

Третій блок вужчий від другого і є продовженням його в східному напрямку. Він закінчується там, де в 1545–1552 рр. знаходилась дерев'яна Пінська вежа³¹⁸. Тепер на її місці бачимо муровану вежу, що виступає п'ятьма стінами з тіла блоку. Розміри цих стін у плані відповідно $2,2-2,53-2,3-2,-2,1$ м. Характер готичного мурування зі вставками поперечників перепаленої зеленкуватої цегли є подібним до ужитого на північно-західному пряслі Окольного замку з готичним орнаментом. Однаковим є і розмір цегли вежі та вказаного прясла – $(27,5-28) \times (12-2,5) \times (7-8,5)$ см. Про цю муровану вежу не згадується в описах замку 1545–1552 років. Проте напрошується пов'язати її з часами Ю. Хвальчевського, який планував, як пам'ятаємо, замінити дерев'яну Блудівську вежу Окольного замку на муровану. Задум, який не підтримали на чужій території, йому легше було здійснити на власній. Блок має по чотири анфіладні приміщення на кожному поверсі. Підвальні камери розміром у плані близько

---

³¹⁸ Памятники, изданные Временною комиссиею для разбора древних актов. – К., 1859. – Т. 4. – Отд. 2. – С. 76; Архив Юго-Западной России, издаваемый комиссиею для разбора древних актов, состоящей при Киевском, Подольском и Волынском Генерал-Губернаторе. – Ч. 7. – Т. 1. – К., 1886. – С. 157.

58. Західний фасад капітулу з залишками вежі, яку бачимо на іконі св. Ігнатія.
Фото Б. В. Колоска 1978 р.

3,45×3,75 м мають півциліндричне склепіння. Стіна з двору прикрашається трьома парами викладених з цегли і отинькованих пілястр.

Три описані блоки вже два століття відділяються від другої половини пам'ятки і двору при ній огорожею, що і нині поділяє двір на дві половини.

Четвертий блок, що є продовженням другого і третього, має по дві кімнати на кожному поверсі, розділені сходовою кліткою. Його північна, підперта контрфорсами, стіна має в плані згин, що обумовлений зміною напрямку оборонної стіни Окольного замку. Кімнати мають плоскі перекриття. Трьохосьова композиція блоку формується ордерним декором з пілястр. Ними виділена його середина зі сходовою кліткою та виступаючий за рахунок різної ширини блоків південно-західний кут. Симетричність композиції

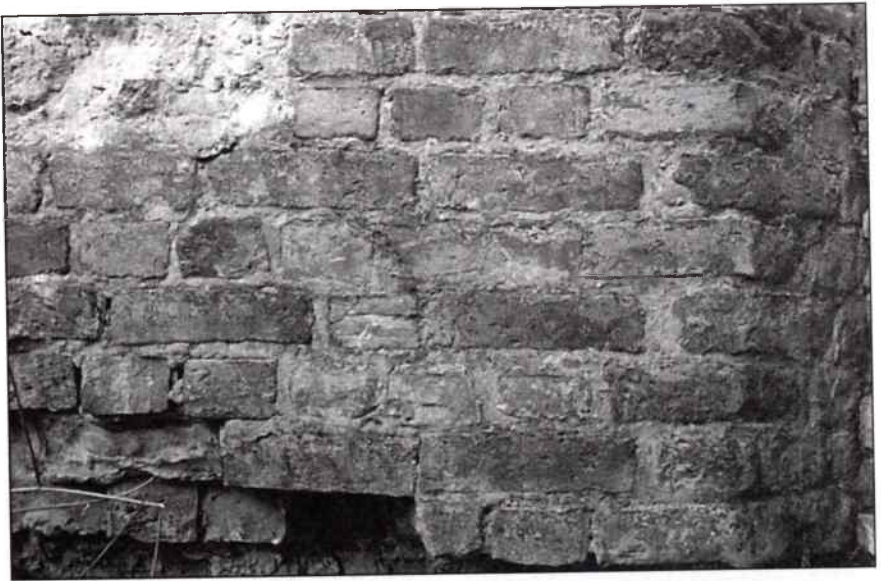
порушується в східній її частині, куди примикає наступний блок. Вікна першого поверху обрамлені лиштвами з так званими вухами. На другому поверсі вікна західної частини блоку мають прямокутні лиштви – наслідок переробок та ремонтів.

Завершує П-подібну композицію плану пам'ятки блок № 5, що примикає до четвертого під кутом 96° . Відхилення при примиканні від прямого кута є одним із свідчень на користь того, що п'ятий блок вже існував, коли виникла потреба включити його в загальний П-подібний комплекс. Ця думка підтверджується аквареллю К. Войняківського,³¹⁹ яка датується 1797 роком³²⁰. Художник застав блок № 5 ще тоді, коли існував його північний торцевий фасад. Звертає на себе увагу фігурний бароковий фронтон з волотами, яким він завершувався. На гребені даху, за коминами, біля самого правого краю акварелі, бачимо главку (сигнатурку). Вона може вказувати на наявність в будинку каплиці. З малюнка важко зрозуміти, скільки поверхів мав цей блок. Враховуючи наявність в цьому місці схилу, можна навіть думати, що на акварелі ми бачимо один поверх з високим цокольным поверхом з боку Глушця. На це ніби вказує один ряд вікон. Про відносно давнє походження блока нібито свідчать склепіння першого поверху. Вони хрещаті і мають такий самий профіль гуртів, як в приміщеннях єзуїтського колегіуму або в будинку по вул. Драгоманова, 4, що за цеглою датується XV–XVI століттями. Проте в останньому випадку не відомо, чи тиньк стелі зі своерідним профілем гуртів також належить до того ж часу. Тиньк в колегіумі єзуїтів міг поновлюватись після пожежі 1789–1781 років. Підвал блока викладено цеглою $30 \times (14,5-16) \times (6,5-8)$ см, що має досить значні коливання товщини. Якби ця цегла мала сліди пальців на постільному боці, то залежно від її товщини можна було б датувати в межах XIV–XVII ст. До речі, датована 1724 р. цегла з сусіднього Луцьку Забороля мала розміри $29 \times 14 \times 8$ см, що відповідає деяким зразкам з цього блоку. Цегла на рівні першого поверху має розміри $(30-31) \times (14,5-15,5) \times (7-7,5)$

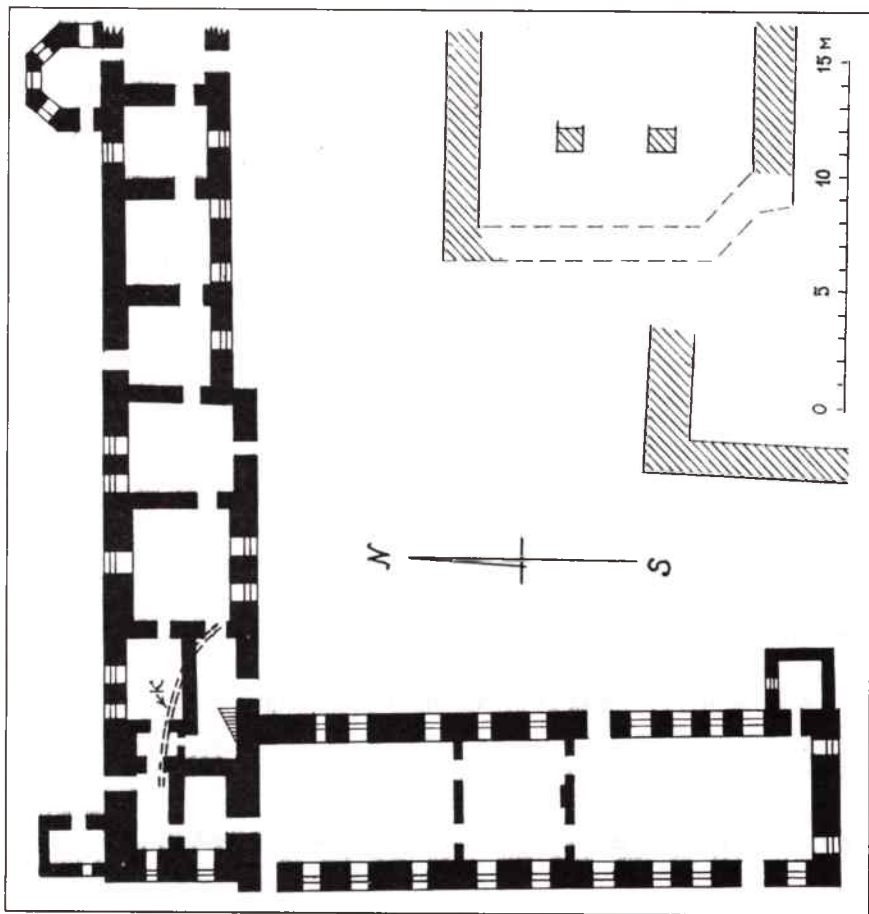
³¹⁹ *Ziemia*. – 1937. – № 11–12. – S. 115.

³²⁰ У 1795 р. були виконані й інші акварелі К. Войняківського, наприклад, фігура Скорботного Христа на фоні Луцького замку. Див.: Rewski Z. *Nieznanie źródło do dziejów Łucka* // *Znicz*. – 1936. – N 11. – S. 148.

59. Мурування п'ятигранного північного ризаліту П-подібного в плані будинку – залишки муруваної вежі Окольного замку (?). Фото Б. В. Колоска 1998 р.

а $29 \times 14,5 \times (6,5 - 7,5)$ см. Трапляються рядки з розміром цегли $29 \times 14 \times 10,5$ см та вкраплення тесаного каменю з розміром сторін $(14 - 20) \times 15$ см. Деякі камені мають сліди кіптяви. Це вказує на повторне їх використання з якоїсь іншої споруди. Такою спорудою, найвірогідніше, був костел Св. Трійці, що стояв поруч і згорів 1781 року. Ці закопчені камінні блоки поки що можуть бути єдиним підтвердженням літературних вказівок на будівництво костелу Св. Трійці з тесаного каменю. Якщо це камені з сусіднього згорілого костелу, то ця обставина допоможе датовати будівництво блока № 5. Наявність на стінах тиньку не дозволяє судити про кількість вкраплень каменю та потовщеної цегли. На рівні перекриття стіни стягнуті металевими тяжами, а над вікнами першого поверху в мурах влаштовані розвантажувальні трикутники. Однозначних ознак різночасового зведення першого і другого поверхів не помітно. Це єдиний блок, який має коридори. Вони розміщені з зовнішнього східного боку на обох

60. Схематичний план першого поверху капітулу та монастиря шариток – західної частини П-подібного в плані будинку з імовірними фундаментами костелу Св. Трійці в його дворі, що виявлені методом біолокації. *Опрацювання Б. В. Колоска.*

поверхах. Шість кімнат блока на першому поверсі та кілька на другому виходять у двір. Другий поверх має плоскі перекриття, тому кількість кімнат досить легко міняти залежно від потреб. Сходові клітки знаходяться в північному кінці блока. Декор його фасадів подібний до ужитого на сусідньому четвертому блоці. Можливо, що в цьому варіанті він з'явився при завершенні осно-

вних добудов цих двох останніх блоків. Тиньк не повторює усіх профілів цегли, що під ним.

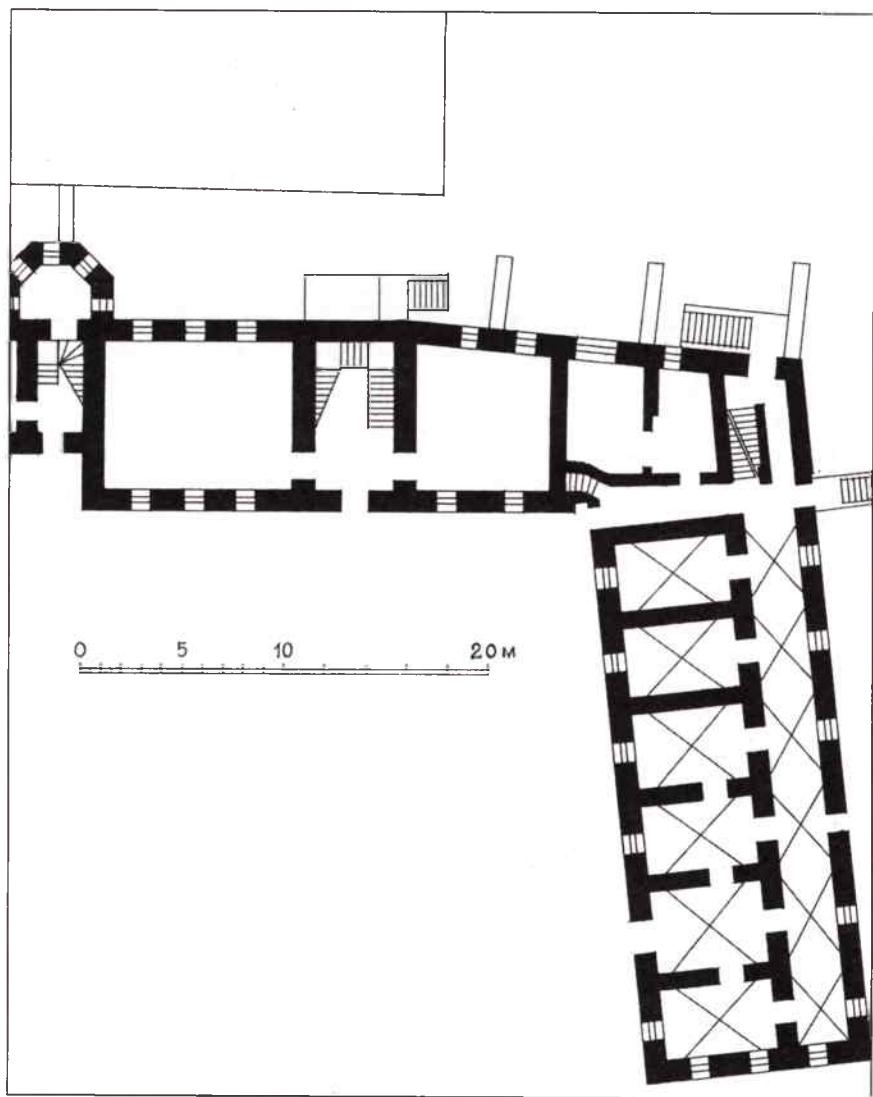
Врахування особливостей розпланування кожного блока та розподіл будинку на дві половини за приналежністю до різних господарів (східна половина була вимурована капітулом для Державної едукативної комісії взамін приміщень колишнього ордену єзуїтів) дозволяє визначити місцезнаходження деяких відомих з літератури закладів. Виходячи з наявних даних, найпростіше це зробити для школи на чотири класи, збудованої за угодою з едукативною комісією в 1780–1781 роках. Їй добре відповідає блок № 4 з чотирма просторими кімнатами, що мають освітлення з двох боків. Нині в блоці № 4 знаходяться швейні цехи.

Виникає питання, чому 1785 р. знову за угодою з тією ж едукативною комісією довелось виставляти шкільний будинок “*наново*”? Поясненням може бути вже згадувана нами вимога едукативної комісії поділити вже існуючий мурований дім на чотири зали для розміщення в ньому школи³²¹. Вказаний задум, очевидно, виявився невдалим, і для школи довелось вимурувати нове приміщення, а саме блок № 4.

Очевидно, що згадані покої на 7 професорів знаходились на першому поверсі блока № 5. Цю резиденцію для професорів названо в люстрації Волинського воеводства 1789 р. першою після садиби луцького хорунжого Гулевича. З тексту звіту Державної едукативної комісії за 1781 р. відомо, що помешкання для професорів, як і школи, вимуровано за угодою з цією комісією. Схоже, що “*новий мурований поверх*” колегіуму, про який говориться в звітах едукативної комісії, був другим поверхом цього блока. У ньому ж в 1789 р. едукативна комісія могла відкрити конвікт з трьох кімнат для бідних шляхетських дітей. Імовірна каплиця в блоці № 5 могла призначатися для професорів або конвікту, тому що студентам каплиця була виділена в кафедральному костелі. На другому поверсі тепер адміністративні приміщення Волинського виробничого комбінату Всеукраїнської музичної спілки, а на першому – ресторан “Корона Вітовта”.

---

³²¹ *Słownik geograficzny królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich.* – Warszawa, 1884. – Т. 5. – S. 787.

61. Схематичний план першого поверху академічної школи з колегіумом для мешкання професорів – східної половини П-подібного в плані будинку. *Опрацювання Б. Колоска.*

Якщо буквально розуміти вислів Бернардинського Аноніма про те, що “*кафедральний костел вимуровано луцьким єпископом на тому плаці, де тепер повітові школи*”³²², та згадати про вкраплення блоків білого тесаного каменю в мури “*мишкання для професорів*”, то мурування цього блока доводиться віднести на час після пожежі костелу 1780–1781 років. Креслення О. Синозацького з В. Тисейком все ж, як ми бачимо, дозволяє розмістити костел поруч з блоком № 5.

Як вже зазначалось, з кінця XVIII до початку XX ст. в східній половині будинку знаходились навчальні заклади, які з часом міняли свій статус: академічна, повітова, міська школи, повітове училище, гімназія. У 1841 р. у Луцькому дворянському училищі вчителем російської мови працював відомий український письменник Пантелеймон Олександрович Куліш, автор “*Чорної ради*”. За розпорядженням попечителя Київського учбового округу він займався упорядкуванням книг, які надійшли в бібліотеку після конфіскації їх в учасників польського повстання 1830–1831 років³²³. А Микола Степанович Самокиш (25.10.1860–18.01.1944 рр.) сімнадцятирічним хлопцем приїхав з Ніжина до Луцька, щоб готуватись тут у чудовій бібліотеці Луцького міського училища до вступу в петербурзьку Академію мистецтв, в якій він навчався в 1879–1885 рр. і згодом прославив себе як художник.

Після переселення кафедри в приміщення єзуїтів у західній половині будинку (блоки 1–3) знаходилися шпиталь св. Лазаря, заклади Юзефи Поляновської, а потім, до 1864 чи 1866 р., монастир сестер милосердя.

Блок № 2, будівництво якого велось при Ю. Хвальчевському, і який відомий з документу 1552 р. як “*дом костельний мурований*”, був резиденцією для місіонерів або отців, про яку написано в рукописі Бернардинського Аноніма “*Опис міста Луцька і Волині*” та в Ю. Крашевського. За люстрацією 1789 р. це має бути “*давніша резиденція для каноніків*”. Якщо довіряти зга-

---

³²² Rewski Z. *Nieznane źródło do dziejów Łucka*. – Znicz. – 1936. – N 11. – S. 145.

³²³ Грушка С. *Його істинна святиня* // Волинь: Всеукраїнський суспільно-політичний, літературно-мистецький часопис. – Луцьк, 1997. – № 3. – С. 144.

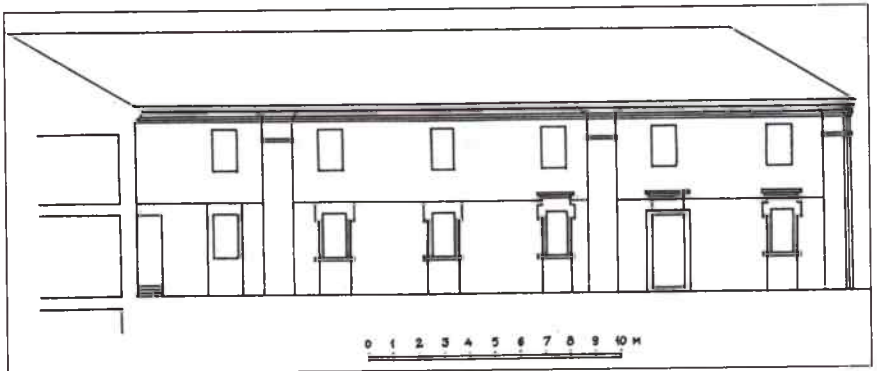
62. Східна частина П-подібного в плані будинку з охоронною дошкою з написом "Пам'ятник архітектури УРСР Монастир шаріток XV–XVII ст.". Насправді – академічна школа і колегіум для мешкання професорів. Фото Б. Колоска 1974 р.

63. Двір академічної школи і колегіуму для професорів. Фото Б. В. Колоска 1998 р.

64. Південний і східний фасади колегіуму для мешкання професорів. Фото Б. В. Колоска 1980 р.

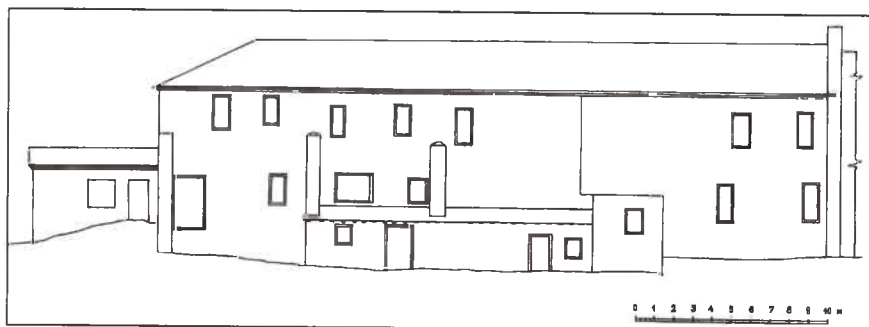
65. Академічна школа і колегіум для мешкання професорів. Західний фасад.

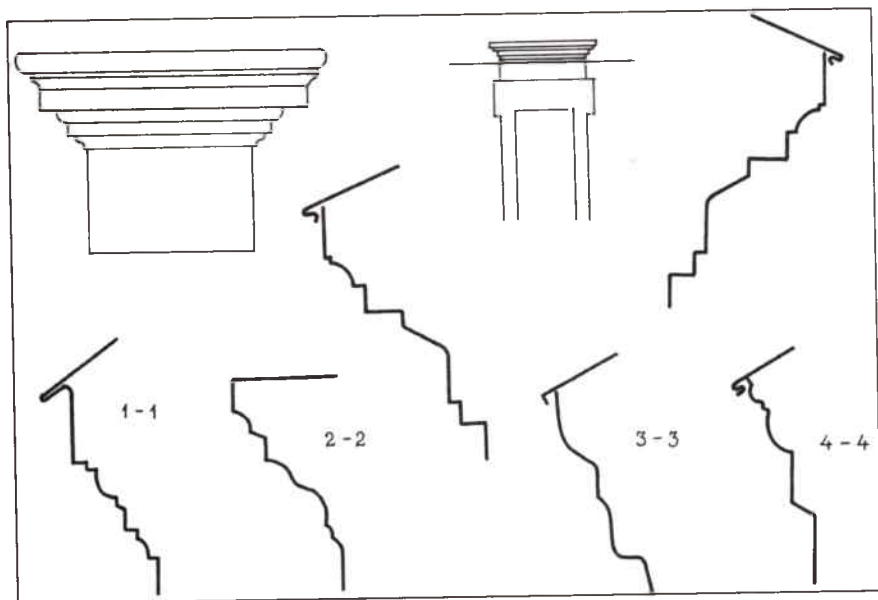
66. Академічна школа і колегіум для мешкання професорів. Східний фасад.

67. Академічна школа і колегіум для мешкання професорів. Південний фасад.

68. Академічна школа і колегіум для мешкання професорів. Північний фасад.

69. Академічна школа і колегіум для мешкання професорів. Архітектурні деталі, профілі.

дуваній іконі св. Ігнатія, то слід вважати, що в середині XVIII ст. цей блок був зруйнованим; стояв він в руїнах, як вже згадувалось, і в 1865 р.

Блок № 3, як добудова до блока № 2, міг використовуватися для проживання каноніків і учнів кафедральної школи.

Найбільш загадковим є блок № 1. За розташуванням і давнім муруванням, зокрема уживаною цеглою, він також підпадає під назву "*давніша резиденція каноніків*". Тут могла бути канцелярія єпископства. Відсутність згадки про цю споруду в описах Луцького замку 1545 і 1552 рр. ще не означає її відсутності в більш ранні часи. Згадаймо про виділення в Римі коштів в 1455 р. на мурований монастир у Луцьку, а також про Бернарда Мацейовського, котрий спорудив канцелярію і будинок вікарія, про схожий на монастир дім єпископа Павла Волицького. Через значні перебудови цього блока без ретельних досліджень важко уявити, як повісно він міг виглядати і яким тоді було його призначення.

Нині на використання західної половини П-подібного в плані будинку вказують таблички, що прикріплені на вуличному фасаді блока № 1: “Спархіяльне управління римо-католицької церкви в Луцьку”, “Мальтійська служба допомоги”, “Парафіяльна канцелярія”, “Читальний зал”, “Аптека”.

Знаходячись у північній частині Окольного замку і домінуючи тут разом із сусідньою дзвіницею композиційно, П-подібний в плані будинок, що розглядається, був і залишається одним з найважливіших архітектурних комплексів Луцького державного історико-архітектурного заповідника.

Отже, формально на державному обліку пам’яток архітектури знаходиться східна половина П-подібного в плані будинку, що має адресу вул. Кафедральна, 19. Вона складається з відносно давнішої й новішої частин. Новіша, за документами, була завершена в 1785 р., але датування обох частин ще потребує уточнень. Західна половина цього будинку, що має адресу вул. Кафедральна, 17, ховає в своїх стінах найдавніші сліди будівельної діяльності римо-католицької кафедри в Луцьку поряд з залишками самого кафедрального костелу Св. Трійці. Потрібно повернути будинку його давні назви.

ПРОБЛЕМА ДОМУ ГУЛЕВИЧА ТА БУДИНКУ № 31 ПО ВУЛ. БРАТКОВСЬКОГО

Опубліковане Є. Крижанівським повідомлення з “*Репорту Пресвітлої Комісії Освіти про генеральний огляд в 1789 р. шкіл*” про будинок Гулевича, збудований в безпосередній близькості до школи,³²⁴ ставить завдання з’ясувати його місцезнаходження і дальшу долю. Це важливо хоча б тому, щоб підтвердити або виключити участь Гулевича в будівництві існуючої нині споруди за адресою вул. Братковського, 31, відомої як “Анеліка”.

---

³²⁴ Грушка Є. *Його істинна святиня* // Волинь: Всеукраїнський суспільно-політичний, літературно-мистецький часопис. – Луцьк, 1997. – № 3. – С. 144.

70. Вул. Братковського, 31. Анеліка, пізніше капітул. Фото Б. В. Колоска 1986 р.

У своєму рапорті від наступного 1790 р. Едукаційна комісія не оминула знову згадати про будинок Гулевича. Цього року “*dworek*” вже знаходився на віддалі не в три лікті, а “*ледве в один*”. Важливою є вказівка на те, що в 1790 р. він був дерев’яним. Тоді дім затіняв значну частину collegii (в 1789 р. мова йшла про школу), загрожував пожежею і перешкоджав людям, які в ньому мешкали. Громада просила Комісію знайти юридичну можливість його знесення або купівлі з тим, щоб використати матеріал на будівництво господарських споруд у дворі громади³²⁵. Вже наступного року Комісія зазначила, що в прилеглому до collegii будинку Гулевича згоріла частина даху, а це підтверджувало його небезпечність для шкільного будинку³²⁶.

³²⁵ Raporty Szkoły Głównej Koronnej o generalnych wizytach szkół Komisji Edukacji Narodowej 1787–1793. – Wrocław–Warszawa–Kraków–Łódź–Gdańsk: PAN, 1981. – S. 138.

³²⁶ Там же.

За прийнятим в розділі “Монастир шариток чи...?” поділом П-подібного в плані будинку на блоки, школам відповідає блок № 4, віддалений від “Анеліки” в найвужчому місці на близько 2,75 м, а колегії – блок № 5. Беручи це до уваги, а також враховуючи різну віддадь до описуваних будівель в рапортах від 1789 і 1790 рр., можна припустити, що мова в них йде про різні будинки Гулевича.

З люстрації Волинського воєводства 1789 р. довідуємося про розташування мастки Гулевича стосовно школи. Ревізор пере-лічували власність в такому порядку: “1. *Zamek J. Kroll. Mosci.* 2. *Dworek z placem J.W. Hulewicza Chorążego Łuckiego.* 3. *Rezydencye Dawnieysza dla kanoników.* 4. *Aptyka J.m. Pana Żółtowskiego do katedry łacińskiej należąca*”³²⁷. Отже, на цьому відрізку їх шляху ревізори рухались зі сходу на захід, а володіння Гулевича знаходились між Верхнім замком і “давнішою резиденцією для каноніків”. Нею названо весь комплекс споруд між плацом Гулевича і аптекою.

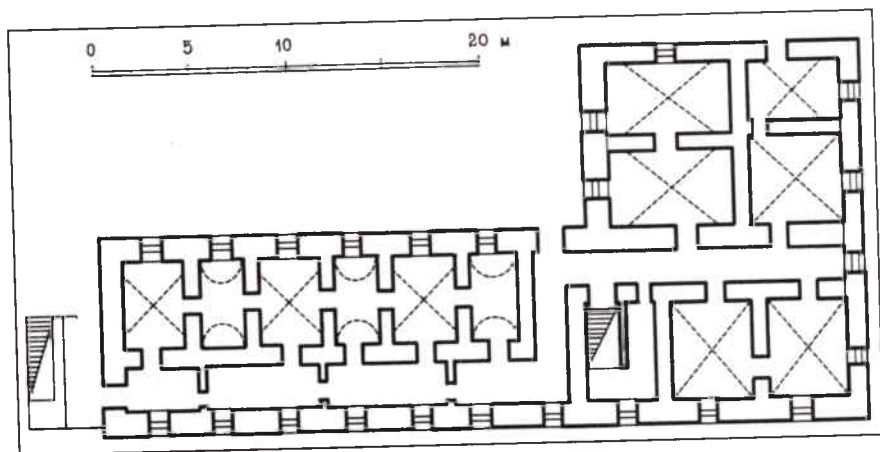
Плани міста Луцька уточнюють розташування будинку Гулевича. Його земельні володіння в цій частині Луцька фіксує план 1795 р., на якому біля Ворітної башти Верхнього замку бачимо будинок під № 9: “Дом каменной Гулевича”³²⁸. Цей будинок зберігся і тепер має адресу вул. Кафедральна, 23. На цьому ж плані на схід від П-подібного будинку, відомого як пам’ятка архітектури “Монастир шариток”, поруч з ним, показано дерев’яну споруду такої ж довжини, як його східне крило. Нею, безумовно, і є “*drewniany dworek j.p. Hulewicza chorążego łuckiego*”,³²⁹ що затіняв значну частину collegii. Цей *dworek* фіксують усі плани першої половини XIX століття. Спочатку він зображується дерев’яним, а потім, наприклад на планах 1837 і 1839 рр., – мурованим на рівні з найважливішими спорудами

---

³²⁷ Lustracja wojewodstwa Wołyńskiego t.j. powiatów Łuckiego, Włodzimierskiego i Krzemienieckiego przez lustratorów powiatowych r. 1789 expediowana. – AGAD. – ASK – XLVI – 20. – К. 3.

³²⁸ Російський державний військово-історичний архів. – Фонд ВУА. – Спр. 22130.

³²⁹ Raporty Szkoły Głównej Koronnej o generalnych wizytach szkół Komisji Edukacji Narodowej 1787–1793. – Wrocław–Warszawa–Kraków–Łódź–Gdańsk: PAN, 1981. – S. 138.

71. Вул. Братковського, 31. Анеліка, пізніше капітул. План першого поверху. Опрацювання Б. В. Колоска.

міста³³⁰. Дещо коротшим він стає на планах 1854³³¹ і 1855 рр.³³² і зникає на кресленнику “План Волинської губернії города Луцка настоящего положения онаго съемки 1862 г.”³³³. Пізніші плани міста, котрі супроводжувались описом власників споруд, вже не пов’язували будинок поруч з Верхнім замком з Гулевичами. Під час зйомки “Плана Волинської губернії города Луцка настоящего положения онаго съемки 1862 г.” він належав поміщику Обницькому. Приблизно в той же час, у 1856 р., знаходимо великі земельні ділянки дворянина Адама Ігнат’єва, сина Гулевича, на передмісті Луцька, поруч з Бернардинським монастирем³³⁴.

Через обмеженість наявних фактів залишається дилема, куди ж віднести згадку про будинок Гулевича за 1789 р. – до “Анеліки” чи до дерев’яного будинку з рапорту 1790 року. До “Анеліки” заважає її віднести порівняно велика різниця в описаній і фактичній віддаль від неї до школи (3 і більше 4 локтів), а до дерев’яного будинку – ще більша різниця у віддільях (3 і 1 лікті) та різне сусідство (школи і колегія).

³³⁰ РДВІА. – Ф. 349. – Оп. 19. – Спр. 1401, 1406.

³³¹ РДВІА. – Ф. 349. – Оп. 19. – Спр. 1473, 1470.

³³² РДВІА. – Ф. 349. – Оп. 19. – Спр. 1460.

³³³ РДВІА. – Ф. 1293. – Оп. 166. – Спр. 46.

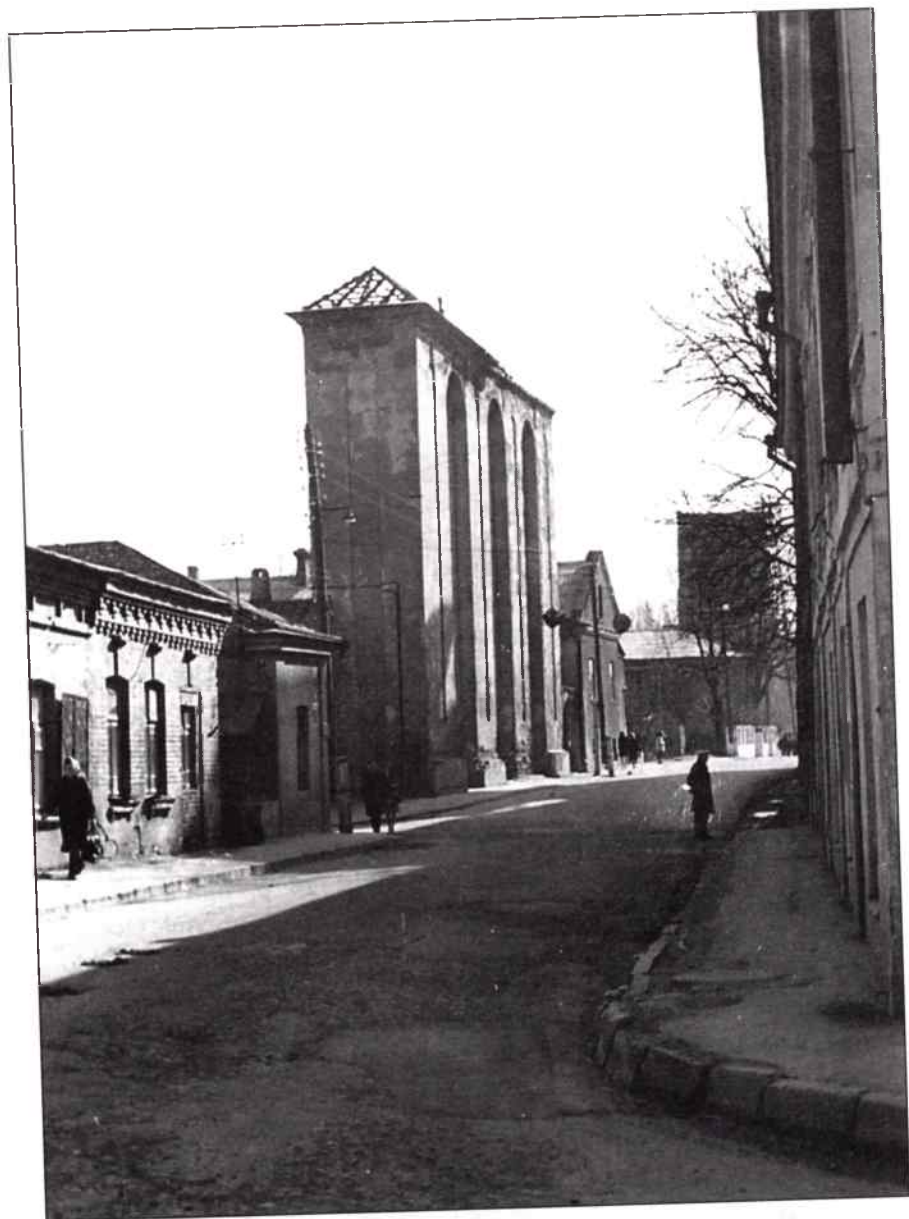
³³⁴ Державний архів Житомирської області. – Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 277.

Отже, в “*Raportach Szkoły Głównej Koronnej...*” за 1790 р. говориться про дерев'яний будинок луцького хорунжого Гулевича, який був споруджений ним вздовж східного рамена (блока № 5) П-подібного в плані будинку. У ньому мешкали невідомі нам люди. Сам Гулевич мешкав наприкінці XVIII ст. в існуючому нині будинку поруч з Верхнім замком за сьогоднішньою адресою вул. Кафедральна, 23. Причетність Гулевичів до спорудження будинку по вул. Братковського, 31 потребує додаткових обґрунтувань.

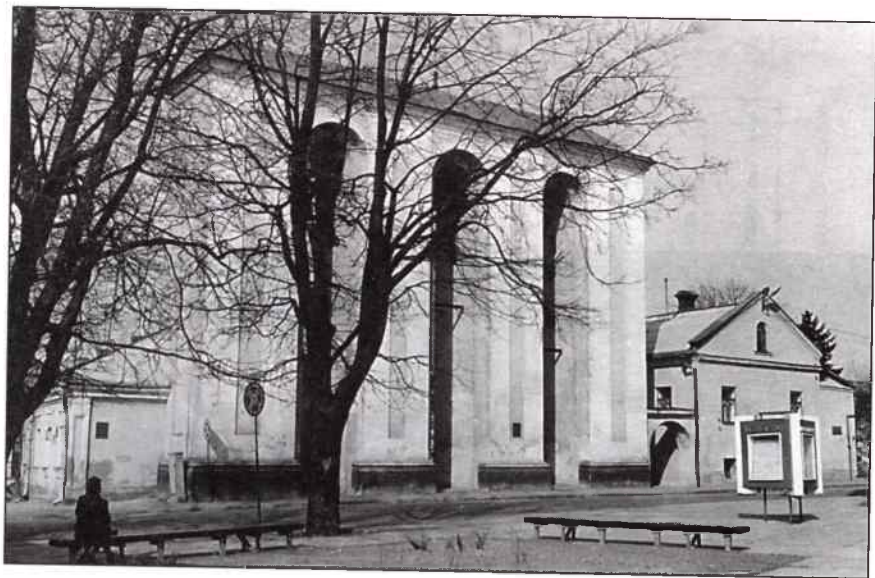
КОРОТКІ ДОВІДКИ

ДЗВІНИЦЯ

Пам'ятка архітектури державного значення. Охоронний № 77/2. Знаходиться перед головним фасадом колишнього костелу єзуїтів. Витягнута вздовж вул. Кафедральної з заходу на схід. Західний пілон є частиною стіни колишнього будинку аптеки (вул. Братковського, 35), що примикає до нього з півночі. Східний пілон з'єднаний аркою з “Монастирем шариток”. Вірогідно, дзвіниця зведена після пожежі костелу 1724 р. при єпископі С. Рупневському під керівництвом архітектора Матеуша Осецького († 29 липня 1741 р). Її дзвони відзначались надзвичайно привабливим звучанням. Реставрувалась в 1936–1939 рр. під керівництвом волинського консерватора Збігнева Ревського. Тоді вона була отинькована із застосуванням золотистого кольору піску. У 1960 р. ураганом зруйновано червоний черепичний дах. Реставрувалась за проектом М. М. Говденко в 1970–1971 рр., коли був замінений тиньк, а покрівля виконана з жерсті. У 1996 р. (до 11 жовтня) виконано ремонт із заміною тиньку, його пофарбуванням та влаштуванням дзвонів.

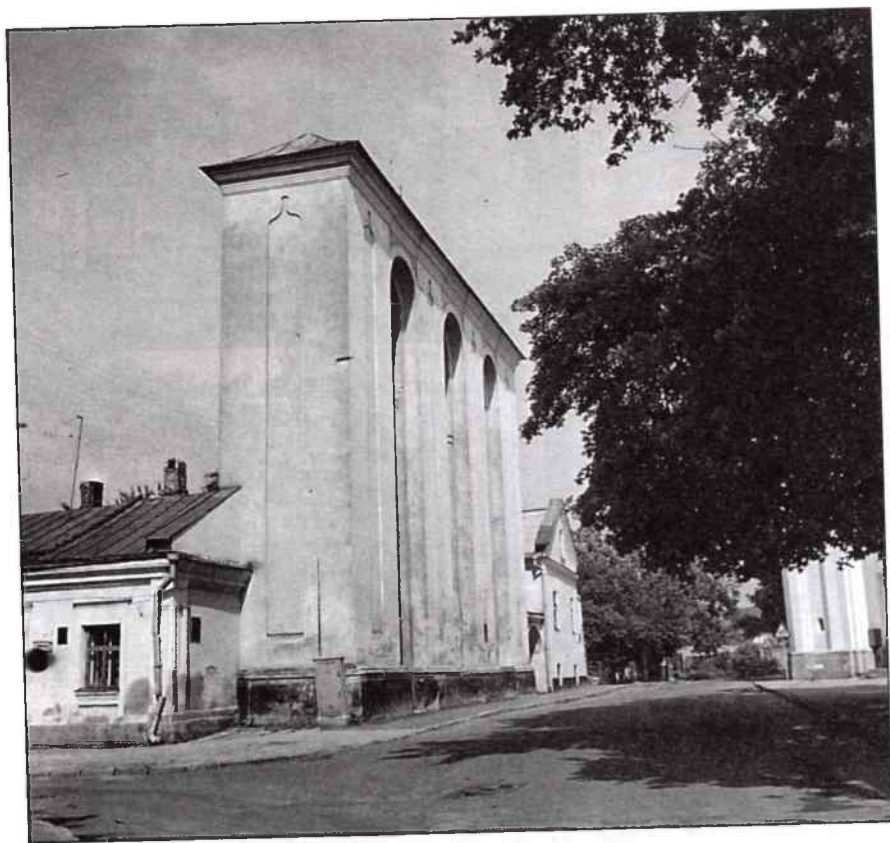

72. Вулиця Кафедральна. Вигляд у бік Верхнього замку. Фото Б. В. Колоска
1969 р.

73. Дім при дзвіниці, дзвіниця, капітул. Фото Б. В. Колоска 1984 р.

Складається з чотирьох хрещатих у плані пілонів, об'єднаних зверху півциліндричними арками, цегляна, тинькована, з вальмовою металеву покрівлю. У двох східних пілонах містились кручені сходи. Фасадні площини пілонів декоровані вузькими мілкого заглиблення нішами, кількоподібне завершення яких увінчано кружечками. П'ять арок з'єднані парами дерев'яних брусів. Нижче розміщені два (у східному прольоті три) яруси металевих опор для дзвонів. У плані має габарити 20,66×3,71 м, висоту – 13,75 м. На зондажі можна побачити досить оригінальний тип мурування, відмінний від рядового включенням у кожний рядок четвертинок цеглин. Розмір цегли (29–30,32)×(14,5–15)×(6–8) см.

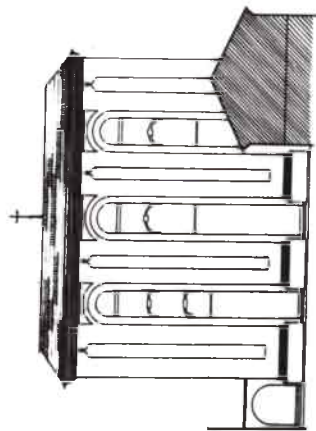

74. Ріг вулиць Братковського і Кафедральної. Фото Б. В. Колоска.

ПАМ'ЯТНИК АРХИТЕКТУРИ 1559 РОКУ

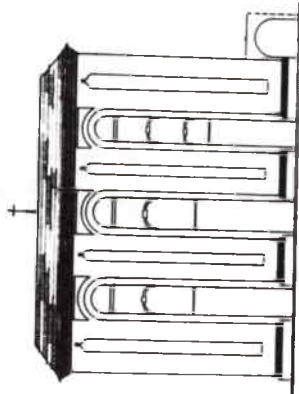
ЗВОННИЦА МОНАСТЫРЯ ИЕЗУИТОВ В С.ЛУЦКЕ

ПРОЕКТ РЕСТАВРАЦИИ

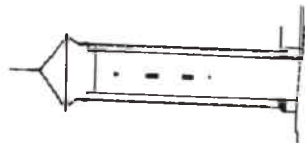
СЕВЕРНЫЙ ФАСАД

АС-В 1:100

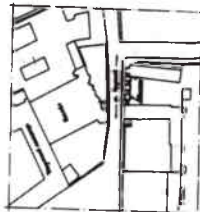
ЮЖНЫЙ ФАСАД

АС-В 1:100

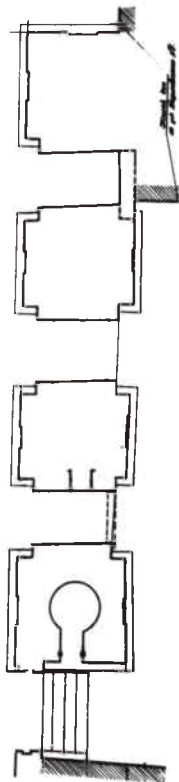

РАЗРЕЗ ПО Н-Н

УЛИЦА ЖЕРУПСКОЙ

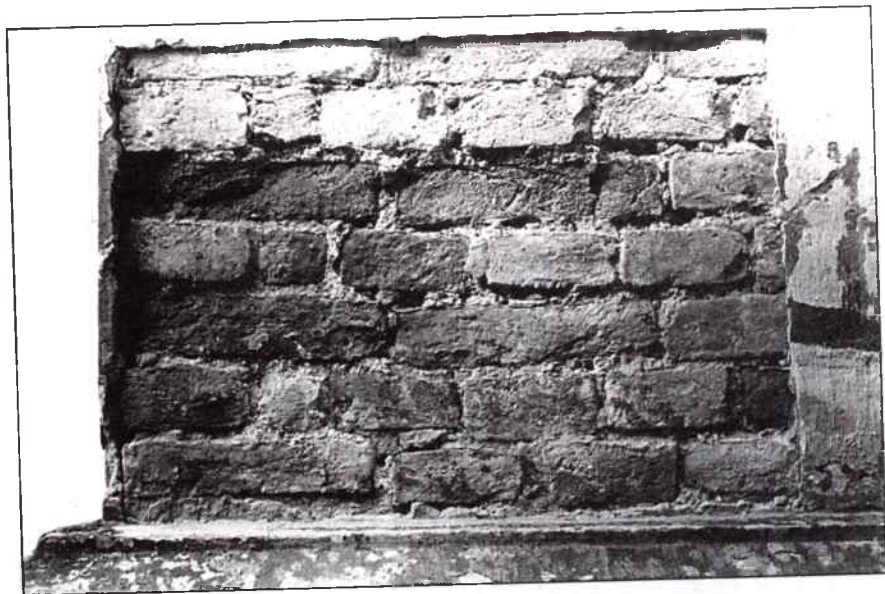

ГЕНПЛАН/СХЕМА/ АС-В 1:1000

ПЛАН НА ОТМ. 0.000

75. Дзвіниця костелу Св. Трійці. Північний фасад, Переріз, План. За обмірами Українського спеціального науково-реставраційного виробничого управління 1970 р.

76. Мурування дзвіниці. Фото Б. В. Колоска 1989 р.

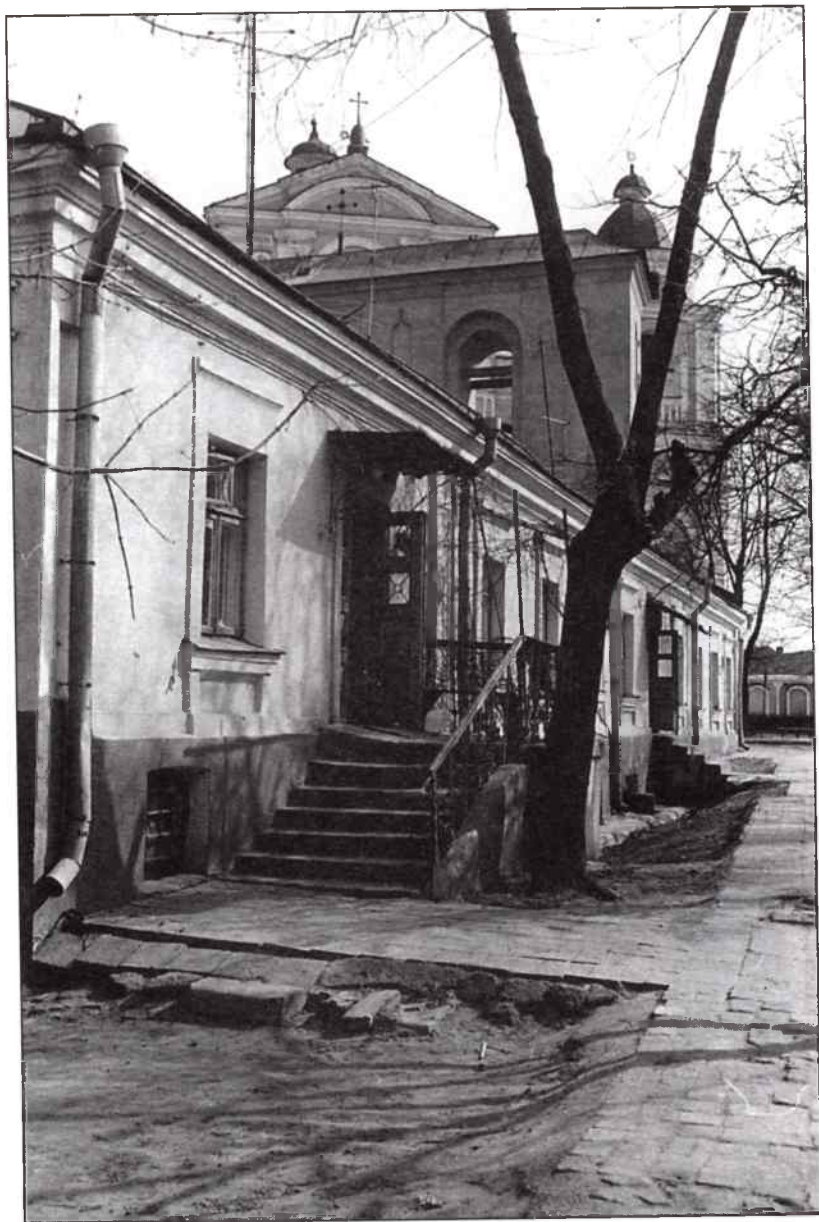
АПТЕКА

Пам'ятка архітектури державного значення під охоронним № 82, назвою “житловий будинок” і датою XVI–XVII ст. Будинок складає з дзвіницею кафедрального костелу Св. Трійці єдиний Г-подібний комплекс, утворюючи кут вулиць Братковського і Кафедральної. Знаходиться в кварталі, де зосереджувались споруди римо-католицького капітулу.

Судячи з дзвіниці, що має з будинком частину спільної стіни, він зведений після пожежі 1724 р., під час відбудови сусіднього костелу Св. Трійці, і мав належати капітулу. До будівництва будинку можлива причетність архітектора Матеуша Осецького, який в 1725 р. відбудовував костел. В описах Луцька кінця XVIII ст. і на планах міста 1795–1811 рр. будинок називають аптекою. Очевидно, це була найдавніша аптека в Луцьку. У ті часи північний край будинку аптеки з'єднувався неіснуючим нині корпусом з П-подібним кафедральним комплексом (“монас-

77. Аптека пана Жолтовського, дзвіниця і костел єзуїтів. Фото Б. В. Колоска 1978 р.

78. Аптека пана Жолтовського, дзвіниця і костел єзуїтів. Фото Б. В. Колоска 1984 р.

79. Вулиця Братковського з пам'яткою архітектури “Житловий будинок”, дзвіницею і костелом єзуїтів. Фото Б. В. Колоска.

тир шариток”), замикаючи з дзвіницею простір внутрішнього двору. У 1930-х рр. в будинку містилась поліклініка для застрахованих осіб. У наш час це триквартирний житловий будинок. Пам'ятка є одним з прикладів громадської і житлової споруди періоду пізнього бароко.

Споруда цегляна одноповерхова з цокольним і півпідвальним поверхом, у плані неправильний прямокутник зі сторонами 8,7×

80. Вулиця Братковського, 35. Пам'ятка архітектури "Житловий будинок", до складу якої входить Аптека пана Жолтовського. План цокольного поверху.

×34,8×9,5×34,0 м. За розплануванням і товщиною стін нижнього поверху простежується три етапи будівництва. Найстарішою є ближча до дзвіниці частина будинку з двома приміщеннями (дім п'ятистінка) загальним розміром 4,40 (вздовж повздовжніх фасадів) ×5,80 і 6,0 м, що примикає до дзвіниці. Товщина зовнішніх стін близько 1,70 м, внутрішньої стіни між кімнатами – близько 1,20 м. Перекриття – хрещаті склепіння, викладені з жолобчатої цегли в ялинку розміром (29,5–30)×(13,5–14,5)×(6–7,5) см.

Середня частина будинку має три приміщення шириною 310, 450, 575 см. Товщина зовнішніх стін близько 90 см, внутрішніх – близько 75 см. Цегла попередніх розмірів. Третя частина будинку складається з двох кімнат шириною 405 і 225 см. Товщина зовнішніх стін – близько 75 см. Цокольно-підвальный поверх з'єднується з першим поверхом внутрішніми сходами. На першому поверсі поперечні несучі стіни також поділяють дім на ті ж три частини.

З вулиці на перший поверх влаштовано цегляні ганки, прикрашені кованими огорожею і кронштейнами дашків. Стіни увінчані розвинутим тягнутим карнизом, під яким приховане зубчасте мурування, імовірно, початку ХХ ст. Кути фасадів підкреслені лопатками. Віконні прорізи цокольного поверху мають лучкові перемички й ковані ґрати, а першого поверху – плоскі лиштви з надвіконними і підвіконними карнизами й пря-

мокутними шинами під прорізами. Стіни дворового фасаду без декору.

Конструкція даху – дерев'яні крокви, дерев'яні дощаті лати. Покрівля жерстяна.

КАПЛИЦЯ НА РИМО-КАТОЛИЦЬКОМУ ЦВИНТАРІ

Унаслідок третього поділу Польщі, що стався 1795 р., Луцьк перейшов до Російської імперії. Новий господар одразу ж замовив проекти перебудови міста, зокрема, в могутню фортецю, і заходився їх виконувати. Одним із заходів по здійсненню цих задумів було перенесення католицького кладовища з-під стін Бернардинського монастиря за межі міста.

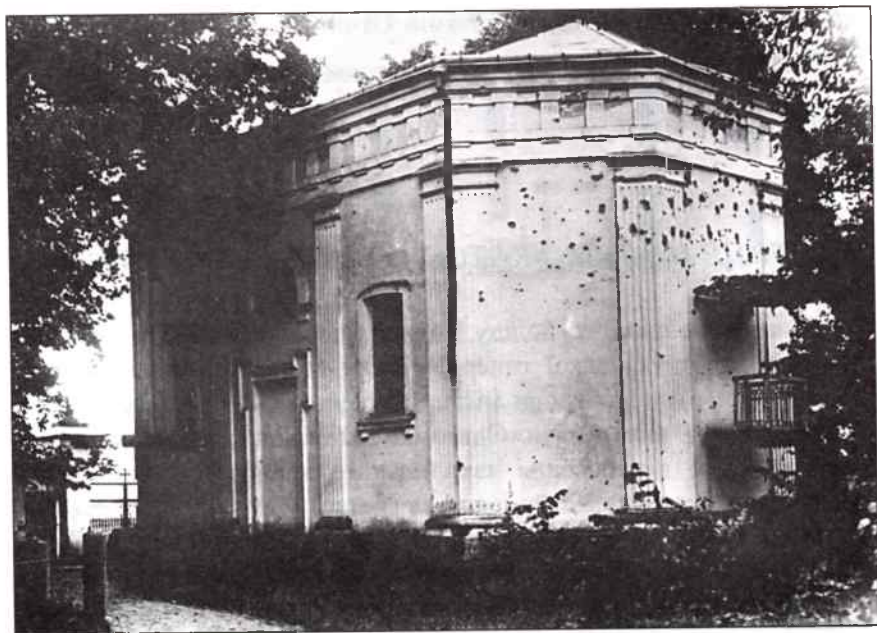
Анонімний автор (імовірно, бернардинський чернець) рукопису “Опис міста Луцька і Волині” писав, що 1802 р. кладовище, “*де зараз стоїть мурована фігура Господа Ісуса*”, тобто сусіднє з Бернардинським монастирем, перенесене на Яровицю. Адам Войнич на копії плану 1848 р. поруч з кладовищем, що знаходилось на схід від села Яровиці й на північ від р. Сапалаївки, зробив приписку: “*Cmentarz katolicki przeniesiony 1802 r. od Bernardynów*”³³⁵.

Плани міста Луцька першої половини XIX ст. не показують поруч з Яровицею іншого кладовища, крім католицького. Вперше воно зафіксовано на детальному інструментальному плані 1807 року³³⁶. Кладовище на той час вже було огорожене. У північно-західному його кутку знаходилась сторожка, а вся його територія була засаджена деревами чи кущами, чого не бачимо за межами кладовища. Така його освоєність наводить на думку про існування тут поховань у раніші часи, ніж 1802 року. Тобто про те, що сусіднє з Бернардинами кладовище перенесли на вже існуюче.

---

³³⁵ Rewski Z. *Nieznane źródło do dziejów Łucka // Znicz*. – 1936. – N 11. – S. 146.

³³⁶ РДВІА. – Ф. 349. – Оп. 19. – Спр. 1399.

81. Каплиця на католицькому кладовищі. 1928 (?) р. Фото на замовлення волинського консерватора. Негатив IS FAN.

У наступні десятиліття планами міста ця територія не охоплювалася. План 1837 р.³³⁷ не деталізує інформації і умовно показує тут лише хрести. Олексій Перштейн на плані Луцька 1847–1848 рр. до своєї статті “*Луцк и его древности*”³³⁸ зобразив дві симетрично розташовані будівлі при вході на кладовище і один хрест посередині. Видно, що це символічні знаки цвинтаря, а не зображення реальних споруд. На плані 1848 р., наведеному А. Войничем, мабуть, вперше на території кладовища відмічено недалеко від сторожки каплицю, а за нею – хрести могил. Каплиця також показана на пізніших планах 1854–1855 (далі від сторожки) та 1887 рр. (посередині північної ділянки огорожі, що

³³⁷ РДВІА. – Ф. 349. – Оп. 19. – Спр. 1401.

³³⁸ Перштейн А. *Луцк и его древности* // Временник императорского Московского общества истории и древностей Российских. – М., 1851. – кн. 10.

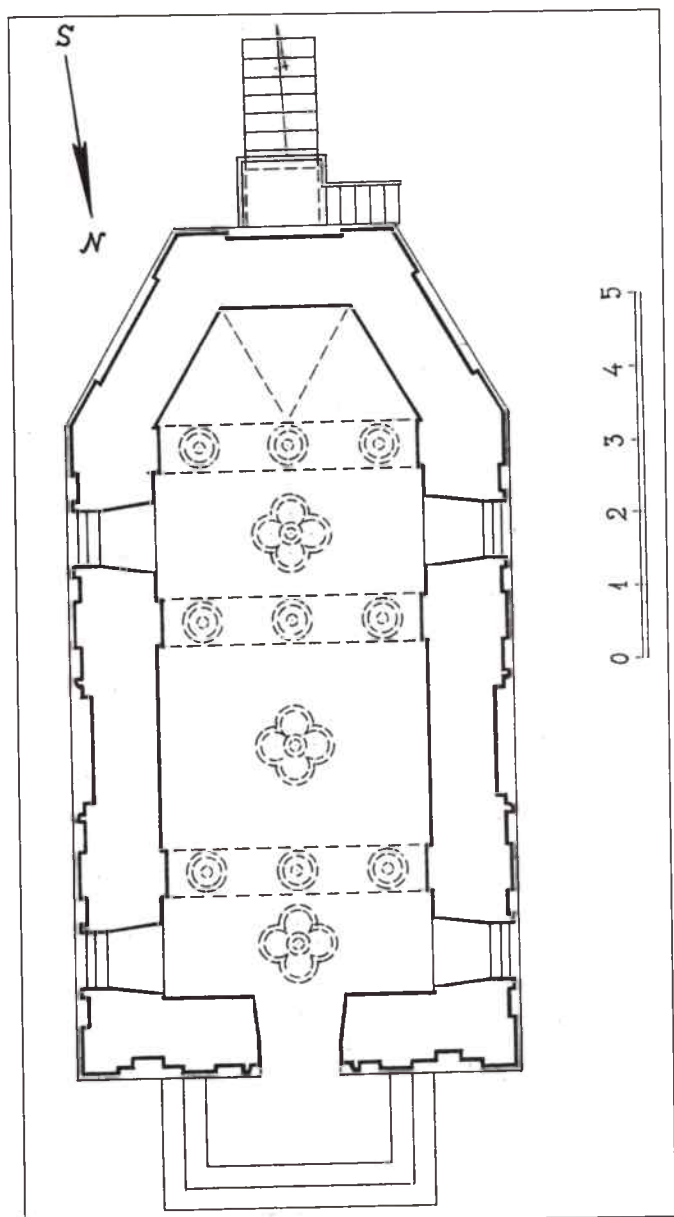

82. Каплиця на католицькому кладовищі. Фото Б. В. Колоска 1977 р.

від вулиці)³³⁹. На опорному плані 1862 р. та проектних планах цього десятиліття каплиця не показувалась. Певна інтенсивність зображення каплиці на планах 1854–1855 рр. може свідчити, що на той час вона була новозбудованою спорудою, чим привернула особливу увагу.

Луцький краєзнавець В. П'ясецький знайшов записи про побудову каплиці за проектом 1885 року. Дослідження самої споруди в натурі поки не дало однозначної відповіді на питання про час її будівництва. Збудована вона, в основному, за класицистичними канонами. Однак її декор має також барочні елементи. Наявність на фасадах лучкових вікон та лиштв з так званими “вухами” може свідчити про те, що будівництво (або, що менш вірогідно, лише оновлення декору на барочній споруді) відбулось під час зміни стилів. Отже, в даному випадку можливі два основні варіанти пояснення вказаних аномалій. Перший – ка-

³³⁹ РДВІА. – Ф. 349. – Оп. 19. – Спр. 1470, 1460, 1473, 1518.

83. Каплиця на католицькому кладовищі. План. *Ескізний обмір Б. В. Колоска.*

плицю збудували на початковому етапі розвитку класицизму, коли ще не викоренився стиль бароко, а другий – коли на зміну класицизму почала приходити еkleктика – суміш стилів. На користь першого варіанту вказує цегла, з якої мурували каплицю. Під опалим місцями тиньком вона має розміри (29,5–30)×(13,5–15)×7 см, які відповідають цеглі, що вживалась у XVIII ст. На користь другого варіанту датування каплиці свідчить її поява на планах міста з середини XIX ст. та вказівка на 1885 рік. Розходження в датуванні каплиці за розмірами цегли та її стилістичними ознаками можна також пояснити вживанням при будівництві цегли з якоїсь споруди, що розбиралась в XIX столітті.

Католицьке кладовище було ліквідоване в зв'язку з створенням у 1977 р. Меморіалу Вічної Слави загиблим у роки Великої Вітчизняної війни. Його проект був виконаний київськими архітектором В. Гнездиловим та скульптором М. Вронським за участю луцького архітектора Г. Бородіна. Від давнього кладовища залишилась лише каплиця.

Чільним фасадом каплиця орієнтована на північ до проспекту. У плані – це чотирикутник з тригранною апсидою. Система декору фасадів ордерна. Чільний фасад завершується трикутним фронтоном, що відповідає ухилу жерстяної покрівлі. Усі фасади мають відповідно до класицистичного канону антаблемент з карнизом, фризом з тригліфами, архітравом, по чотири пілястри тосканського ордеру, невисокий цоколь. На осі чільного фасаду прямокутний проріз входу, над яким розташоване напівкругле вікно. Такі ж вікна є відповідно над нішами, що імітують бічні входи. Між пілястрами бічних площин чільного фасаду знаходяться ніші, а бокових фасадів – вікна. Прорізи, а також ніші, що імітують входи, обрамлені лиштвами. На зовнішній поверхні апсиди, по її осі, раніше був балкон з кованою огорожею та дашком над ними, під якими влаштовано вхід до підземелля. Пілястри мали канелюри. Інтер'єр теж декорований канелюрованими пілястрами. На них опираються підпружні арки, на яких розміщені круглі розетки, а між арками – чотириохпелюсткові розетки.

ПІСЛЯМОВА

Споконвіку на Волині живуть люди. З покоління в покоління передавалось усе те, що вдавалося створити в нелегкій праці. Заважали цьому природні стихії. Багато разів руйнували місто Луцьк пожежі. Винні в його руйнації також люди, які зазіхали на добро сусідів, що призводило до великих і малих воєн. Цю людську слабкість спостерігаємо ми усі на своєму віку. Багато матеріальних цінностей, чудових людських витворів, серед них і ті, що пов'язані з духовними здобутками, загинуло в Луцьку в відносно мирні часи.

Значна частина культурної спадщини міста була втрачена в ХІХ ст. Це Братська церква Воздвиження Чесного і Животворящого Хреста Господня, Вірменська церква св. Степана, Кармелітський монастир. Мало що залишилось від архітектурно-мистецьких комплексів орденів Бригіток, Домініканського, Тринітарського, Бернардинського. У середині ХХ ст. знівечена єврейська божниця, знищена Спасопреображенська церква та ряд інших пам'яток. Втрачена давня житлова забудова за винятком кількох дуже перебудованих будинків.

У рамках проголошеної СРСР політики охорони культурної спадщини, зокрема згідно з Законом про охорону та використання пам'яток історії та культури від 1978 р., в Луцьку проводилась певна робота як зі збереження пам'яток архітектури, так і з планомірного знищення деяких їх видів. У занадто ідеологізованому суспільстві увага передусім приділялась пам'ятникам увічнення революційних подій та існуючого ладу. Найцінніші для людства пам'ятки духовної культури (а саме на їх створенні зосереджувались найбільші матеріальні та розумові зусилля) завдяки впровадженню в життя ідеології воєнничого атеїзму були приречені на відмирання внаслідок руйнації під впливом природних чинників або через надання їм невластивих функцій, які прискорювали їх руйнування, чи заборону ремонтувати. Наприклад, одним з улюблених засобів позбутися сакральних споруд заради ідеї було зберігання в них солі, яка накопичує воду і роз'їдає конструкції. Вважалось привабливим

підірвати пам'ятку вибухівкою. Від такого, теж поширеного способу руйнування, мені та Л. П. Санжарову вдалося зберегти синагогу, в стінах якої вже були просвердлені дірки для закладання вибухових зарядів. Найшвидше гинули інтер'єри храмів з мистецьким начинням.

Усе ж у 1970-ті рр. в Луцьку були виконані досить значні реставраційні роботи Верхнього замку та вежі Чарторийських. У 1950-ті рр. був відремонтований пошкоджений під час війни колегіум, у 1970–1976 рр. проведена реставрація дзвіниці і костелу Пресвятої Трійці та святих апостолів Петра і Павла з тим, щоб влаштувати в останньому музей атеїзму. При цьому був зруйнований вівтар, готувались до зняття хрестів на банях, як це було зроблено на багатьох церквах. Все ж хрести вдалося вберегти. Для цього довелось залучати впливових людей з Києва.

Розпад Радянського Союзу створив нові політичні та економічні умови діяльності суспільства, привів до значної, часом корінної переорієнтації в оцінці культурної спадщини. Знову громадськість отримала змогу повною мірою скористатись наявними духовними цінностями, яких ставало все менше і менше. Проте потенційна можливість повернення до повноцінного культурного життя ще не означає його швидкого і безболісного втілення. Ще й нині, на порозі третього тисячоліття, яке може стати золотим тисячоліттям для людства, точиться часом руйнівна боротьба між політичними партіями, церквами, національностями і націями.

Перед кожним з нас стоїть нелегке завдання докласти зусиль не лише до збереження надбань минулих поколінь, а й до примноження їх.

Великі сподівання покладались громадськістю на втілення в життя проекту Луцького історико-культурного заповідника, виконаного в 1968–1969 рр. (Автори проекту: головний архітектор проекту Б. В. Колосок, архітектори Л. П. Санжаров і Р. Г. Метельницький), та створений на його основі аж через 15 років заповідник. Його працівниками виконана корисна робота з дослідження забудови давнього міського ядра Луцька. Однак її нинішній стан в межах заповідника викликає тривогу. На жаль, через свідомі та несвідомі руйнування як свого, так і “чужого”,

через нову забудову, якою обростають пам'ятки, все важче побачити велич давнього Лучеська Великого та Риму Сходу. Зокрема, не вдалося здійснити основну ідею проекту ЛШКЗ – підпорядкування усієї рядової забудови колишнього острова Луцьк та його оточення перлинам архітектури міста.

Кращому збереженню культурної спадщини в більшості випадків сприяє повернення релігійним громадам їх храмів та майна. Позитивним є використання архітектурних пам'яток за їх функціональним призначенням. Дбайливо ставиться до культурної спадщини єпархіальне управління римо-католицької Церкви в Луцьку, що бачимо на прикладі чергового відновлення костелу Пресвятої Трійці та святих апостолів Петра і Павла, дзвіниці, капітульного будинку, а також реставрації за короткий час інших видів мистецьких творів.

У даній праці ми намагались створити уявлення про невелику частку архітектурної спадщини Луцька. Вона є важливою для розуміння цілісного і багатогранного процесу його розвитку. Маємо надію, що заохотили до дальших досліджень усіх піднятих тут питань. Попереду бачаться ретельні археологічні висліди, залучення недоступних поки що архівних джерел і, як результат, графічні, а пізніше, можливо, й натурні реконструкції найзначніших давніх споруд міста на утвердження поваги до предків і нащадків.

БІБЛІОГРАФІЯ

Архіви і опубліковані документи

Acta Capit. Ecclesia Cathedralis Luceoriensis. 1649–1689. Status Ecclesia Cathedralis Luceoriensis p.i. Manuscriptum Bibl. Cathedralis Żytomiensis Arm. 15 N 8/3.

Elenchus Ecclesiarum et Cleri Saecularis et Regularis Diecesis Luceoriensis pro anno domini 1928. – Luceoriae – Typis curtae episcopalis.

Instrukcje dla wizytatorów generalnych Szkół Komisji Edukacji Narodowej 1774–1794. Opracowały Kalina Bartnicka i Irena Szybiak. – Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: PAN, 1976.

Lustracya starostw w wojewódstwie Wołyńskim powiatach Łuckim... 1765. – AGAD. – ASK-XLVI-18.

Lustracya wojewodstwa Wołyńskiego t.j. powiatów Łuckiego, Włodzimierskiego i Krzemienieckiego przez lustratorów powiatowych r. 1789 expediovana. – AGAD. – ASK-XLVI-20.

Oratio contra cruciferos (Thorunii, coram arbitris A.D. 1464 Habita) // Pomniki dziejowe Polski / Wydał Oswald Balzer. – T. 4. – Warszawa, 1961. – S. 192–195.

Raporty Szkoły Głównej Koronnej o generalnych wizytach szkół Komisji Edukacji Narodowej 1787–1793. – Wrocław–Warszawa–Kraków–Łódź–Gdańsk: PAN, 1981.

Rezolucje Komisji Edukacji Narodowej na raport Szkoły Głównej o wiyzie szkół w koronie. 13. IV. 1791 r. // Instrukcje dla wizytatorów generalnych Szkół Komisji Edukacji Narodowej 1774–1794. Opracowały Kalina Bartnicka i Irena Szybiak. – Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: PAN, 1976.

Rocznik Miechowski // Pomniki dziejowe Polski / Wydał August Bielowski. – T. 2. – Warszawa, 1961. – S. 880–896.

Rocznik Świętokrzyski // Pomniki dziejowe Polski / Wydał August Bielowski. – T. 3. – S. 53–87.

Transsumpt. testamenti Episc. Chwalczewski. Bibl. Ecclesia Cathedralis Żytom. Arm. 15. N 8C.

Warszawa. – Archiwum Główne Akt Dawnych. – ASK-XLVI-17.

Warszawa. Archiwum Główne Akt Dawnych. – Raporty wizyt generalnych od roku 1782 do roku 1793.

Warszawa. Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk. Gabinet fotografii i rysunków.

Wierzbowski T. *Raporty generalnych wizytatorów z roku 1783.* – Zeszyt 26. – Warszawa, 1910.

Wierzbowski T. *Raporty generalnych wizytatorów z roku 1784.* – Zeszyt 27. – Warszawa, 1911.

Wierzbowski T. *Raporty generalnych wizytatorów z roku 1785.* – Zeszyt 28. – Warszawa, 1914.

Wierzbowski T. *Raporty generalnych wizytatorów z roku 1786.* – Zeszyt 29. – Warszawa, 1914.

Акт обследования 1959 р. Авторы Александрова М. М., Годованюк Е. М., Борисова А.Н.

Архіви України. – К., 1986. – № 5.

АЮЗР. – Ч. 1. – Т. I.

АЮЗР. – Ч. 7. – Т. 1.

АЮЗР. – Ч. 3. – Т. 1.

АЮЗР. – Ч. 3. – Т. 4.

Державний архів Житомирської області. – Фонд 263. – Оп. 1. – Спр. 277. 1856 р.

Довнар-Запольский М. Акты литовско-русского государства. – Ч. 5, 9.

Доповнення до списку пам'яток архітектури Української РСР, що перебувають під охороною держави. Затверджено постановою Ради Міністрів УРСР від 6 вересня 1979 р. № 442.

Журнал министерства народного просвещения. – СПб., 1855. – № 4; 1857. – № 7–8; 1865. – № 6; 1889. – № 7; 1903. – № 8.

Законодавство про пам'ятники історії та культури: Збірник нормативних актів. – К., 1970.

Звіт про обстеження пам'ятки в 1970 р. Львівською міжобласною спеціальною науково-реставраційною виробничою майстернею. – В-1-9.

Інвентар Луцького замку і старства. 1576 р., грудня 2 // Архіви України. – 1986. – № 5.

Інвентар Луцького замку і старства. 1598 р., червня 15. Луцьк // Архіви України. – 1986. – № 5.

Інвентар Луцького замку і старства. 1618 р., лютого 14. Луцьк // Архіви України. – 1986. – № 5.

Інвентарне бюро міста Луцька.

Луцьку 900 років 1085–1985: Збірник документів і матеріалів. – К.: Наукова думка, 1985.

Львівська Державна Наукова Бібліотека (ЛДНБ). – Archiwum Luba-Radzimińskich. – N 117. – Sygn.1. 2. – Lustracja starostwa Łuckiego.

Найдавніші інвентарі Луцького замку і староства (кінець XVI – початок XVII ст.) // Архіви України. – К., 1986. – № 5.

Научная инвентаризация старой части г. Луцка: Историко-архивные исследования сохранившихся планировочных и градостроительных структур: Схемы планов Старого города Луцка, отражающие основные этапы его развития и пояснительные записки к ним. – Т. 1. – Кн. 1. – Шифр 5. – Киев, 1985.

НДІТІАМ. Архів. Фототека.

Пам'ятка архітектури XVIII ст. костел єзуїтів в м. Луцьку: Попередні роботи: Акт технічного стану. – Т. 1. – Кн. 1. – Шифр 87–129.

Пам'ятники архітектури Української РСР, що перебувають під державною охороною. – К., 1956.

Памятники, изданные Временною комиссиею для разбора древних актов. – К., 1859. – Т. 4. – Отд. 2.

Памятники, изданные Временною комиссиею для разбора древних актов. – К., 1859. – Т. 4. – Отд. 2.

Париж. Народна бібліотека. Справа Hd-4d.

Рапорт Пресветлой Комиссии Просвещения о генеральном осмотре в 1789 г. школ // Киевская старина, 1882. – Т. 2.

РДАДА. – Ф. 389. – Спр. 561.

РДВІА. – Ф. 1293. – Оп. 166. – Спр. 46.

РДВІА. – Ф. 349. – Оп. 19. – Спр. 1399, 1401, 1406, 1422, 1518, 1460, 1470, 1473.

РДВІА. – Ф. ВУА. – Спр. 22130.

РДІА у Санкт-Петербурзі. – Ф. 1287. – Оп. 39. – Спр. 2261; Ф. 1293. – Оп. 166. – Спр. 46.

РДІА у Санкт-Петербурзі. – Ф. 1293. – Оп. 166. – Спр. 44, 43, 45, 46, 47, 48.

РДІА у Санкт-Петербурзі. – Ф. 1287. – Оп. 39. – Спр. 2261. – Арк. 118 зв. – 119. Описание Волынской губернии Города Луцка к плану составленному в 1864 году. Подробные о городе Луцке сведения. Географическое положение.

РДІА у Санкт-Петербурзі. – Ф. 797. – Оп. 4. – Спр. 15956. – Арк. 39.

Авторські публікації

Abracham W. *Sprawozdanie z poszukiwań w archiwach i bibliotekach rzymskich do dziejów Polski w wiekach średnich za lata 1899–1913*. – Kraków, 1921.

Abracham W. *Z dziejów dawnego biskupstwa łacińskiego w Łucku*. – Lwów, 1937.

Akcja kulturalno-oświatowa Polskiej Macierzy Szkolnej w Łucku od 1917 r.: Zarys historyczny z okazji 10-lecia Szkoły Handlowej i Bursy. – Łuck, 1931.

Baliński M., Lipiński T. *Starożytna Polska pod względem historycznym, jeograficznym i statystycznym*. – T. 2. – Warszawa, 1845.

Barącz S. *Rys dziejów ormiańskich*. – Tarnopol, 1869. – S. 153.

Barącz S. *Żywoty sławnych Ormian w Polsce*. – Lwów, 1856.

Beauvois D. *Polacy na Ukrainie 1831–1863: Szlachta polska na Wołyniu, Podolu i Kijowszczyźnie*. – Paryż: Instytut Literacki, 1987. – 290 s.

Beauvois D. *Szkolnictwo polskie na ziemiach litewsko-ruskich 1803–1832*. – T. 2. – Szkoły podstawowe i średnie. – Rzym: Fundacja Jana Pawła II, Lublin: Redakcja wydawnictwa KUL, 1991. – 459 s.

Beauvois D. *Walka o ziemię: Szlachta polska na Ukrainie prawobrzeżnej pomiędzy caratem a ludem ukraińskim 1863–1914*. – Sejny: Pogranicze, 1996. – 304 s.

Bogdanowski Janusz. *Architektura obronna w krajobrazie Polski: Od Biskupina do Westerplatte*. – Warszawa–Kraków, 1996. – S. 81.

Chwalenik Edward. *Zbiory Polskie*. – Warszawa–Kraków, 1926. – S. 443–444.

Danka J., Kajzer L. *Szymon Starowolski: Polska albo opisanie położenia Królestwa Polskiego*. – Warszawa, 1978.

Dutkiewicz Józef. *Zamek Lubarta w Łucku* // *Kurier Literacko-Naukowy* N. 47. Dodatek do Nru 321 "Ilustrowanego Kuryera Codziennego z dnia 19 listopada 1934 r.

Dzieje dobroczynności krajowej i zagranicznej z wiadomościami ku wydoskonaleniu jey służącymi: Pismo periodyczne... na dochód domu ubogich Tow. Wileńskiego Dobroczynności wydane: Miesięcznik / Założyciel i red. Kazimierz Kontrym. – 1820–1824.

Długosz Jan. *Annales sen Cronikae inditi Regni Poloniae*. Libri I et II. – Varsoviae, 1964.

Enciclopedia Cattolica. – Città del Vaticano, Roma, 1948–1954. – T. 7. – S. 1615.

Encyklopedia powszechna. – T. 5. – Warszawa: Orgelbrand, 1859–1868. – Art. Julian Bartoszewicz.

Encyklopedia powszechna. – Warszawa: Nakład, druk i własność S. Orgelbranda, 1859–1868. – T. 17. – S. 670–673.

Encyklopedia kościelna podług teologicznej encyklopedji Wetzera i Weltego z licznymi jej dopełnieniami przy współpracownictwie kilkanastu duchownych i świeckich osób / Wydana przez X. Michała Nowodworskiego. – Warszawa, 1879. – T. 12.

Gloger Z. *Encyklopedia staropolska ilustrowana.* – Warszawa, 1900–1903. – T. 4.

Historia sztuki polskiej. – T. 1. – Kraków, 1965.

Hoffman Jakób. *W sprawie początków biskupstwa łacińskiego na Wołyniu // Sacrum Poloniae Millennium: Rozprawy–Szkice–Materiały Historyczne.* – T. 7. – Rzym, 1960. – S. 449–458.

Jabłonowski A. *Ziemia Wołyńska w połowie XVI wieku. Opis zamków // Źródła dziejowe: Rewizja zamków ziemi Wołyńskiej w połowie XVI wieku.* – Warszawa, 1877. – T. 6.

Karwicky Dunin Józef. *Szkice obyczajowe i historyczne.* – Warszawa, 1882.

Karwicky Dunin Józef. *Z zamglonej i niedawno minionej przeszłości: Wołyńskie opowiadania historyczne.* – Warszawa, 1901–1902.

Klonowicz S. F. *Roksolania czyli ziemie Czerwonej Rusi.* – Warszawa: Instytut Badań Literackich, 1996. – Рядки 1395–1396.

Klonowicz S. F. *Roxolania.* – Warszawa, 1584.

Kojalowicz A. W. *Historia Litvanae pars prior de rebus Litvanorum... libri novem auctore P. Alberto Wiuuk Kojalowicz.* Soc. Jesu S.T.H.D. Dantisci, 1650. Sumptibus Georgii Forsteri Bibliopole S.R.M. Cum Privilegio S.R.M. Poloniae et Sueciae.

Konopacki S.... S. 118.

Kozieradzki A. *Wspomnienia z lat szkolnych 1820–1831.* – Wrocław–Warszawa–Kraków, 1962.

Kołosok B. W. *Kościół i klasztor trynitarzy w Łucku // Kwartalnik architektury i urbanistyki.* – Warszawa, 1989. – T. 34. – Zeszyt 3–4. – S. 179–192.

Kołosok B. *Sakralna architektura Łucka w XVI–XVII wieku // Sztuka ziem wschodnich Rzeczypospolitej XVI–XVII wieku.* – Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 2000. – S. 141–169.

Kossowski Jerzy. *Łuck // Kalendarz ziem wschodnich 1935 (Dzieje Łucka od powstania miasta do roku 1920).* – Warszawa, 1935.

Kościół w Polsce. – Kraków, 1969. – T. 2. – S. 192.

Kraszewski J. I. *Wspomnienia Wołynia, Polesia i Litwy.* – Warszawa, 1985. – 384 s.

Lelewel J. *Starożytności Polskie ku wygodzie czytelnika porządkiem abecedowym zebrane.* – Poznań, 1852. – T. 2.

Likowski H. *Brat Mateusz Osiecki* // Kurier Poznański. – Nr. 452. – 30. 09. 1926.

Litak S. *Od reformacji do Oświecenia: Kościół katolicki w Polsce*. – Lublin: Tow. Naukowe KUL, 1994. – 267 s. Łoza S. *Architekci i budowniczowie w Polsce*. – Warszawa, 1954.

Łuck w świetle cyfr i faktów na rok 1926 / Monografie redagował Bolesław Zieliński. – Łuck, 1925. – Dział 1.

Łukaszewicz Józef (1799–1873). *Historia szkół w Koronie i w Wielkiem Księstwie Litewskim od najdawniejszych czasów aż do roku 1794*. – T. 4. – Poznań, 1851.

Łukowski M. *Katedra Łucka*. // Po ziemi ojczystej. Kraków, 1912. – Dział 1. – Zeszyt XIV–XVII.

Malinowski M., Kołosok B. *Zarys dziejów diecezji Łuckiej oraz katedry św. Piotra i Pawła w Łucku*. – Kalwaria Zebrzydowska: Calwarianum, 1993.

Małuszyński M. *Łuck w wiekach średnich*. – Warszawa, 1938. – Rkps. – S. 50; Małuszyński M. *Z dziejów zamku Łuckiego*. – Łuck, 1938.

Naruszewicz A. *Historia narodu polskiego, od początku chrześcijaństwa*. – T. 7. – Warszawa, 1804.

Niemcewicz J. *Podróże historyczne po ziemiach polskich między rokiem 1811 a 1828 odbyte*. – Paryż–Petersburg, 1858.

Niesiecki K. *Herbarz Polski*. – T. 1. – 1839–1846.

Orłowicz M. *Ilustrowany przewodnik po Wołyniu*. – Łuck, 1929.

Ossoliński J. *Pamiętnik* / Opracował i wstępem poprzedził Władysław Czaplński. – Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1976.

Paszenda J. *Dzieje budowy kościoła i kolegium jezuitów w Łucku według źródeł jezuitkich*. – 1999. – Rkps.

Podręczna encyklopedia kościelna. Opracowana pod kierunkiem ks. ks. Stanisława Galla, Jana Niedzielskiego, Henryka Przeździeckiego, Czesława Sokołowskiego, Antona Szlagowskiego, Jerzego Gantier i redaktora ks. Zygmunta Chełmickiego. – Warszawa–Kraków, 1911. – T. 25. – S. 115–116.

Polski Słownik Biograficzny. – T. 4. – Kraków, 1938.

Popek L. *Świątynie Wołynia*. – Lublin, 1997. S. 138–139.

Poplatek J., Paszenda J. *Słownik jezuitów artystów*. – Kraków, 1972.

Prokop K. R. *Sylwetki biskupów łuckich*. – Biały Dunajec–Ostróg: Wotanie z Wołynia, 2001.

Prusiewicz A. *Klasztory katolickie w diecezji Łuckiej*. – Łuck, 1922.

Przewodnik po Polsce w 4 tomach. – T. 2. – Warszawa, 1937.

Rappaport H. *Przyczynek do historii szkolnictwa jezuitckiego na Wołyniu // Ziemia Wołyńska*. – Łuck, 1938.

Rewski Z. *Nieznane źródło do dziejów Łucka* // Znicz. – 1936. – N 11.

Rewski Z. *Odnalezienie nieznanego widoku starego Łucka* // Ziemia Wołyńska. – 1938.

Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. – Warszawa, 1884. – T. 5, 12.

Słownik historii Polski. – Warszawa: Wiedza powszechna, 1973. – Wyd. VI.

Starowolski S. *Constantinuones Synodales Diaecesis Luceoriensis...* – Warszawa, 1726.

Starowolski S. *Polonia. Dantisci.* – Gdańsk, 1652.

Starowolski S.: *Polska albo opisanie położenia Królestwa Polskiego.* – Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1976.

Stecki T. J. *Łuck starożytny i dzisiejszy.* – Kraków, 1876.

Sznarbachowski Feliks. *Początek i dzieje rzymsko-katolickiej diecezji Łucko-Żytomierskiej obecnie Łuckiej w zarysie.* – Warszawa, 1926.

Szyszek-Bohusz A. *Warowne zabytki architektury kościelnej w Polsce i na Litwie (Potkanów – Brochów – Małomożęjków – Synkowicze – Supraśl – Wilno)* // Sprawozdania komisji do badania Historii Sztuki w Polsce. – T. IX. – Kraków, 1915.

Świszczowski T. *Miasta Wołyńskie.* – Łuck, 1937.

Tygodnik ilustrowany. – 1872. – N. 289. – S. 124–125.

Vijūkas-Kojelavičius Albertas. *Lietuvos istorija. Pirma ir antra dalis. Is lotynu kalbos verte Leonas Valkūnas.* – Kaunas: Švesa. – 1989. – S. 435–438.

Wojnicz A. *Do historii szkół łuckich* // Jednodniówka ku uświetnieniu uroczystości poświęcenia nowego gmachu w Łucku im. Tadeusza Kościuszki 25 marca 1931 r. – Łuck, 1931.

Wojnicz A. *Łuck na Wołyniu.* – Łuck, 1922.

Zasztowt Leszek. *Kresy 1832–1864: Szkolnictwo na ziemiach Litewskich i Ruskich dawnej Rzeczypospolitej.* – Warszawa, 1997.

Załęski S. *Jezuici w Polsce.* – Lwów, 1904. – T. 1–4.

Zieliński B. *Łuck w obrazach.* – Łuck, 1926.

Ziemia Wołyńska. – 1938.

Ziemia. – 1937. – № 11–12.

Волинь. – Луцьк. – 1994 р.

Ворон В. О. Луцьк: *Силуети міста.* – Львів: Каменяр, 1988.

Географическо-статистический словарь Российской империи. – Т. 3. – СПб., 1866.

Грушевський М. *Історія України-Руси.* – Львів, 1905. – Т. 5.

Грушка Є. *Його істинна святиня* // Волинь: Всеукраїнський суспільно-політичний, літературно-мистецький часопис. – Луцьк, 1997. – № 3.

- Дев'ятисотлетіє православ'я на Волини. – Житомир, 1892.
- Іржицький В. В. *Старий Луцьк: Історико-культурний заповідник*. – Луцьк: Волинський облполіграфвидав, 1987.
- Історія міст і сіл: Волинська область. – К.: УРЕ, 1970.
- Каманин І. *Рецензія на книгу С. Л. Пташинського* // Київська старина. – 1899. – Кн. LXVII. – С. 33.
- Колосок Б. В. *Архітектура Луцька періоду барокко* // Українське барокко та європейський контекст. – К.: Наукова думка, 1991. – С. 40.
- Колосок Б. В. *Будівничі луцького братства* // Волинь: Всеукраїнський суспільно-політичний, літературно-мистецький часопис. – Луцьк, 1991. – № 1. – С. 29–38; 1997. – № 3. – С. 47–70.
- Колосок Б. В. *Градостроительное наследие Луцка: Развитие древнего города и проблема преемственности*. – Дис. на соискание ученой степени кандидата архитектуры. – К., 1979. – 319 с.: ил. и табл. – Библиогр.: с. 196–232.
- Колосок Б. В. *Знайомство з луцьким костелом Св. Трійці та св. Петра і Павла*. – Київ, 1996.
- Колосок Б. В. *Історіографія будівництва луцького комплексу езуїтів* // Архітектурна спадщина України. – К., 1994. – Вип. 1.
- Колосок Б. В. *Історіографія укріплень Луцька (до 1939 р.)* // Архітектурна спадщина України. – Вип. 3. – Частина 1. – К.: Українознавство, 1996. – С. 36–60.
- Колосок Б. В. *Луцькі Верхній та Окольний замки* // Дослідження з слов'яно-руської археології. – К.: Наукова думка, 1976. – С. 217–228.
- Колосок Б. В. *На Стирі Іван* // Пам'ятники України. – 1986. – № 1. – С. 48–49.
- Колосок Б. В. *Старейший кирпичный жилой дом Луцка* / Редколлегия журн. Строительство и архитектура. – К., 1987. – 16 с., 4 ил., библи. 21 назв. – Деп. во ВНИИТАГ Госкомархитектуры при Госстрое СССР в 1989 г. № 725.
- Колосок Б. В. *Функциональное зонирование Луцка (VII–XX)*. – К., 1976. – 17 с., ил. (Київ НДІТІ Госгражданстрой).
- Колосок Б. В., Мах П. П., Санжаров Л. П. *Луцьк: Історико-архітектурний нарис*. – К., 1972.
- Колосок Б. В., Метельницький Р. Г. *Луцьк. Архітектурно-історичний нарис*. – К.: Будівельник, 1990.
- Колосок Б. В., Якубюк А. М. *Луцький історико-архітектурний заповідник*. – К., 1987.

Крошенко Л. М., Осадчий Є. І. *Реконструкція Святогірського монастиря на Волині* // Пам'ятки України: Відродження архітектурних шедеврів. – К., 1997. – № 1. – С. 57–62.

Крошенко Л. М., Осадчий Є. І. *Святогірський Успенський монастир у с. Зимно (спроба наукової реконструкції комплексу)* // З історії української реставрації. – К.: Українознавство, 1996. – С. 75–81.

Крыжановский Е. *Учебные заведения в русских областях Польши в период ея разделов* // Киевская старина, 1882. – Т. 1–3. – С. 262–300, 441–478.

Кушпа М. *Забута назва старої кам'яниці* // Народна трибуна. – 1991. – 27 липня.

Левицкий О. *Луцкая старина* // Чтения в историческом обществе Нестора летописца. – К., 1891.

Левицкий О. И. *История одного древнего Вольнского храма* // Чтения в историческом обществе Нестора-летописца. – Кн. 17. – Вып. 2. – К., 1903.

Левицький О. *Волинські оповідання з життя XVI і XVII вв. З портретом Анни Альоїзи Острозької*. – Київ, 1914.

Логвин Г. Н.... // *Історія українського мистецтва. У 6-ти томах*. – К.: УРЕ, 1967. – Т. 2.

Логвин Г. Н.... // *Нариси історії архітектури Української РСР (дожовтневий період)*. – К., 1957. – Т. 1.

Логвин Г. Н. *По Україні*. – К.: Мистецтво, 1968.

Максимович М. А. *Собрание сочинений*. – Т. 1. – К., 1876.

Мальченко О. *Шляхетські наїзди у світлі актів кінця XVI – першої половини XVII ст. (військовий аспект)* // Київська старовина. – 1997. – № 3–4. – С. 94–113.

Маслов Л. *Архітектура старого Луцька*. – Львів, 1939.

Маслов Л. *Любартів замок у Луцьку* // Наша культура. – 1937. – Ч. 8–9.

Мердер А. *Древности Луцка и его прошлое: Справка* // Военно-исторический вестник. – К., 1910. – № 9–10. – 14 с.

Орда Л. *Краткий исторический очерк Луцка и памятники старины, поныне в нем сохранившиеся*. – Луцк, 1897. – С. 20.

Орда Л. *Страничка из истории просвещения на Волини*. – Луцк, 1903.

Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР. – К.: Будівельник, 1985. – Т. 2. – С. 48.

Памятники русской старины в западных губерниях империи, изданные П. Н. Батюшковым. – *Памятники старины в западных губерниях империи*. – Вып. 2. – СПб., 1868.

Памятники старины в западных губерниях империи. – СПб., 1868. – Вып. I.

Петрштейн А. *Луцк и его древности* // Временник императорского Московского общества истории и древностей Российских. – М., 1851. – кн. 10.

Петров Н. И., Малышевский И. И. *Волинь. Исторические судьбы Юго-Западного края.* – СПб., 1888.

Радянська Волинь. – 9 січня 1973 р.

Рожко В. Є. *Православні монастирі Волині.* – Луцьк: Надстир'я, 1997.

Сайчук Б. Т. *Реконструкція плану забудови Луцького Окольного замку на середину XVI ст. та її персоніфікація* // Старий Луцьк. – Луцьк, 1998.

Соловьев С. М. *История России с древнейших времен.* – СПб.: Общественная польза. – Кн. 1.

Старейшее жилое здание Киева обнаружилось на кухне Братского монастыря // Киевские ведомости. – 9 сентября 1995 г.

Трацевский В. В. *Церкви-крепости в Сынковичах и Малом Можейкове.* – Минск: Польша, 1989.

Цинкаловський О. М. *Стара Волинь і Волинське Полісся.* – Вінніпег: Товариство Волинь, 1984. – Т.1.

Чантурия В. А. *Памятники архитектуры и градостроительства Белоруссии.* – Минск: Польша, 1986.

Чарноцкий А. *Опыт изъяснения слова: князь książdз (książ-księż)* // Chodakowski Z. D. (Czarnocki A.). *O Słowiańszczyźnie przedchrześcijańskiej oraz inne pisma i listy.* – Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1967. – S. 129–138.

Яковенко Н. М. *Латинські школи в Луцьку у XVI ст.* // Минувле і сучасне Волині. – Луцьк, 1985. – С. 227–231.

ХРОНІКА ПОДІЙ

- 698 – Згадка в літературі про заснування Луцька.
988 – Перша згадка в давньоруському літописі міста Володимир.
988 – Прийняття християнства на Волині.
1018 – Перша згадка в давньоруському літописі міста Волинь.
1040-сер. XIII ст. – Поширення романського стилю на Волині.
1078–1094 – Існування римського єпископства у Володимирі.
1085 – Перша згадка в давньоруському літописі міста Луцьк.
1150-ті – Отримання Луцьком суверенності і наступного поступового перебирання функцій столиці Волині у м. Володимира.
1199–1340 – Луцьк у складі Волинсько-Галицького князівства.
1250–1300 – Перший період поширення готики на Волині.
1300–1450 – Другий період поширення готики на Волині.
1325–1375 – Заснування єпископської кафедри у Луцьку.
1340–1569 – Луцьк у складі Великого Литовського князівства.
1358 – Заснування у м. Володимирі першої на Волині римо-католицької дієцезії.
1364 – Фундація польським королем Казимиром Великим латинської кафедри у м. Володимирі.
1375 – Отримання володимирським костелом кафедральних прав.
1404, 12 травня – Папа Боніфаций IX призначив луцьким єпископом папського капелана Святослава, сина Ярослава (Karmelit IV Swantoslaus Jaroslai).
1424 – Смерть володимирського єпископа Григорія.
1425 – Об'єднання володимирської й луцької єпархій.
1425, 21 грудня – Андрій-Станіслав Планско (Сплавський, Andreas Stanislai de Plansko) став луцьким єпископом.
1425–1428 – Перенесення католицької кафедри з Володимира до Луцька.
1426 – Спорудження дерев'яної каплиці.
1429 – З'їзд у Луцьку європейських монархів за ініціативи великого литовського князя Вітовта.
1431 – Руйнування польським королем Владиславом Ягайлом м. Володимира та облога ним Луцька.

- 1439 – На Флорентійському соборі назву луцької кафедри *Lucensis* змінили на *Luceogiensis*
- 1450–1520 – Третій період поширення готики на Волині.
- 1455, 10 грудня – Виділення коштів на мурування монастиря.
- 1500–1540 – Перший період поширення ренесансу на Волині.
- 1536 р., 28 квітня – Призначення Ю. Хвальчевського луцьким і берестейським єпископом.
- 1538 – Мор у місті.
- 1538 – Напад татар на місто, що спричинив, зокрема, пожежу кафедральних споруд.
- 1539 – Почали мурувати костел Св. Трійці.
- 1539 – Початок будівництва єпископом Ю. Хвальчевським костелу Св. Трійці.
- 1539 – Ю. Хвальчевський вимурував резиденцію для місіонерів (отців).
- 1540–1600 – Другий період поширення ренесансу на Волині.
- 1544 – Костел Св. Трійці освятили.
- 1545, червень – Опис Луцького замку.
- 1545, червень – У цілому завершили будувати і оздоблювати костел Св. Трійці.
- 1545–1546 – Єпископ Ю. Хвальчевський виставив для себе зручне приміщення.
- 1549, 15 лютого – Помер єпископ Ю. Хвальчевський.
- 1552 – Повторний опис Луцького замку.
- 1561, 1562, 1563, 1596, 1598 – Документальні свідчення про існування при кафедрі школи.
- 1569 – Проголошення Люблінської унії.
- 1569–1795 – Луцьк у складі Польщі.
- 1570–1640 – Поширення маньєризму на Волині.
- 1576, 2 грудня – Інвентар Луцького замку і староства.
- 1579 р. – Роботи по реконструкції костелу.
- 1587, 14 червня – Бернарда Мацейовського призначили луцьким і берестейським єпископом.
- 1587–1600 – Єпископ Бернард Мацейовський фундував будинок вікарія і канцелярію.
- 1587–1616 – Пожежа і відбудова костелу Св. Трійці.
- 1591–1618 – Приналежність колишнього будинку єпископа Ю. Хвальчевського князям Острозьким.
- 1596 – Документальна згадка про конвент при кафедрі.
- 1596 – Проголошення Берестейської унії.

- 1596–1637 – Перебування церкви Іоанна Богослова в руках уніатів.
- 1598, 15 червня – Інвентар Луцького замку і староства.
- 1600 – Бернард Мацейовський покинув єпископство.
- 1600, 25 травня – Інвентар Луцького замку і староства.
- 1600–1650 – Третій період поширення ренесансу на Волині.
- 1600–1660 – Перший період поширення бароко на Волині.
- 1604, 9 травня – Висвячення Мартина Шишковського на луцького єпископа.
- 1604–1608 – При кафедрі єзуїти утримували місійний дім, а в костелі Св. Трійці – отримали каплицю.
- 1608 – Єпископ Мартин Шишковський передав єзуїтам будинок з плацем при дзвіниці.
- 1616 – Інвентар Луцького замку і староства.
- 1616–1642 – Будівництво костелу єзуїтів.
- 1617 – Відвідання Луцька Владиславом – старшим сином польського короля Сигізмунда III Вази.
- 1618, 14 лютого – Інвентар Луцького замку і староства.
- 1630 –24-й єпископ Ахаци (Ahasjusz) Гроховський привіз з Риму мощі св. Мученика лицаря Рецеса, обраного згодом міщанами Луцька за свого покровителя.
- 1646 – Розробка проекту луцького колегіуму єзуїтів архітектором Бенедиктом Моллі.
- 1648–1649 – Спустошення кафедри.
- 1660–1710 – Другий період поширення бароко на Волині.
- 1663–1664 – Люстрація Луцького староства.
- 1680 – Пожежа і відбудова кафедри св.Трійці.
- 1710–1760 – Третій період поширення бароко на Волині.
- 1712–1844 – Існування в Луцьку духовної семінарії.
- 1720–1753 – Будівництво монастиря бернардинів.
- 1724, 14 червня – Пожежа в місті, що, в числі інших, спалила кафедральні та ордену єзуїтів споруди.
- 1725 – Відбудова кафедрального костелу.
- 1725–17?? – Вимурували дзвіницю та будинок при мурованій дзвіниці.
- 1729 – Завершення будівництва костелу тринітаріїв.
- 1740 – Отець канонік Бальтазар Тишка передав шпиталь з маєтками капітулу.
- 1740 – Поширення рококо на Волині.
- 1749 – У кафедральному костелі відбулася коронація образу Божої Матері.

- 1754–1845 – Луцькі єпископи мешкали в монастирі бернардинів.
- 1760–1830 – Поширення класицизму на Волині.
- 1765 – Люстрація староств у Волинському воєводстві.
- 1773, листопад – Єпископський делегат в асистенції люстраторів оголосив Бreve Клеменса IX про касацію ордену оо. єзуїтів.
- 1775 – Відбудова кафедрального костелу.
- 1776 – Розібрали православний кафедральний собор Іоанна Бого- слова.
- 1780 – У капітульному будинку розмістилась школа на три класи з бібліотекою.
- 1780 – Пожежа кафедри Св. Трійці.
- 1780–1789 – Луцький хорунжий Гулевич спорудив поруч з коле- гіумом (та школою?) власний будинок.
- 1781 – Зачинені два конвікти.
- 1781 – Перенесення мощей св. Мученика лицаря Речеса до коли- шнього костелу єзуїтів.
- 1781 (перед) – За угодою з едукативною комісією вимурували ко- легіум для мешкання 7 професорів.
- 1781, 5 вересня – Пожежа кафедри Св. Трійці.
- 1781–1787 – Перенесення кафедри до колишнього костелу єзуїтів.
- 1781–1787 – Ремонт після пожежі колишнього костелу єзуїтів єпис- копом Феліксом-Павлом Турським.
- 1783 – Документальна згадка про будівництво фабрики.
- 1785 – Документальна констатація факту про необхідність муру- вання каналу в 30 кроках від нового колегіуму.
- 1785 – За угодою з едукативною комісією наново виставлено дім школи на 4 зали.
- 1787 – Освячення луцьким єпископом суфраганом Яном Хризос- томом Качковським колишнього костелу єзуїтів в якості римо-като- лицької кафедри.
- 1789 – Державна едукативна комісія відкрила конвікт з трьох кімнат.
- 1789 – Люстрація повітів Волинського воєводства.
- 1792 – Юзефа Поляновська заклала шпиталь і богадільню.
- 1793 – Пожежа Луцька.
- 1794 – Юзефі Поляновській доручили керувати шпиталем св. Ла- заря.
- 1795 – Виготовлення найдавнішого із збережених планів міста Луцька.
- 1795 – Зазначення на плані Луцька “Академії Наук”.
- 1795 – Третій поділ Польщі.

1795–1811 – Документальні вказівки на знаходження аптеки в будинку при дзвіниці.

1795–1918 – Луцьк у складі Росії.

1802 – Перенесення кладовища з-під Бернардинського монастиря на Яровицю за р. Сапалаївкою.

1803 – Відбудова приміщення школи після пожежі.

1803 – Пожежа в Луцьку.

1803, 30 серпня – Згадка в документі про луцький монастир сестер милосердя.

1803, липень – Тимчасове перенесення повітової школи до монастиря тринітаріїв.

1829 – Звернення єпископа К. К. Цецишовського до царя за дозволом запросити до Луцька сестер милосердя.

1829 – Смерть Юзефи Поляновської.

1830, 9 грудня – Комітетом Міністрів Росії затверджено заснування в Луцьку “Института ведения Сестер Милосердия”.

1830–1831 – Час написання Бернардинським Анонімом рукопису “Опис міста Луцька і Волині”.

1830–1860 – Перший період поширення ретроспективізму-еклектизму на Волині.

1832, 6 грудня – Відкриття гімназії.

1838, 21 вересня – Згадка в документі про “Институт сестер милосердия и римско-католическую духовную семинарию”.

1842 – Скасовано провінцію сестер милосердя.

1844 – Скасовано духовну семінарію.

1854–1856 – Перебудова приміщення гімназії.

1860–1890 – Другий період поширення ретроспективізму-еклектизму на Волині.

1864–1866 – Скасовано монастир шариток.

1869 – Скасували повітову шляхетську школу.

1890–1917 – Третій період поширення ретроспективізму-еклектизму на Волині.

1910 (до) – Поновлення залишків дому Ю. Хвальчевського.

1910–1937 (або 1927) – Приналежність колишнього будинку єпископа Ю. Хвальчевського Раздольським.

1921–1922 – Перебування в приміщенні колишньої “Академії Наук” купецької й торгової шкіл.

1921–1939 – Луцьк у складі Польщі.

1925 – Вказівка на перебування в будинку при дзвіниці комендатури державної поліції.

1930-ті – Вказівка на перебування в будинку при дзвіниці поліклініки для застрахованих осіб.

1931, січень – Перенесення гімназії в нове приміщення.

1936–1939 – Реставрація дзвіниці.

1939–1991 – Луцьк у складі СРСР.

1956 – Включення до Списку пам'яток архітектури дзвіниці та будинку при ній.

1960 – Ураган зніс покрівлю дзвіниці.

1968–1969 – Проектування Луцького державного історико-культурного заповідника (Автори проекту: головний архітектор проекту Б. В. Колосок, архітектори Л. П. Санжаров, Р. Г. Метельницький).

1970–1971 – Реставрація дзвіниці.

1977 – Ліквідація католицького кладовища у зв'язку зі спорудженням Меморіалу Вічної Слави загиблим у роки Великої Вітчизняної війни.

1979 – Включення до Списку пам'яток архітектури “Монастиря шариток” та “Будинку Пузин”.

1985 – Оголошення території колишнього острова Луцьк Луцьким державним історико-культурним заповідником.

1990, листопад-грудень – Дослідження подвір'я “Монастиря шариток” методом біолокації.

1991 – Проголошення незалежності України.

1991–1998 – Ремонтні роботи і реконструкція західної частини будинку так званого “Монастиря шариток”.

1996 – Оновлення тиньку та покрівлі дзвіниці.

1998 – 1300-річчя Луцька за літературними джерелами.

1998 – Відновлення Луцького римо-католицького єпископства.

1998, 16 травня – Інtronізація єпископа Маркіяна Трофим'яка ординарієм Луцької римо-католицької дієцезії, що відбулася в костелі святих Петра і Павла.

ПОКАЖЧИК ОСІБ

- Абрахам В., 46, 71, 82, 83
Александрова М., 77
Андрій із Плонська → Сплавський А.С.
Андрій-Станіслав → Сплавський А.С.
Балінський М., 22, 73–75
Баронч С., 26
Батюшков П., 42, 116, 135
Бовуа Д., 64
Бернардинський Анонім, 17, 154, 173
Болеслав → Свидригайло
Бона (Сфорца), королева, 55
Боніфачій IX, папа римський, 47, 66
Борисова О., 77
Боровський К., єпископ, 32
Бородін Г., 177
Будзинський Я., 114
Вежбовський Т., 74, 78, 80
Вендзелович, 63
Виговський О., єпископ, 32, 51, 65, 75
Вівіано (Віллані К.), 52
Вітовт, великий князь, 9, 10, 16, 18, 19, 26, 35, 37–44, 50, 52, 71, 74, 78, 80
Владислав, королевич, 12, 18, 123, 124
Войнич А., 47, 66, 71, 76, 79, 141–142, 173–174
Войняківський К., 40, 116, 149
Володимир, св., великий князь, 29, 44
Волуцький П., єпископ, 21, 23, 51, 68, 158
Ворон В., 60
Вронський М., 177
Гальшка Гулевичівна, 122
Ганчин К., 126
Герсон В., 52
Гінко, єпископ, 31
Гнездилов В., 177
Говденко М., 62, 163
Годованюк О., 77
Гойський, 140
Гольшанський П., 67
Гоффман Я., 53, 57, 70
Григорій із Бучкова, єпископ, 31, 44, 47, 51, 71
Григорій XI, папа римський, 10, 16, 44, 70
Гроховський А., єпископ, 19, 23, 53
Грушевський М., 37, 71–72
Гулевич, 33, 44, 69, 79, 114, 116, 121, 152, 159–163
Гулевич А. → Ігнатъв
Гембіцький А., єпископ, 32
Данило Галицький, 7
Данка Й., 13
Дашкевич Я., 7
Длугош Ян, 10

- Довнар-Запольський М., 72, 82,
 Доманевська Г., 138
 Домбський С., єпископ, 24, 28, 32,
 51, 68, 75
 Дубовський І., єпископ, 80
 Дунін-Карвицький Ю., 35, 71, 73,
 76
 Дуткевич Ю., 53
- Жолтовський, 54, 89, 161, 168–173
- Загоровський А., 114, 122
 Заленський С., 35, 74, 77
 Заштовт Л., 66, 78–79
 Зелінський Б., 77
- Ігнат'єв А. (Гулевич А.), 162
 Ізидор, єпископ, 14, 16, 31, 44, 51,
 70–71
 Інокентій IV, папа римський, 70
 Інокентій VI, папа римський, 10
 Іван Павло II, папа римський, 8
 Іржицький В., 77
- Казимир Великий, король, 17
 Кайзер Л., 13
 Карвицький Ю., → Дунін-Кар-
 вицький Ю.
 Качковський Я.-Х., єпископ, 16
 Кейстут, великий князь, 35
 Клонович С., 7, 13
 Клочовський Є., 57
 Ковалишин І., 63
 Кожкова, 126
 Козарський А., 41, 92
 Козерадський О., 58, 79,
 Колосок Б., 8, 179
 Коніч (Кунітцер), 52
 Конопацький Ш., 27
 Костянтин Острозький →
 Острозький Костянтин
- Кошкодавський, 126
 Коялович А., 11, 72
 Кравцов С., 126
 Крашевський Ю.-І., 19, 23, 28, 73–
 –75, 82, 87, 106, 154
 Крижанівський Є., 33, 37, 74, 78–
 –79, 92, 159
 Крижанівський К., 41
 Кшичин Є., 126
 Кугіян, 51, 71
 Кулеша М., 40, 116
 Куліш П., 154
- Лебковський С., 114
 Лев → Свидригайло
 Левицький О., 46, 75
 Лелевель Й., 23, 71, 73–75
 Леман І.-Г., 128
 Лешницький І., 114
 Лещинський А., 41, 92
 Лещинський Б., 32
 Липинський Т., 22, 73–75
 Ліковський Г., 56
 Літак С., священник, 64, 77
 Логвин Г., 60–61, 76–77, 80, 87, 96
 Лоза С., 56, 75
 Лоза С., священник, 89
 Лука, 8
 Лукаш із Прешова, 56, 66, 72, 87–
 –88
 Лукашевич Ю., 25
 Луковський М., 35, 44, 71–73, 76,
 82, 84
 Любарт, князь, 9
 Любомирська, 33
- Майковський П., 52
 Максимович М., 27
 Малиновський М., 65, 71–74, 78
 Малинський Є., єпископ, 123
 Малушинський М., 55, 73, 80, 88

- Мартин V, папа римський, 35, 50,
 66, 71, 82
 Маслов Л., 56, 74, 77
 Мацейовський Б., єпископ, 18, 20,
 22–23, 28, 32, 51, 65, 73–74,
 80, 158
 Метельницький Р., 65, 77, 91, 95,
 179
 Мезано, єпископ 31
 Мердер О., 120
 Моллі Б., 131
 Мошинський, 140
- Нагончий Міхно, 126
 Наливайко С., 20
 Нарушевич А., 16, 24
 Нємцевич Ю.-У., 26, 74
 Несецький К., 16, 68, 71
 Ножчин І., 126
- Обницький, 162
 Обріціус С., 35
 Огибовські, 116
 Ожешко Ю., 67
 Олександр I, цар, 135
 Олекший, 126
 Омецінська А., 52
 Оргельбранд, 29
 Оргельбранд С., 26, 29
 Орда Л., 34, 74, 76
 Орда Н., 43, 116
 Орлович М., 52, 71–72, 74, 76, 79
 Осадчий Є., 96
 Осецький М., 56, 168,
 Оссолінський Ю., 123
 Острозький Костянтин, князь,
 110–112
- Пашенда Є., священник, 67
 Пашина В., 63
 Перштейн О. (Перльштейн), 22,
 73–76, 174
- Петро, єпископ, 31, 44, 49, 51, 71
 Петров М., 34, 71
 Пецейер, 140
 Пивницький М., єпископ, 32, 72
 Пивоцький К., 37
 Планско А. → Анрій-Станіслав
 (Сплавський А.), єпископ, 54
 Подгороденський Я.-К., 52
 Поляновська Ю., 31, 33, 48, 58, 59,
 79, 137–141, 154
 Полончин Я., 126
 Попек Л., 66, 71–72, 76–77, 80
 Прехтль Й., священник, 52
 Прокоп К.-Р., 67, 73–75
 Прусевич О., 47, 71, 74, 79, 141–
 –142
 Пузина, 106, 122
 П'ясецький В., 91, 175
- Раздольські, 116
 Раппапорт Г., 55
 Ревський З., 16, 145, 163
 Рецес, св., 19, 53
 Ринко, 51
 Ругіан (Ругіон), чернець, 44, 71
 Рупневський С., 21, 22, 24, 28, 32,
 51, 65, 68, 75, 105, 163
 Рупнівський (Рупневський),
 єпископ, 22
- Самокиш М., 154
 Санжаров Л., 179
 Свидригайло, 12
 Святослав, єпископ, 47, 65, 74, 82–
 –83
 Селецький Л., 114
 Семенов П., 27
 Сигізмунд, імператор 55, 68
 Сигізмунд Август, король, 106,
 124–126
 Сигізмунд III, король, 23, 37, 66,
 123

- Сигізмунд I, король, 68, 55
Синозацький О., 92, 105, 154
Смуглевич Ф., 52
Сплавський А.С. (Андрій із
Плонска), єпископ, 15, 18, 27,
31, 44, 46, 51, 71, 82
Ставський С., єпископ, 31, 51, 72
Станіслав I → Ставський С.
Станіслав IV, єпископ, 28
Старовольський Ш., 13, 19
Стецький Т., 27, 28, 51
Сьвіщовський Т., 53
- Тисейко В., 92, 105, 154
Тишка Б., 52, 138, 140
Трашковський, 33
Турський Ф. П., єпископ, 19, 28,
32, 46, 51
- Умінський Й., священник, 16
- Фальчевський Ю., → Хвальчевський Ю.
Фірлей Г., 98
- Хваленик Е., 36
Хвальчевський Ю., (Фальчевський Ю.) єпископ, 16, 17, 18,
19, 22, 23, 26, 27, 28, 29, 31,
32, 35, 45, 49, 53, 56, 57, 62,
65, 69, 106, 127, 137, 147, 154
- Химич Ю., 61, 77
- Цецішовський К.-К, єпископ, 25,
31, 33, 48, 52, 59, 79, 142
Цинкаловський О., 63
- Чацький Т., 67
Четвертинський, 121
- Шишковський М., 20, 32, 35, 37,
67, 74
Шнарбаховський Ф., 14, 50, 71,
72, 73, 74, 82
- Юрій, син Андрія, 29, 44, 70
- Яблоновський О., 29, 72, 83
Ягайло Владислав, король, 11, 12,
18, 29
Яковенко Н., 63, 77
Ян III, король, 23
Ян Канти, св. 68, 75
Януш, 106

ПОКАЖЧИК СПОРУД

- 10 будинків у місті, 124–126
13 будинків у місті, 56, 69, 124–
–126
Академія наук, 63, 69, 128, 131
Анеліка, 128–137, 141, 159–163
аптека, 19, 69, 127–136, 168–173
аптека пана Жолтовського, 51, 52,
54, 69, 89, 161, 168–173
архів капітульний, 51, 52, 69

бібліотека, 38, 55
бібліотека єзуїтська, 29, 29, 33, 38,
41, 42, 69, 72
бібліотека капітульна, 52, 69
бібліотека кафедральна, 52, 69
бібліотека шкільна, 33, 69
богадільня, 48, 69, 76
Будинок Пузин → дім Пузин
бульвар, 42, 69

вежа Блудівська, 60, 61, 85, 114,
146
вежа Ворітна Верхнього замку, 60,
133, 145
вежа Ворітна Окольного замку,
56, 108
вежа вузька, 148
вежа мурована, 85, 150
вежа Перемильська, 85, 87
вежа Пінська, 85, 87, 146
вежа Чарторійських, 131, 179

гімназії нове приміщення, 49, 69
гімназія, 52, 63, 69, 78, 136, 137, 154

годинник, 66, 77, 88
готель, 58, 59, 69, 79

дзвін, 35
дзвіниця, 35, 37, 47, 49, 50, 53, 56,
59, 60, 62, 66, 76, 77, 80, 91,
92, 93, 128–136, 143–146, 159,
163–171, 179
дзвіниця дерев'яна, 92
дистиляторій, 131
двір Гнідавський, 126
дім вікарія, 21, 69
дім Гулевича дерев'яний, 116
дім Гулевича кам'яний, 114
дім Гулевичів, 33, 44, 69, 79, 121,
159–163
дім для вчителів, 41
дім для громади, 38
дім для челяді, 41
дім вздовж бульвару, 42
дім для духовенства, 20, 48, 55
дім місійний, 35, 37, 64
дім єпископа М. Шишковського,
37, 69
дім попа Дмитровського, 126
дім Кузьми Ганчина, 126
дім Єска Кшичин, 126
дім Яна Полончин, 126
дім Кожковое, 126
дім Кравця Олекшого, 126
дім Івана Ножчин, 126
дім Кошкодавський, 126
дім Нагочого Міхна, 126
дім Сенка Кравцов, 126

- дім єпископа, 32, 37, 52, 55, 60, 67, 123
- дім єпископа П. Волицького, 51, 69
- дім з плацем при дзвіниці, 37
- дім князя-єпископа Юрія Хвальчевського, 20, 69, 87, 106–122
- дім костельний мурований, 87, 88, 91, 92, 128, 146, 154
- дім Костянтина Острозького, 112, 122
- дім Острозького Костянтина, 112, 122
- дім мурований, 25, 28
- дім по вул. Драгоманова 23, 52, 136
- дім по вул. Драгоманова 4, 149
- дім по вулиці Жидівській, 140
- дім при дзвіниці, 37, 50, 59, 69, 77, 163–165
- дім сиріт, 31, 33, 58
- єзуїтів навчальні заклади, 25, 29
- єзуїтів костел → костел єзуїтів
- жилий будинок (дім), 59
- замок, 8, 15, 46, 53, 60, 61, 76, 80, 84, 106–123, 146, 179
- замок у Клевані, 63
- замок Окольний, 56, 60, 61, 66, 67, 76, 80, 84–93, 106–124, 129, 140
- замок у Володимирі, 35
- замок у Торчині, 19, 29, 32, 45, 55
- інфірмерія, 58
- Інститут ведення Сестер Милосердя, 142
- Інститут сестер милосердя, 142
- ікона св. Ігнатія, 90, 91
- інститут, 141
- кам'яниця кафедральна, 19, 69
- канал, 38, 80
- канал до антикамер, 38, 42, 69
- канцелярія, 24, 69
- капітул, ... 47, 48, 136–159, 165
- каплиця верхня, 37
- каплиця дерев'яна, 45, 55, 69, 84
- каплиця католицького кладовища, 93, 173–177
- каплиця кафедрального костелу, 37, 152
- каплиця академічної школи з колегіумом, 152
- капуцинів костел → костел капуцинів
- капуцинів костел в Устилузі, 93
- кафедра мурована, 44, 45–56, 65, 69
- колегіум єзуїтів давній, 37, 38
- колегіум єзуїтів, 15, 16, 32, 33, 35, 37, 52, 59, 64, 67, 69, 89, 93, 124–136
- конвент, 26, 69, 77
- конвікт, 33, 38, 69, 77, 78, 152
- консисторія, 32
- колегіум, 38, 89
- колегіум восьми вікаріїв, 55, 69
- колегіум для мешкання професорів, 37, 38, 42, 79, 152–159, 163
- колегіум єзуїтів
- колегіум новий, 42, 69
- колегіуму новий мурований поверх, 152
- костел Божий, 61, 85
- костел Бригідок, 32, 69
- костел в Олиці, 32
- костел у Торчині, 55
- костел і дзвіниця в Берестечку, 93
- костел єзуїтів 19, 21, 22, 24, 32, 41, 47, 50, 52, 56, 59, 67, 69, 75, 89, 90, 93, 94, 124–136, 179

- костел езуїтів у Володимирі, 93
 костел капуцинів в Устилузі, 93
 костел в Янові, 32, 68
 костел великий мурований
 римський, 88
 костел дерев'яний
 кафедральний, 26, 27, 52, 53, 56,
 66, 69
 костел Домініканський → мона-
 стир Домініканський
 костел езуїтів → костел езуїтів
 у Володимирі, 93
 костел і монастир Боніфратрів,
 19
 костел Св. Трійці та Святих Петра
 і Павла → езуїтів костел
 костелу нова будова, 21
 курії для каноніків, 68, 136
 курія для єпископа, 68
- масток в Лучичах, 126
 мешкання для професорів, 154
 місійний дім → млин на р. Стир,
 126
 монастир, 47
 монастир Бернардинський, 27, 69,
 75, 93, 136, 162, 173, 178
 монастир Бернардинський Дубна,
 90
 монастир Боніфратський, 19, 69
 монастир Зимненський, 61, 94–
 102
 монастир і костел Бригідок, 32,
 69, 178
 монастир Братський → монастир
 Василян
 монастир Братський Києва, 122
 монастир Василян, 145
 монастир Домініканський, 52, 63,
 93, 140, 178
 монастир езуїтський, 36
 монастир Кармелітський, 145, 178
- монастир мурований, 47
 монастир напівмурований, 88
 монастир ордену Сестер мило-
 сердя → монастир шариток
 монастир Тринітарський, 52, 67,
 69, 78, 90, 178
 монастир шариток, 19, 22, 27, 28,
 35, 47, 48, 49, 52, 53, 59, 63,
 67, 69, 76, 79, 80, 87, 91, 128,
 131–163, 168–171
 музей, 38
- огорожа мурована, 129
- палац єпископський → дім єпис-
 копа
 палац князівський, 69
 палац королівський, 87, 102, 110
 плаци кафедральні, 69–136
 покої єпископа, 20
 покої на 7 професорів, 43, 162
 приміщення для ксьондзів, 20, 21
 приміщення для челяді, 38, 41, 42,
 43, 69
 приміщення езуїтські, 27
 притулок для сиріт → дім сиріт
- резиденція єпископа, 32
 резиденція давніша для каноніків,
 89, 154, 158, 161
 резиденція для місіонерів, 18, 19,
 69, 79, 154
 резиденція для професорів, 89
 реліквії, 19, 21, 22, 28, 53, 68
- семінарія, 32, 57, 78
 семінарія духовна, 65, 78
 семінарія духовна третя
 єпархіальна, 77
 синагога, 179
- Троїцький костел, 19, 20

- училище, 69
училище академічне трикласне, 66
училище дворянське, 22, 69
училище міське, 35
училище повітове, 133–136, 154
- фабрика, 38, 43, 69, 80
фабрика штучних квітів, 58, 69, 79
фігура мурована Пана Ісуса, 173
фільварок, 33
- цвинтар, 88
церква Братська, 94, 139, 178
церква вірменська, 126, 178
церква зимненська → церква
    Успенська в Зимному
церква Іоанна Богослова, 9, 90, 93,
    110, 123
церква Іоанна Милостивого, 94
церква св. Лазаря, 139
церква Спасопреображенська, 178
церква Троїцька, 94
церква Успенська в Зимному, 61,
    94–102
- школа, 25, 28, 31, 33, 38, 42, 79,
    89, 159
школа академічного стану, 37, 69,
    78, 152–159
школа відділкова, 52
школа для дівчат, 58, 140
школа єзуїтів, 33, 37
школа кафедральна, 69, 77
школа купецька, 53, 79
школа Маріїнська, 63, 64
школа міська, 69
школа на чотири класи, 48, 78
школа наново збудована, 43, 69
школа нижча, 55
школа повітова, 18, 19, 35, 46, 48,
    49, 66, 76, 78, 154
школа початкова, 53
школа професійна, 49, 50
школа публічна, 69
школа п'ятикласна повітова, 78
школа російська, 63, 78
школа російська публічна, 67
школа світська повітова, 66, 69
школа трикласна, 33, 78
школа торгова, 53, 79
школа Троїцька, 63
школи, 89
школи народні, 131
шпиталь, 31, 48, 58, 67, 69, 79
шпиталь св. Лазаря, 138–140, 154
шпиталь сестер милосердя, 33

ПОКАЖЧИК ГЕОГРАФІЧНИХ НАЗВ

- Lucensis, 9
Luceoria, 10
Luceoriensis, 10
- Белз, 37
Берестечко, 62
Берестя (Брест), 8, 37, 126
Білин, 55
Брест → Берестя
Болота, 32
Боратин, 55
Бучанів (Бучків), 44
Буяни, 55
- Варшава, 139
Ватикан, 46
Вихторани (Вікторяни), 85
Вичулки, 140
Вишнів, 85
Вільно (Вільнюс), 68
Волинь, місто, 8
Володимир, 9, 10, 12, 16, 18, 19,
26, 27, 29, 31, 35, 37, 44, 46,
47, 50, 58, 62, 66, 70, 71, 80,
81, 82
- Галич, 58
Глуша → Глушець
Глушець (Глуша), русло річки, 48,
66, 73, 76, 108–110, 123, 128,
129, 135, 140, 149
Гнідава, 126
Гордвин, 45
Городок, 85
- Гданськ, 11
Долговоле, 140
Доростаї, 23
- Жидичин, 85
Житомир, 26, 27, 72
- Забороль, 149
Залізниця, 140
Збараж, 62
Зимне, 61, 94–102
Зломисль, 45, 55, 72
- Кам'янець-Подільський, 13
Київ, 122, 179
Клевань, 63
Ковель, 55
Колодяжне, 55
Колодяжненська Воля, 55
Комаї, 100
Красноволя, 55
Крем'янець, 55
- Лисище, 32
Лисуха, 32
Лупісаки, 140
Лучеськ, 5, 7, 9, 180
Лучичі (Лучиці), 85, 126
- Малий Можейков, 98–105
Малі Загайці, 94
Млинська Воля, 55
Москва, 123

Ніжин, 154

Олика, 32, 62
Орле, 45, 55
Острог, 38
Острожець, 85

Петербург, 154
Прешів, 56, 66, 72, 88

Радом, 58
Рим, 7, 19, 53, 58, 102, 158, 180
Рівне, 55
Рожнів, 45
Рудник, 30

Садів, 45, 55
Сапалаївка, річка, 173
Синковичі, 97–105
Скупин, 55
Став, село, 45, 55, 72

Стебле, 55
Стир, річка 9, 73
Стрий, 32, 140
Супрасль, 100–105

Торчин, 19, 29, 32, 45, 55
Тростянець, 94

Устилуг, 93

Флоренція, 16, 44, 72

Хвальчев, 83

Цеперів (Цепоров, Цепаров), 26,
126

Чоп, 105

Янів на Підляшші, 32, 55, 68
Яровиця, 173

СЛОВНИК ТЕРМІНІВ І ЗАСТАРІЛИХ СЛІВ

cathedra (грец.) – трон

ecclesia (грец.) – збори; будинок, в якому відбуваються збори;

Церква

Ecclesia Cathedralis – (лат.) кафедральний костел

elenchus cleri (лат.) – опис костелів і духовенства

абсида, апсида – виступ будівлі, здебільшого півкруглий у плані, перекритий півкуполом або півсклепінням

антаблемент – елемент архітектурного ордера, верхня частина споруди, що лежить на колонах. Антаблемент поділяється на архітрав, фриз та карниз (перелічені в порядку їх розташування – знизу до верху)

анфілада – ряд суміжних приміщень з дверима, розташованими по одній осі

арка – архітектурно-конструктивний елемент будинків та інженерних споруд, що має обрис кривої, призначений для перекриття прорізів у стіні або прольотів між двома опорами (колонами, стовпами тощо)

аркада – ряд однакових за формою і розмірами арок, що спираються на стовпи або колони. Аркади застосовуються здебільшого при спорудженні від критих галерей, що йдуть уздовж фасаду будинку

аркатура – низка декоративних, однакових за розмірами, несправжніх арок на фасаді будівлі або на стінах усередині приміщення

аттик – завершення стіни, надбудова над вінцевим карнизом по усьому периметру будівлі або його частиною

базиліка – витягнута у плані прямокутна споруда, розділена поздовж колонами на 3–5 частин – нефів. Середній неф вищий за бокові. У формі базилік будували християнські храми

бароко – стилістичний напрям в європейському мистецтві кінця XVI – середині XVIII ст. Було еволюційним продовженням та нащадком Ренесансу

війт – голова міської ради і суду в містах з елементами магдебурзького самоврядування

вікарій – помічник пароха; генеральний вікарій – помічник і заступник єпископа

владика – православний єпископ

воєвода – правитель воєводства; воєначальник у давньоруських князівствах і Російській державі до 18 ст.

воєводство – найбільша адміністративно-територіальна одиниця у Великому князівстві Литовському і Польщі

волесть – округ міста чи замку з прилеглими селами; звичаєва територіальна одиниця без окресленого адміністративного статусу

волюта – архітектурно-декоративна деталь у формі завитка

готика – термін для визначення художнього стилю, що панував у багатьох країнах Європи в XII–XV ст. Найяскравіше втілення готика знайшла в архітектурі

гріш – срібна монета, що карбувалася у Польщі, Литві, Чехії та інших країнах Європи

грод – державний замок, центр повіту; замок, в якому засідав гродський суд

гродський – пов'язаний з гродом

гурт (нервюра) – профільоване ребро (готичного) склепіння

декрет – вирок суду

домен – спадкове земельне володіння короля в країнах Європи за середньовіччя

діцезія – церковна адміністративна одиниця, яку очолює єпископ

жак – школяр, студент

земля – адміністративно-територіальна одиниця у Великому князівстві Литовському і Польському королівстві

зем'янин – землевласник, житель

злотий польський – лічильна одиниця в 30 грошів

інвентар – список, перелік

інтер'єр – внутрішній простір будівлі; в образотворчому мистецтві зображення кімнати на картині

інтронізація – зведення на трон

канонік – член капітулу, крилоса

капітель – в архітектурі верхня частина завершення колони, пілястри або стовпа, на яку спирається балка

капітул – колегія вищих церковнослужителів при єпископі

карниз – завершення стіни будинку у вигляді горизонтального профільованого пояса, призначеного для захисту стіни від води, що стікає з даху. В архітектурній практиці має й декоративне значення

картуш – скульптурна (ліпна) або графічна прикраса у вигляді декоративно обрамленого щита чи напіврозгорнутого сувою, на яких вміщують написи, герби, емблеми тощо

каштелян – у Польщі начальник території, на якій знаходився грод (замок); високий державний сановник, що засідав у сенаті; сановник

з функціями нагляду за станом укріплень і постачання найкрупніших державних замків, заступник **воєводи**

клерик – не висвячений сан священника, студент духовної семінарії

клир – духовенство

колегіата – костел, в якому знаходилась громада каноніків без місцевого єпископа; будинок, в якому живуть духовні особи

колегіум – інституції та будинки, що підлягають владі ректора: чернечий дім, костел, школа, господарчі споруди (стайня, возовня, комора, бровар, кузня, столярна та інші майстерні), а також **бурса** і **конвікт**, які звичайно знаходились у місті; чернечий дім зі школою для чернечої чи світської молоді

колегія – збори, товариство, корпорація, правління

конвент – католицький монастир разом з храмом

конвікт – бурса, інтернат, пансіон

контрфорс – вертикальний виступ стіни, призначений для збільшення її міцності та стійкості

конха – півкупол, призначений для перекриття півциліндричних частин будівлі. Склепіння у вигляді однієї четвертої частини кульової поверхні

курія – колегія кардиналів; управління дієцезії; виборчий округ

лендвійт, ландвойт – заступник **війта**, обраний міською громадою

лопатка – вертикальний плоский і вузький виступ на стіні, що нагадує пілястру, але не має, на відміну від неї, бази і капітелі

люстратор – ревізор маєтків

люстрація – ревізія маєтків

магдебурзьке право, німецьке право – феодальне міське право, за яким міста звільнялись від управління і суду феодала. Воно закріплювало права міських станів – купців, міщан, ремісників

магістрат – обраний міський уряд у містах з магдебурзьким самоврядуванням; ратуша

машикулі – виступ у верхній частині фортечної стіни й башти, що підтримується кронштейнами чи невеликими арочками з вертикальними отворами в них (для стрільби й метання каменів з метою захисту підшви стіни)

муратор – муляр, в XVI ст. часто синонім архітектора

нава, неф – в архітектурі витягнуте в довжину приміщення або частина приміщення, відокремлена рядом колон чи стовпів. Нави бувають середніми, бічними та поперечними

ордер – певна структурна і художня обробка стояково-балкової конструкції будівлі. Відомі старогрецькі архітектурні ордери – дорійський, іонійський, корінфський

ординарій – правлячий єпископ
пан луцький – луцький каштелян
пілястра – плоский, прямокутний в плані, схожий на колону, виступ на поверхні стіни чи стовпа з капітеллю та базою
повіт – адміністративно-територіальна одиниця, на які поділялися **воєводства** у Великому князівстві Литовському та Польщі
портал – парадне оформлення входу або в'їзду (дверей, воріт) у великі переважно громадські й культові, будинки або на їх територію
портик – відкрита галерея, утворена з колон або стовпів, що підтримують перекриття
посесор – власник
посполите – взагалі, в цілому; **посполитий** – громадський, загальний; **простонародний**
пріор – ігумен, настоятель католицького чоловічого монастиря
Ренесанс (або стиль **Відродження**) – стиль європейського мистецтва XV–XVI ст. ст., заснований на відродженні античних (давньогрецьких і давньоримських) архітектурних форм
реч посполита – держава; **Річ Посполита** – польсько-литовська держава
розпалубка – частина циліндричної поверхні склепіння, що має в плані форму трикутника або язика. Утворюється шляхом пересічення двох рівних або нерівних коробових склепінь
романський стиль – художній стиль в країнах Західної і Центральної Європи часів раннього середньовіччя. Споруди відзначалися важкими формами
рустування – в архітектурі рельєфна кладка або облицювання будівель прямокутними каменями (квадрами) з грубо обтесаною або опуклою лицьовою
сажень польський – 1,728 м
склеп – льох, підвал, крамниця
староста – королівський намісник у **старостві**
староство – судово-адміністративний округ на землях державного **домена**
транsept – поперечна частина (або поперечна нава) базилікального середньовічного храму
фабрика – будова, цілісність будівельних робіт; також будинок, споруда
фасад – в архітектурі зовнішній бік будинку або споруди
фундований – забезпечений
фундуш – дарування майна, грошових сум, земель на церкви, монастирі, шпиталі тощо

хори – верхня відкрита галерея, балкон всередині церкви, в залі тощо. На хорах найчастіше розміщуються музиканти, співаки, орган

хорунжий – прапороносець

шпиталь – богадільня, притулок для хворих і старців. При костелах – дома для літніх людей, які виконували доручення костелу (прибирали приміщення, сторожували, тощо)

ПЕРЕЛІК ІЛЮСТРАЦІЙ

1. Маркіян Трофим'як – перший у незалежній Україні ординарій Луцької римо-католицької дієцезії під час урочистостей інтронізації, що відбулася в костелі святих Петра і Павла 16 травня 1998 р. *Фото Б. В. Колоска.*

2. Ксьондз прелат Людвік Камілевський, колишній луцький декан, на долю якого випало піднімати з руїн і оживляти волинські костели, в тому числі кафедральні споруди. *Фото Б. В. Колоска.*

3. Давній герб міста Луцька, знайдений Богданом Колоском серед рукописного тексту Опису Луцького замку 1552 року.

4. Герб Луцького капітулу.

5. *Isidorus Regularis. 3 книги Ф. Шнарбаховського.*

6. *Andreas de Splawka stemmatis Leliwa. 3 книги Ф. Шнарбаховського.*

7. *Georgius Falczewski stemmatis Trały. 3 книги Ф. Шнарбаховського.*

8. Єпископ Бернард Мацейовський. *3 книги К.-Р. Прокопа.*

9. *Martinus Szyszkowski stemmatis Ostoja. 3 книги Ф. Шнарбаховського.*

10. *Paulus Wołucki stemmatis Rawicz. 3 книги Ф. Шнарбаховського.*

11. *Achatius Grochowski stemmatis Iunosza. 3 книги Ф. Шнарбаховського.*

12. *Adam I Stanisław Naruszewicz herbu Wadzicz. 3 книги Ф. Шнарбаховського.*

13. *Kasper Kazimierz Cieciszowski herbu Kolumna. 3 книги Ф. Шнарбаховського.*

14. Схема розташування основних давніх споруд Луцька. 1 – Верхній замок. 2 – Кафедральна церква Іоанна Богослова. 3 – Монастир бригідок з костелом. 4 – Колегіум та костел єзуїтів. 5 – Кафедральний костел Св. Трійці. 6 – Житловий будинок (Аптека пана Жолтовського). 7 – Дзвіниця кафедрального костелу Св. Трійці. 8 – Житлові будинки. 9 – Монастир і костели домініканців. 10 – Єврейська божниця. 11 – Монастир і костел кармелітів. 12 – Покровська церква. 13 – Братський (василіанів) монастир і церква Воздвиження Чесного та Животворящого

Хреста Господня. 14 – Монастир тринітарів з костелом. 15 – Каплиця Скорботного Спасителя. 16 – Монастир і костел бернардинців. 17 – Спасопреображенська церква. 18 – Заплава річки Стир. 19 – Вірменська церква св. Степана. 20 – Монастир боніфратрів і костел св. Якова. *Опрацювання Б. Колоска.*

15. Територія з будинками римо-католицького капітулу (більша частина двору і споруд) та єпархіального управління (курії) станом на 1939 р. *Опрацювання Б. Колоска.*

16. Фрагмент ікони св. Ігнатія середини 18 ст. з одним з найдавніших зображень кафедрального костелу Св. Трійці та оточуючих його споруд. *Опрацювання Б. В. Колоска.*

17. Вигляд забудови урочищ Хмельник, острова Луцьк і долини р. Стир. *Фото Б. В. Колоска 1990 р.*

18. Вигляд забудови північно-західної частини острова Луцьк з місця, близького до того, з якого малювалась ікона св. Ігнатія. *Фото Б. В. Колоска 1963 р.*

19. Забудова Луцька з Верхнім замком, домом князя єпископа Юрія Хвальчевського і академічною школою на акварелі К. Войняківського 1797 р.

20. Фрагмент малюнка Михайла Кулеші з Ворітною вежею Верхнього замку, Домініканським костелом, колегіумом і костелом єзуїтів, а також домом князя єпископа Юрія Хвальчевського, гімназією, монастирем шариток і колишньою анелікою. *Літографія 1852 р.*

21. Забудова Луцька з фрагменту твору 1865 р. А. Лещинського (?), А. Козарського, К. Крижанівського. *Tygodnik ilustrowany. – 1872. – N 289. – S. 124–125.*

22. Фрагмент малюнка з видання П. М. Батюшкова “Памятники старины в западных губерниях империи” 1868 р. Зліва бачимо вежу Домініканського костелу, перед нею колегіум єзуїтів, ще ближче – споруди школи і колишня анеліка, справа домінує костел єзуїтів.

23. Фрагмент малюнка Наполеона Орди з забудовою острова Луцьк. *Видання 1876 р.*

24. Вигляд на північно-західну частину колишнього острова Луцьк. *Фото 1930-х рр.*

25. Вид на Замкову площу з Ворітної вежі Верхнього замку. П-подібний в плані будинок справа – колишня академічна школа і капітул, за яким дзвіниця. У дворі – залишки фундаментів кафедрального костелу Св. Трійці. *Фото Б. В. Колоска 1986 р.*

26. Замкова площа в Луцьку з колегіумом і костелом єзуїтів, дзвіницею і колишньою академічною школою. *Фото Б. В. Колоска 1989 р.*

27. Вулиця Братковського з костелом єзуїтів, дзвіницею і будинком при ній – аптекою пана Жолтовського. *Фото Б. В. Колоска 1969 р.*

28. Реконструкція Верхнього та Окольного замків, виконана Г. Н. Логвиним. 1 – Любартова вежа. 5 – Королівський будинок. 7 – Міст Любартового замку. 8 – Блудовська вежа. 9 – “Костел Божий”. 17 – Будинок єпископа.

29. Частина території Окольного замку зі спорудами римо-католицької кафедри Св. Трійці. 1 – Верхній замок. 2 – Ворітна башта Верхнього замку. 3 – Королівський палац. 4 – Мур Окольного замку. 5 Рів. 6 – Міст. 7 – Дім князя-єпископа Ю. Хвальчевського. 8 – Паркан від Глушця. 9 – Дерев’яна Блудовська вежа. 10 – Місце костелу Св. Трійці за Г. Н. Логвином. 11 – Стіна з городень Окольного замку. 12 – Анеліка, капітул. 13 – Дерев’яна Пінська вежа. 14 – Залишки мурованої вежі Окольного замку (?). 15–19 – Пам’ятка архітектури “Монастир шариток”. 15 – Резиденція (колегіум) професорів. 16 – Чотири зали школи. 18 – Дім костельний мурований. 20 – Фундаменти кафедри Св. Трійці за дослідженнями О. Синозацького та В. Тисейка. 21 – Дерев’яна Перемильська вежа. 22 – Дім при дзвіниці, аптека пана Жолтовського. 23 – Дзвіниця костелу Св. Трійці. 24 – Дерев’яна Ворітна вежа Окольного замку. 25 – Костел єзуїтів. 26–27 – Колегіум єзуїтів. 28 – Вежа Чарторийських Окольного замку, перебудована єзуїтами в 1616–1617 р. за участю італійського архітектора Якуба Бріано. 29 – Територія міста. *Опрацювання Б. В. Колоска.*

30. Реконструкція кафедрального Троїцького костелу. *Малюнок Р. Г. Метельницького.*

31. Головний фасад церкви-фортеці в с. Синковичах Зельвенського району Гродненської області в Білорусії.

32. Поперечний переріз церкви-фортеці в с. Синковичах Зельвенського району Гродненської області в Білорусії.

33. План церкви-фортеці в с. Синковичах Зельвенського району Гродненської області в Білорусії.

34. План церкви-фортеці в с. Малий Можейків Лідського району Гродненської області в Білорусії.

35. План церкви-фортеці в Супраслі на території Польщі. *За обмірами А. Шишко-Богуша.*

36. Схема розташування пам’ятки Дім князя єпископа Юрія Хвальчевського. 1 – Верхній замок. 2 – Ворітна башта Верхнього замку. 3 – Королівський палац. 4 – Залишки муру Окольного замку та зруйнована його ділянка. 5 – Рів. 6 – Міст. 7 – Паркан від Глушця. 8 – Дім князя єпископа Ю. Хвальчевського. 9 – Двір Андрія Загоровського. 10 – Дерев’яна вежа Окольного замку. 11 – Городні Окольного замку. 12 – Дерев’яна Пінська вежа Окольного замку. 13 – Деякі з існуючих нині споруд. *Опрацювання Б. В. Колоска.*

37. Дім князя єпископа Ю. Хвальчевського (помилково – “Будинок Пузин”) з боку оборонного рову. Справа – мур Окольного замку. *Фото Б. В. Колоска 1980-х рр.*

38. Дім князя єпископа Ю. Хвальчевського. Північний фасад. *За обмірами 1988 р. Керівник обмірів К. Т. Черкасова.*

39. Дім князя єпископа Ю. Хвальчевського. План цокольного поверху. *За обмірами 1988 р. Керівник обмірів К. Т. Черкасова.*

40. Дім князя єпископа Ю. Хвальчевського. План першого поверху. *За обмірами 1988 р. Керівник обмірів К. Т. Черкасова.*

41. Дім князя єпископа Ю. Хвальчевського. План другого поверху. *За обмірами 1988 р. Керівник обмірів К. Т. Черкасова.*

42. Дім князя єпископа Ю. Хвальчевського. Поперечний розріз. *За обмірами 1988 р. Керівник обмірів К. Т. Черкасова.*

43. Фрагмент плану міста Луцька 1795 р. РДВІА. – Ф. ВУА. – Спр. 22130.

44. Фрагмент плану міста Луцька 1807 р. РДВІА. – Ф. 349. – Оп. 19. – Спр. 1399.

45. Фрагмент плану міста Луцька 1807 р. РДВІА. – Ф. 1239. – Оп. 166. – Спр. 45.

46. Фрагмент плану міста Луцька 1837 р. РДВІА. – Ф. 349. – Оп. 19. – Спр. 1401.

47. Фрагмент плану міста Луцька близько 1853 р. РДВІА. – Фонд 349. – Оп. 19. – Спр. 1422.

48. Фрагмент плану міста Луцька 1854 р. РДВІА. – Ф. 349. – Оп. 19. – Спр. 1473.

49. Фрагмент плану міста Луцька 1860 р. Місце зберігання не відоме.

50. Фрагмент плану міста Луцька 1862 р. РДІА. – Ф. 1293. – Оп. 166. – Спр. 46.

51. Фрагмент плану міста Луцька 1864-1865 рр. РДІА. – Ф. 1293. – Оп. 166. – Спр. 47.

52. Фрагмент плану міста Луцька 1869 р. РДІА. – Ф. 1293. – Оп. 166. – Спр. 48.

53. О. канонік Бальтазар Тишка. Філантроп, один з фундаторів шпиталю св. Лазаря. *Репродукція 20–30-х рр. ХХ ст. з портрету, що знаходився в заснованій ним бібліотеці в приміщенні колишнього колегіуму єзуїтів. Негатив IS PAN.*

54. Перший керівник Дому сестер милосердя Генрієтта Доманєвська (Henryetta Domaniewska). *Репродукція S. Pleter до 1918 р. з портрету, що зберігався в єпископських покоях в колишньому колегіумі єзуїтів. Негатив IS PAN.*

55. Дзвіниця і капітул з двором, де стояв костел Св. Трійці. *Фото Б. В. Колоска 1989 р.*
56. Вид з двору за дзвіницею на костел єзуїтів – нині кафедральний. *Фото Б. В. Колоска 1978 р.*
57. Капітул, дзвіниця і костел єзуїтів. *Фото Б. В. Колоска 1998 р.*
58. Західний фасад капітулу з залишками вежі, яку бачимо на іконі св. Ігнатія. *Фото Б. В. Колоска 1978 р.*
59. Мурування п'ятигранного північного ризаліту П-подібного в плані будинку – залишки мурованої вежі Окольного замку (?). *Фото Б. В. Колоска 1998 р.*
60. Схематичний план першого поверху капітулу та монастиря шариток – західної частини П-подібного в плані будинку з імовірними фундаментами костелу Св. Трійці в його дворі, що виявлені методом біолокації. *Опрацювання Б. В. Колоска.*
61. Схематичний план першого поверху академічної школи з колегіумом для мешкання професорів – східної половини П-подібного в плані будинку. *Опрацювання Б. Колоска.*
62. Східна частина П-подібного в плані будинку з охоронною дошкою з написом “Пам'ятник архітектури УРСР Монастир шариток XV–XVII ст.”. Насправді – академічна школа і колегіум для мешкання професорів. *Фото Б. В. Колоска 1974 р.*
63. Двір академічної школи і колегіуму для професорів. *Фото Б. В. Колоска 1998 р.*
64. Південний і східний фасади колегіуму для мешкання професорів. *Фото Б. В. Колоска 1980 р.*
65. Академічна школа і колегіум для мешкання професорів. Західний фасад.
66. Академічна школа і колегіум для мешкання професорів. Східний фасад.
67. Академічна школа і колегіум для мешкання професорів. Південний фасад.
68. Академічна школа і колегіум для мешкання професорів. Північний фасад.
69. Академічна школа і колегіум для мешкання професорів. Архітектурні деталі, профілі.
70. Вул. Братковського, 31. Анеліка, пізніше капітул. *Фото Б. В. Колоска 1986 р.*
71. Вул. Братковського, 31. Анеліка, пізніше капітул. План першого поверху. *Опрацювання Б. В. Колоска.*
72. Вулиця Кафедральна. Вигляд в бік Верхнього замку. *Фото Б. В. Колоска 1969 р.*
73. Дім при дзвіниці, дзвіниця, капітул. *Фото Б. В. Колоска 1984 р.*

74. Ріг вулиць Братковського і Кафедральної. *Фото Б. В. Колоска.*
75. Дзвіниця костелу Св. Трійці. Північний фасад. Південний фасад. Переріз. План. *За обмірами Українського спеціального науково-реставраційного виробничого управління 1970 р.*
76. Мурування дзвіниці. *Фото Б. В. Колоска 1989 р.*
77. Аптека пана Жолтовського, дзвіниця і костел єзуїтів. *Фото Б. В. Колоска 1978 р.*
78. Аптека пана Жолтовського, дзвіниця і костел єзуїтів. *Фото Б. В. Колоска 1984 р.*
79. Вулиця Братковського з пам'яткою архітектури “Житловий будинок”, дзвіницею і костелом єзуїтів. *Фото Б. В. Колоска.*
80. Вулиця Братковського, 35. Пам'ятка архітектури “Житловий будинок”, що включає в собі Аптеку пана Жолтовського. План цокольного поверху.
81. Каплиця на католицькому кладовищі. 1928 (?) р. *Фото на замовлення волинського консерватора. Негатив IS PAN.*
82. Каплиця на католицькому кладовищі. *Фото Б. В. Колоска 1977 р.*
83. Каплиця на католицькому кладовищі. План. *Ескізний обмір Б. В. Колоска.*

OŚRODEK „WOŁANIE Z WOŁYNIA”

Od 1997 roku Ośrodek „Wołanie z Wołynia” zajmuje się publikowaniem książek wydawanych przez „Wołanie z Wołynia” – pismo religijno-społeczne ukazujące się na Ukrainie od 1994 roku. Wokół pisma skupionych jest kilka osób, które wzięły na siebie trud dokumentowania najnowszej historii i ukazywania aktualnych problemów Kościoła Katolickiego na Ukrainie, ze szczególnym uwzględnieniem Wołynia i diecezji łuckiej. Zainteresowania naszej redakcji obejmują także: sytuację wierzących w społeczeństwach krajów postsowieckich, kontakty katolicko-prawosławne, wysiłki ekumeniczne, stosunki polsko-ukraińskie, kultura i osiągnięcia myśli filozoficznej Ziemi Wołyńskiej, wybitni Wołynianie. Równocześnie z pismem ukazuje się seria wydawnicza: Biblioteka „Wołania z Wołynia”. W latach 1997–2000 wydaliśmy 26 książek.

ZAPRASZAMY DO WSPÓŁPRACY!!!

Dotychczas nakładem Ośrodka „Wołanie z Wołynia” ukazały się:

T. 1. „Хресна Дорога”, Острог 1997.

Kilka rozważań Drogi Krzyżowej w języku ukraińskim, m.in. dla dzieci, młodzieży, chorych i do śpiewania.

T. 2. Br. Adrian Wacław Brzózka, „Milczące cienie”, Ostróg 1997.

Poetycka wędrówka do „nieludzkiej ziemi”, „wschodniej ziemi”. Świadczenie tęsknoty i osobistych wyznań, smutku, nostalgii, ale i franciszkańskiej radości. Utwory Brata Adriana to liryczne rozpoznawanie „swojej drogi do ziemi Kanaan”, pielgrzymka do ziemi „w żałobie”.

T. 3. О. Ян Попель, “Розмови про молитву”, Білий-Дунаець 1997.

Dziewięć refleksji ks. Jana Popiela SI na temat czym jest i jaką powinna być modlitwa w życiu chrześcijanina. Z języka polskiego na ukraiński przełożyła Irena Moroz.

T. 4. O. Remigiusz Kranc OFM Cap., „W drodze z Ostroga na Kołomye” pod red. ks. Witolda Józefa Kowalowa i o. Józefa Marciekiego OFM Cap., Biały Dunajec–Kraków 1998.

Wspomnienia i przeżycia kapłana i zakonnika, który w okresie II wojny troszczył się o Polaków w Ostrogu zagrożonych przez nacjonalistów, za co wyrokiem NKWD skazany został na przymusową pracę w kopalniach złota na Kołomye, skąd szczęśliwie powrócił. Interesująca lektura wzbogacona licznymi aneksami, ilustracjami i kopiami dokumentów.

T. 5. O. Едвард Станек, “Педагогічні принципи Вчителя з Назарету”, Білий-Дунаєць, 1998.

Zbiór cennych rozważań opartych na tekście Ewangelii. Autorem jest ks. Edward Staniek, kapłan Archidiecezji Krakowskiej, wykładowca homiletyki i patrologii w Papieskiej Akademii Teologicznej w Krakowie. Z języka polskiego na ukraiński książeczkę przełożyła Irena Androszczuk.

T. 6. Tadeusz Kukiz, „Wołyńskie Madonny i inne obrazy sakralne z diecezji łuckiej”, Biały Dunajec 1998.

Kolejna pozycja książkowa Tadeusza Kukiza, znanego pasjonata i badacza dziejów kresowych obrazów o tematyce maryjnej, związanych z nimi legend i ich „wędrowek” na Zachód po bolesnych wydarzeniach ostatniej wojny. Książka licząca 212 stron, opatrzona jest licznymi ilustracjami, bibliografią oraz skorowidzami nazw osobowych i geograficznych, będąca swoistego rodzaju przewodnikiem po dawnych sanktuariach Wołynia.

T. 7. Ks. Witold Józef Kowalów, „Zmartwychwstały Kościół” cz. 1, „Diecezja łucka 1989–1998: odrodzenie Kościoła Rzymskokatolickiego w obecnym dekanacie rówieńskim”, Biały Dunajec 1998.

W zwięzły sposób zostało ukazane odrodzenie Kościoła Rzymskokatolickiego w obecnym dekanacie rówieńskim (diecezja łucka na Ukrainie). Pierwszą parafią odrodzoną w diecezji łuckiej w 1989 roku był Ostróg nad Horyniem. Obecnie w dekanacie rówieńskim jest 14 parafii.

T. 8. O. Альбін Яноха OFM Cap., “Отець Серафим-Алоїз Кашуба (1910–1977)”, Білий-Дунаєць, 1999; O. Albin Janocha, „O. Serafin Alojzy Kaszuba (1910–1977)”, Biały Dunajec 1999.

Krótką biografia Sługi Bożego O. Serafina Kaszuby oparta na dokumentach archiwalnych i korespondencji z kandydatem na ołtarze. Wydanie dwujęzyczne, ukraińsko-polskie. Z języka polskiego na ukraiński książeczkę przełożyła Władysława Krynicka.

T. 9. Ks. Witold Józef Kowalów, „Ks. Michał Stanisław Głowacki «Świętopełk» (1804–1846). Folklorysta i współorganizator powstania”, Biały Dunajec–Ostróg 1999.

Biografia jednego z kapłanów, który w latach trzydziestych i czterdziestych XIX wieku na terenie ówczesnej diecezji tarnowskiej podjął pracę nad odrodzeniem religijno-narodowym. Ks. Michał Głowacki przeszedł do historii jako autor pierwszego zapisu i interpretacji legendy o śpiących rycerzach. W wyniku klęski powstania chocholowskiego zmarł tragicznie w nowosądeckim więzieniu.

T. 10. Ks. Witold Józef Kowalów, „Sursum corda. W górę serca. Wybór artykułów prasowych z lat 1992–1997”, Biały Dunajec–Ostróg 1999.

Wybór artykułów prasowych wołyńskiego kapłana z lat 1992–1997. Są to artykuły głównie publikowane na łamach „Wołania z Wołynia”, ale także „Radości Wiary” (Drohobycz), „Gazety Lwowskiej”, „Dziennika Kijowskiego”, „Gościa Niedzielnego”, „Niedzieli” i innych czasopism. Ich najczęstszą tematyką jest odrodzenie Kościoła Katolickiego na Wołyniu i sam Wołyń. Publicystyka religijna. Swego rodzaju przewodnik po najnowszych dziejach diecezji łuckiej.

T. 11. Krzysztof Kołtun, „Szelest róży”, Biały Dunajec–Ostróg 1999.

Zbiór kilkudziesięciu wierszy – hołd złożony Św. Teresie od Dzieciątka Jezus, patronce Wołynia. Poetycki ślad jubileuszu 100-lecia śmierci Małej Tereski i ogłoszenia jej Doktorem Kościoła, wydany w 150. lecie śmierci Juliusza Słowackiego.

T. 12. С. Михайлина Алекса RM, “Слуга Божий Архієпископ Зиґмунт-Щенсний Фелінський (1822–1895). Син Волинської Землі”, Білий-Дунаєць, 1999.

Biografia wielkiego syna Ziemi Wołyńskiej, Sługi Bożego Zygmunta Szczonego Felińskiego, autorstwa s. Michaliny Aleksy, która obecnie pracuje na placówce w Sankt Petersburgu. Z języka polskiego na ukraiński książkę przełożyła Irena Androszczuk.

T. 13. О. Андрій Зволінський, “Ясько”, Білий-Дунаєць–Остріг, 1999.

Wstrząsająca historia pewnego młodego człowieka opisana przez młodego kapłana archidiecezji krakowskiej, będącego obecnie profesorem Katolickiej Nauki Społecznej na Papieskiej Akademii Teologicznej. Z języka polskiego na ukraiński książkę przełożyła Irena Androszczuk. Wcześniej ukazał się przekład na język rosyjski.

T. 14. O. Ieronom Varachim OFM Cap., „Духовний силует Слуги Божого О. Серафима Кашуби OFM Cap.”, Білий-Дунаець–Острів, 2000; O. Hieronim Warachim OFM Cap., „Duchowa sylwetka Sługi Bożego O. Serafina Kaszuby”, Biały Dunajec–Ostróg 2000.

Kolejna dwujęzyczna, ukraińsko-polska, pozycja przybliżająca postać Sługi Bożego O. Serafina Kaszuby, tym razem od strony duchowej w rodzinie, Kościele i zakonie kapucynów. Autor dokonał refleksji nad szczególnymi cnotami kandydata na ołtarze, nad jego posłuszeństwem, ubóstwem i czystością. Szczególnie wyraźnie widać w postaci Sługi Bożego oddanie się Bożej Opatrzności, kult Matki Bożej i Świętych Pańskich oraz jego pamięć o zmarłych. Z języka polskiego na ukraiński książeczkę przełożyła Władysława Krynicka.

T. 15. „Ostróg. Ilustrowany przewodnik krajoznawczy”, Biały Dunajec–Ostróg 2000.

Coraz częściej różne grupy i wycieczki turystyczne odwiedzają Ostróg i dlatego coraz bardziej dotkliwym staje się brak przewodnika w języku polskim. Zanim powstanie nowy polskojęzyczny przewodnik zdecydowaliśmy wydać reprint przewodnika z 1934 roku, którego wydawcą i nakładcą był dyrektor Gimnazjum Państwowego im. M. Konopnickiej w Ostrogu Tomasz Łysek.

T. 16. Ks. Władysław Knapiński, „Sprawa o Kościół w Ostrogu na Wołyniu”, Biały Dunajec–Ostróg 2000.

Reprint pracy ks. prof. Władysława Knapińskiego, późniejszego rektora Uniwersytetu Jagiellońskiego, będącej głosem w obronie katolików obrządku łacińskiego na Wołyniu i zarazem pięknym świadectwem ich przywiązania do Kościoła Powszechnego. Z okazji szczęśliwych narodzin w 1895 roku córki cara Mikołaja II, księżniczki Ołgi, zezwolono na odbudowę kościoła farnego w Ostrogu...

T. 17. Leon Karłowicz, „Nie zostawiajcie mnie tu... Obrazy z życia deportowanych do Kazachstanu”, Biały Dunajec–Ostróg 2000.

Dramatyczna historia rodziny Kurzydłowskich, która z Wołynia została zesłana do Kazachstanu. Kilka lat poniewierki, śmierć jednego z małżonków i dzieci, walka o przetrwanie w kołchozie na stepie, opisy ludzkich zachowań oraz pięknej i surowej przyrody, składają się na tę wzruszającą opowieść. Na przykładzie tej rodziny można dowiedzieć się o losie tysięcy Polaków zesłanych do Kazachstanu.

T. 18. О. Иоанн Павел Мухарский OFMСар., „И ты утверждай своих братьев. К Великому Юбилею 2000 года”, Biały Dunajec–Ostróg 2000.

Syntetyczne spojrzenie na problem podziału i jedności Kościoła. Autor, sędziwy kapłan z zakonu kapucynów dzieli się z nami swoim własnym widzeniem trudnej problematyki dialogu Kościoła Katolickiego z Kościołem Prawosławnym. W latach 1935–1939 pracował w Lubieszowie na Polesiu, po wieloletniej pracy w Polsce i USA, w latach 90. XX wieku powraca na Wołyń i Polesie...

T. 19. Галина Гандзілевська, „Чекатиму тебе...”, Biały Dunajec–Ostróg 2000.

Debiut poetycki. Autorka jest reżyserem Teatru Akademii Ostrogskiej i dyrektorem Ośrodka Kultury i Sztuki przy tejże uczelni, śpiewaczką i kompozytorką, przy parafii rzymskokatolickiej w Ostrogu prowadzi chór dziecięco-młodzieżowy. Niekiedy zdaje się, że żyje ona w nierzeczywistym, wymyślonym świecie. Ale kiedy poznajemy go głębiej – okazuje się, że nie ma realniejszego od niego.

T. 20. Krzysztof Rafał Prokop, „Biskupi łuccy”, Biały Dunajec–Ostróg 2001.

Zbiór szkiców biograficznych wszystkich dotychczasowych pasterzy diecezji łuckiej (XIV–XX w.). Książkę zamyka biogram obecnego ordynariusza (od 1998 r.), bpa Marcjana Trofimiaka. Pozycja ta ukazała się z okazji pielgrzymki papieża Jana Pawła II na Ukrainę.

T. 21. „Listy z Kozielska burmistrza miasta Ostroga”, Biały Dunajec–Ostróg 2001.

Wstrząsający zbiór dokumentów i fotografii rodzinnych dotyczących przedwojennego burmistrza miasta Ostroga Stanisława Ludwika Żurakowskiego (1886–1940), zamordowanego przez NKWD w Katyniu. Książkę do druku przygotował jego syn, Stanisław Żurkowski, mieszkający w Londynie.

T. 22. Ks. Władysław Bukowiński, „Do moich przyjaciół”, Biały Dunajec–Ostróg 2001.

Wybór spuścizny literackiej ks. Władysława Bukowińskiego, znanego duszpasterza katolickiego na Wołyniu i w Kazachstanie. Na książkę składają się m.in. relacja o Kościele na Ukrainie, „Wspomnienia z Kazachstanu” oraz listy do krewnych i przyjaciół. Pozycja ta ukazała się z okazji pielgrzymki papieża Jana Pawła II na Ukrainę.

T. 23. „Spotkałem człowieka. Ks. Władysław Bukowiński w pamięci wiernych i przyjaciół”, Biały Dunajec–Ostróg 2001.

Zbiór świadectw i relacji o ks. Władysławie Bukowińskim, niestrudzonym duszpasterzu katolickim na Wołyniu i w Kazachstanie. Autorami tej książki są Czytelnicy „WzW”, którzy na swej drodze życiowej spotkali tego niezwykłego kapłana. Cechą wspólną zamieszczonych tekstów jest odczucie, iż ów kapłan był osobą świętą.

T. 24. Krzysztof Kołtun, „Wołyńska litania”, Biały Dunajec–Ostróg 2001.

Poetycki hołd Matce Bożej czczonej kiedyś przez Wołynian w wielu sanktuariach. Ufna modlitwa do Pana Boga przez wstawiennictwo Matki Najświętszej i świętych patronów Ziemi Wołyńskiej.

T. 25. Ks. Witold Józef Kowalów, „Szkice z dziejów kościelnych Ostroga i okolicy”, Biały Dunajec–Ostróg 2001.

Zbiór 10 szkiców historyczno-krajoznawczych dotyczących Kościoła katolickiego oraz jego świątyń w Ostrogu i okolicy. Plon udziału autora w konferencjach naukowo-krajoznawczych „Ostróg na progu 900. lecia” i Ostrogskich Czytaniach Krajoznawczych.

T. 26. Romuald Wernik, „W Zdołbunowie zakwitły kaczeńce”, Biały Dunajec–Ostróg 2001.

Sentymentalne wspomnienia z Wołynia napisane przez Autora mieszkającego w Londynie, który urodził się w Zdołbunowie. Świadectwo tęsknoty za miastem lat dzieciennych. Urywki wspomnień i opisy zabawnych sytuacji stały się tłem interesujących opowiadań.

T. 27. Ks. Andrzej Kwiczala, „Dzieje parafii rzymskokatolickiej w Ostrogu na Wołyniu (1939–2000)”, Biały Dunajec–Ostróg 2001.

Próba ukazania najnowszej historii parafii rzymskokatolickiej i życia religijnego w Ostrogu na Wołyniu w latach 1939–2000. Autor nie tylko oparł się na wcześniej wydanych publikacjach, ale podał również żywe świadectwa ludzi, którzy przeżyli trudne czasy wojny i powojennych prześladowań.

T. 28. Богдан Колосок, “Кафедральні споруди Луцька. Історико-архітектурне дослідження”, Biały Dunajec–Ostróg 2002.

Praca ukazująca dzieje z punktu widzenia architektury łuckiego kościoła katedralnego i różnych budynków do niego kiedyś i obecnie należących. Przedstawiony jest również ich obecny los. Publikację wzbogacają liczne ilustracje. Autor jest kierownikiem sektora Centrum Historii Zabytków Narodowej Akademii Nauk Ukrainy.

T. 29. Maria Przybylska, „Karawana ze Wschodu”, Biały Dunajec–Ostróg 2002.

Tomik wierszy krakowskiej poetki i deklamatorki. Armenia, Ukraina, Bug, Kijów, Lublin, Rosja, Podlasie, Kraków, Jarosław, Kostomłoty, Ostróg, Wołyń... Gdzie by się człowiek nie znajdował, skąd by nie pochodził, dokąd by nie dążył – pragnie Światła i Dobra.

* * *

**Ośrodek „Wołanie z Wołynia”
skrytka pocztowa 9
34-520 Poronin**

**“Воляння з Волині”
вул. Кардашевича, 1
35800 м. Остріг, Рівненська обл.
Україна**

Богдан КОЛОСОК вручає Папі Івану-Павлу II свої праці про пам'ятки архітектури міста Луцька у літній резиденції Папи в Кастель Гандольфо поблизу Риму. *Foto L'Osservatore Romano.*

КОЛОСОК Богдан Віталійович, кандидат архітектури, народився 19 квітня 1940 року в Луцьку. Закінчив Київський інженерно-будівельний інститут за спеціальністю архітектура. Працював архітектором, головним архітектором проектів. Автор понад 30 проектів, серед них 10 — поселення цілиного Казахстану. Закінчив аспірантуру при Науково-дослідному інституті теорії, історії архітектури та міс-

тобудування, де потім працював 20 років на посадах молодшого співробітника, вченого секретаря, провідного наукового співробітника. Зараз працює завідувачем сектора Центру пам'яткознавства НАН України та Українського Товариства Охорони Пам'яток Історії та Культури (УТОПІК). Брав активну участь у роботі УТОПІК, працював заступником голови. Дійсний член Українського комітету Міжнародної ради з питань пам'яток і визначних місць (International Council on Monuments and Sites — ICOMOS), член Національної спілки архітекторів України, лауреат архітектурної премії імені Леоніда Маслова.

У дисертації “Містобудівна спадщина Луцька (розвиток древнього міста та проблема спадковості)” розробив концепцію спадкового розвитку міста, яка застосована під час проектування генеральних планів Луцька, Володимира-Волинського, Полтави, Херсона, Бендер, Тирасполя, Ізмаїла та низки інших населених пунктів, щодо яких ним проведені передпроектні дослідження з визначенням історико-культурного потенціалу їх розпланування і забудови, розробкою історико-архітектурних опорних планів і зон охорони пам'яток історії та культури. Опублікував понад 130 наукових праць, серед яких кілька книжок. Працює над проблемами теорії, історії архітектури та містобудування, а також охорони культурної спадщини.

* * *

Богдан КОЛОСОК. *Ecclesia Cathedralis Luceoriensis: Кафедральні споруди Луцька.*

Узагальнені відомості про архітектурно-будівельну діяльність латинського єпископства в Луцьку з часів його заснування і до переселення в колишній костел єзуїтів. Порівняльний аналіз цих відомостей дав змогу скласти історичні довідки про ряд споруд Луцька та внести уточнення в існуючі версії їх походження. Доля пам'яток простежується до наших днів. Текст супроводжується ілюстраціями, більшість яких публікується вперше.

Видання розраховане на всіх, хто цікавиться історією Волинського краю.